

DE GOEDE TROUW BIJ DE UITVOERING VAN VERBINTENISSEN ¹

I. Inleiding

1. Het verbintenissenrecht wordt in de laatste decennia gekenmerkt door het groeiend toezicht van de rechter op de inhoudelijke rechtvaardigheid van contractuele verhoudingen.

2. De negentiende-eeuwse rechtspraak en rechtsleer beleden het geloof dat een overeenkomst, bron van door de partijen vrijwillig opgenomen verbintenissen, geen onrecht kan meebrengen. De rechter moest dan ook een angstvallig respect aan de dag leggen voor contractuele afspraken. De bindende kracht hiervan was het voornaamste dogma van het privaatrecht.

De arbeidsverhoudingen in de tweede helft van de negentiende eeuw deden echter snel inzien dat juridische gelijkheid niet hetzelfde is als feitelijke gelijkheid en dat contractvrijheid geen garantie inhoudt tegen uitbuiting.

Vanaf het einde van de negentiende eeuw reageerde de wetgever: dwingende bijzondere wetgeving bood de zwakkere partij in een aantal bijzondere contracten (arbeidsovereenkomst, de huurovereenkomst...) de nodige bescherming.

Het algemene verbintenissenrecht echter werd niet ingrijpend gewijzigd. De rechter bleef dus grotendeels buiten spel staan. Contractuele wanverhoudingen rechtzetten kon hij slechts in een beperkt aantal gevallen, o.m. via het toezicht op de werkelijkheid van de wilsovereenstemming en de overeenstemming met de goede zeden van de inhoud van de overeenkomsten.

3. De grote verschuiving in het verbintenissenrecht van de laatste dertig jaar is dat de rechter, bij het stilzitten van de wetgever, zich zelf de middelen heeft toegeëigend om toe te zien op de redelijkheid en billijkheid in contractuele verhoudingen. De bindende kracht van het contract wordt meteen in gelijke mate afgezwakt.

Het is niet mogelijk de ontwikkelingen op dit gebied in hun geheel te beschrijven ².

Ik breng hier alleen maar een aantal hoofdmomenten in herinnering.

4. De eerste ontwikkelingen die hier van belang zijn, hebben betrekking op de *voorbereiding* van de overeenkomst. Zoals men weet, besteedt de wetgever nauwelijks aandacht aan deze problematiek: het B.W. beperkt zich tot een summier regeling van de wilsgebreken.

5.a) Een eerste belangrijk middel om de lacunes van de wettelijke regeling op te vullen bleek de *precontractuele aansprakelijkheid*. De algemene zorgvuldigheidsnorm uit het

buitencontractuele aansprakelijkheidsrecht leverde hier de grondslag voor het ingrijpen van de rechter. Ook bij het sluiten van een contract moet een ieder redelijke zorg aan de dag leggen voor de belangen van anderen. Zoals men weet, kreeg de theorie van de *culpa in contrahendo*, vooral door de geschriften van De Bersaques en Schrans definitieve vorm eind van de jaren zestig. Zij blijkt een rijke voedingsbodem voor de rechtspraak, die vooral uitvoerig is met betrekking tot de wederzijdse informatieplicht van de partijen en het afbreken van onderhandelingen.

De toetsing van het precontractueel gedrag van partijen leidde trouwens vroeger reeds tot meer beperkte aanvullingen van de wettelijke regeling inzake wilsgebreken. Wij vermelden in dit verband de sanctionering van het incidenteel bedrog waardoor een overeenkomst gesloten wordt op minder gunstige voorwaarden, en de eis van de verschoonbaarheid van de dwaling waardoor de dwalingsactie ontzegd wordt aan diegene die zijn vergissing te wijten heeft aan eigen onzorgvuldigheid.

6.b) De tweede ontwikkeling waaraan ik hier enkel wil herinneren, brengt de wijze waarop de partijen zich in de precontractuele fase tegenover elkaar opstellen in verband met de inhoud van het contract.

Ons recht kent de leer van het *iustum pretium* niet. Normalerweise houdt de rechter geen toezicht op de hoegrootheid van de tegenprestatie die partijen voor hun verbintenis bedingen. Op dit vlak biedt het B.W. geen algemeen toepasselijk hulpmiddel om uitbuiting in contractuele verhoudingen tegen te gaan.

Ook hier heeft de rechter zichzelf het nodige instrument verschaft: de leer van de *gekwalficeerde benadeling*. Een contract zal als ongeldig terzijde geschoven worden indien een grove wanverhouding tussen de prestaties van beide partijen het gevolg is van een misbruik van andermans inferieure positie. Deze regel heeft vaste voet gevonden in de rechtspraak ³.

Ook hier is de theoretische uitbouw van het leerstuk grotendeels afgewerkt. Terwijl de rechtspraak het meestal houdt bij de ongeoorloofde oorzaak, opteert de rechtsleer voor een toepassing van de buitencontractuele zorgvuldigheidsnorm. Voor De Bondt ⁴ gaat het hier om een toepassing van de theorie van het rechtsmisbruik op de bevoegdheid autonoom de inhoud van het contract te bepalen.

Het valt op hoe, hier opnieuw, de gaten in de wettelijke regeling inzake de totstandkoming van de contracten worden opgevuld met bouwstenen gevonden in het buitencontractuele aansprakelijkheidsrecht. Men weet hoe de samenloop van contractuele en buitencontractuele vorderingen daarentegen wordt afgewezen in de uitvoeringsfase van het contract.

¹ Dit artikel is de tekst van een voordracht op 21 februari 1989 gehouden in het kader van een programma voor voortgezette beroepsopleiding voor advocaten, georganiseerd door de Raad van de Orde van de Balie te Gent. De auteur dankt dr. W. De Bondt voor zijn opmerkingen en advies bij de tekst.

² Voor een algemeen overzicht, zie o.m. DE BOND, W., «REDELIJKHEID EN BILLIJKHEID IN HET CONTRACTRECHT», *Verbintenissenrecht*, M. STORME en H. Bocken (red.), 1985, 95.

³ Voor een recente toepassing, zie bv. Vred. Antwerpen, 5 november 1986, *R.W.*, 1987-88, 1446.

⁴ *De leer der gekwalficeerde benadeling*, Kluwer Rechtswetenschappen, 1985.

7. In het laatste decennium voltrok zich een derde ontwikkeling die in belangrijke mate bijdraagt tot de moralisering van contractuele verhoudingen. Ditmaal staat echter de *uitvoeringsfase* van de overeenkomsten aan de orde. Het is over de regel dat de overeenkomsten te goeder trouw ten uitvoer moeten worden gebracht (art. 1134, derde lid), dat ik het hier vooral wil hebben.

II. De goede trouw bij de uitvoering van overeenkomsten

Volgens de traditionele visie ⁵ weerspiegelt dit artikel de verwerping van het Romeinsrechtelijke onderscheid tussen contracten *stricti iuris* en contracten *bonae fidei*. Volgens het B.W. zijn alle contracten dus *bonae fidei*. Dit betekent dat zij moeten worden uitgelegd naar hetgeen de partijen bedoeld hebben eerder dan naar de letter ervan. Volgens de klassieke opvatting is art. 1134, derde lid, dus niet meer dan een interpretatieregel, die grotendeels overeenstemt met art. 1156 B.W.: men moet in de overeenkomsten nagaan welke de gemeenschappelijke bedoeling van de contracterende partijen is geweest, veeleer dan zich aan de letterlijke zin van de woorden te houden.

De klassieke opvatting omtrent art. 1134, derde lid, kan echter in vele opzichten bestreden worden. Zij stemt niet overeen met de Romeinsrechtelijke betekenis van de contracten *bonae fidei* ⁶. Art. 1134, derde lid, wordt aldus een overbodige herhaling en is niet op zijn plaats in een artikel over de uitvoering van de overeenkomst.

Het heeft tot de jaren tachtig geduurd ⁷ voordat de klassieke leer werd opgegeven. Wellicht gebeurde dit in ruime mate onder invloed van Nederlandse rechtsleer. Er was nochtans een voorloper in de Belgische literatuur. Op 10 november 1956 sprak mr. Frans Baert op de openingszitting van de Vlaamse Conferentie van de Balie bij het Hof van Beroep te Gent de openingsrede uit over «De goede trouw bij de uitvoering van overeenkomsten» ⁸. Het zou echter meer dan twintig jaar duren voor deze merkwaardige rede in eigen land de aandacht en invloed zou krijgen die zij verdient. Op dit ogenblik blijkt het goede-trouwprogramma van mr. Baert grotendeels vervuld.

9. Volgens de meer recente opvatting is de goede trouw in art. 1134, derde lid, B.W. een *gedragsregel* volgens welke partijen bij de uitvoering van een overeenkomst de eisen in acht moeten nemen die de redelijkheid en billijkheid in de concrete situatie stelt.

Het begrip goede trouw krijgt hier dus een objectieve betekenis. Het verwijst naar een maatschappelijke gedragsnorm. Het verschilt grondig van de subjectieve goede trouw (geen kennis hebben van bepaalde gegevens of afwezigheid

van kwaad opzet) die op vele plaatsen in het recht een rol speelt ⁹.

Deze visie is sinds lang gemeengoed in Duitsland en Nederland. Men leert er dat de uitvoering te goeder trouw vereist dat partijen «bij het afwikkelen van de overeenkomst (behoren te) handelen zoals in het maatschappelijk verkeer betaamt, zonder chicanes, zonder de wederpartij onnodig hinder, ongerief, moeite en kosten te veroorzaken» ¹⁰.

«Het 'beloofd is beloofd' mag niet al te strikt worden opgevat of formalistisch wordt uitgelegd. Er kunnen omstandigheden zijn waarin het niet meer redelijk is iemand aan zijn belofte te houden. De Gemeenschap, gerepresenteerd door de rechter, bepaalt dan hoever de belofte reikt of wanneer men van zijn verplichtingen is ontslagen» ¹¹. Bij deze interpretatie wordt art. 1134, derde lid, B.W. in verband gebracht met art. 1135 B.W., dat bepaalt dat de overeenkomst ook verbindt «tot alle gevolgen die door de billijkheid, (...) aan de verbintenis, volgens de aard ervan, worden toegekend».

Ook in België wordt art. 1134, derde lid, B.W. momenteel gelezen als een aanvullende gedragsnorm ¹².

In essentie komt het hierop neer dat «wat normaal en fatsoenlijk is de betrekkingen tussen partijen beheerst» ¹³. Partijen dienen zich ook in de uitvoering van het contract te gedragen zoals een goed huisvader.

⁹ Voor de verschillende betekenissen van het begrip goede trouw, zie o.m. BAERT, o.c., 490. Vgl. Fagnart, «L'exécution de bonne foi des conventions: un principe et expansion», *R.C.J.B.*, 1986, 313.

¹⁰ ASSER, C. en RUTTEN, L., Inleiding tot de beoefening van het *Nederlands Burgerlijk Recht, Verbintenissenrecht, Algemene Leer der Overeenkomsten*, Zwolle, 1975, 230.

¹¹ SCHUT, G.H.A., *Rechtshandeling, overeenkomst en verbintenis*, 6.

¹² Voor de moderne literatuur over de goede trouw, zie o.m. BAERT, F., «De goede trouw bij de uitvoering van de overeenkomsten», *R.W.*, 1956-57, 489 e.v., MATTHIJS, J. en Baeteman, G., «Overzicht van rechtspraak», *T.P.R.*, 1966, 247-250; KRUIHTOF, R., MOONS, H., Paulus, C., «Overzicht van rechtspraak», *T.P.R.*, 1975, 505-508; VANDEPUTTE, o.c., 37; Kruihof, R., «Overzicht van rechtspraak», *T.P.R.*, 1983, 604; WILMS, W., «De botsing der systemen in het Belgische verbintenissenrecht. Naar een structurele analyse voor de 'goede trouw'», *Jura Falc.*, 1980-81; DE BONDT, W., «Redelijkheid en billijkheid in het contractenrecht», *T.P.R.*, 1984, 95; RAUWS, W., «Misbruik van contractuele rechten: het cas-satiearrest van 19 september 1983», *T.B.H.*, 1984, 245; STORME, M.E., «Contractuele aansprakelijkheid volgens de eisen van redelijkheid (goede trouw) of misbruik van contractueel recht», *R.W.*, 1984-85, 1726; DUFRENE, S., noot onder Cass., 19 september 1983, *J.T.*, 1985, 56; COUSY, H., «De rol van de goede trouw in het verzekeringscontract», *Liber amicorum Jan Ronse*, 1986, 11, VAN OMMESLAGHE, P., «Examen de jurisprudence, 1974-1982. Les obligations», *R.C.J.B.*, 1986, 51; FAFNART, J.L., «L'exécution de bonne foi des conventions: un principe et expansion», *R.C.J.B.*, 1986, 285; VAN OMMESLAGHE, P., «L'EXECUTION DE BONNE FOI, PRINCIPE GÉNÉRAL DE DROIT», *T.B.B.R.*, 1987, 101; HUBEAU, B. en Rauws, W., «De toepassing van de leer van het rechtsmisbruik in het huurrecht», *T.B.B.R.*, 113 en 1988, 31; VAN OEVELEN, A., «DE GOEDE trouw bij de keuze tussen de gerechtelijke ontbinding en de gedwongen uitvoering van een wederkerige overeenkomst», *R.W.*, 1987-88, 1471; DIRIX, E., «Over de beperkende werking van de 'goede trouw'», *T.B.H.*, 1988, 660.

¹³ VANDEPUTTE, R., o.c., 37.

⁵ Zie o.m. DE PAGE, II, 459.

⁶ Zie MEYERS, «Goede trouw en stilzwijgende wilsverklaring», *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde*, deel 84, serie B, nr. 5, Amsterdam 1937; BAERT, F., «De goede trouw bij de uitvoering der overeenkomsten», *R.W.*, 1986-87, 494.

⁷ Voor een overzicht van de ontwikkeling in België, zie ABAS, P., *Rebus sic stantibus*, Kluwer, Deventer, 1989, 72-87.

⁸ *R.W.*, 1956-57, 489.

10. De regel dat overeenkomsten te goeder trouw moeten worden uitgevoerd, uit zich op verschillende vlakken.

Naar Nederlands model onderscheidt men gewoonlijk de aanvullende en de beperkende werking van de goede trouw.

De aanvullende werking houdt in dat art. 1134, derde lid, B.W., bijkomende (positieve of negatieve) rechtsplichten meebrengt, naast wat uitdrukkelijk bepaald is in de overeenkomst. De beperkende werking verhindert partijen in bepaalde omstandigheden de hun contractueel toekomende rechten ten volle uit te oefenen.

Op dit ogenblik kan men stellen dat ook de Belgische rechtspraak, met inbegrip van die van het Hof van Cassatie, aan het begrip goede trouw zowel een beperkende werking als een aanvullende werking toekent. Hoewel er in een aantal opzichten inhoudelijke verschillen zijn en ook de terminologie niet altijd gelijkloopt, stelt men dus, ook in Frans-talig België, een ontwikkeling vast welke duidelijk in de lijn ligt van die in Nederland en Duitsland.

De rechtsleer besteedt momenteel zeer grote aandacht aan deze ontwikkeling en probeert een nieuwe synthese tot stand te brengen ¹⁴.

A. De aanvullende werking van de goede trouw. Plicht tot samenwerking van schuldenaar en schuldeiser

11. De eis dat partijen zich loyaal moeten gedragen bij de uitvoering van de overeenkomst, kan voor hen, in acht genomen de concrete omstandigheden, aanvullende verplichtingen meebrengen, naast wat uitdrukkelijk overeengekomen is of voortvloeit uit wet en gebruik.

Dit werd erkend door het Hof van Cassatie in twee arresten van 22 juni 1978 ¹⁵. Het betrof een geval waarin een verzekerde en zijn verzekeraar in eerste aanleg tot een zelfde schadevergoeding veroordeeld worden. Zonder de verzekerde hiervan op de hoogte te brengen gaat de verzekeraar in hoger beroep. Hij krijgt vermindering van de schadevergoeding. De benadeelde spreekt echter de verzekerde aan op grond van het vonnis in eerste aanleg. Gezien de uitspraak in hoger beroep wordt de verzekerde dus niet integraal vergoed door zijn verzekeraar. Hij verwijt deze laatste dat hij, door hem niet in te lichten over het beroep, een contractuele fout heeft begaan die aanleiding geeft tot schadeloosstelling. Anders dan het hof van beroep oordeelt het Hof van Cassatie dat «die verzekeraar niet zonder aan de goede trouw te kort te komen die aan de uitvoering van overeenkomsten ten grondslag moet liggen, kan handelen zonder rekening te houden met de rechtmatige belangen van zijn verzekerde tot vrijwaring van wiens belangen hij zich had verbonden».

12. Het is duidelijk dat de vaststelling van de bijkomende eisen die de goede trouw aan de partijen stelt, heel wat casuïstiek meebrengt. Een catalogus van bijkomende gedragsplichten welke de goede trouw meebrengt, is echter niet mogelijk, evenmin trouwens als bij de buitencontractuele fout.

De rechtsleer spant zich momenteel echter wel in om de casusposities die aan de orde komen, te systematiseren ¹⁶.

Het is op de aanvullende werking van de goede trouw dat de huidige rechtsleer ¹⁷ o.m. het beginsel baseert dat de partijen *loyaal moeten samenwerken opdat het contract het gemeenschappelijk nut verwezenlijkt* dat zij ermee beoogden. Uit dit beginsel worden de volgende meer specifieke voorschriften afgeleid:

- Professionelen moeten hun medecontractant voorlichten en bijstaan bij de uitvoering van het contract;

- de schuldeiser moet zich onthouden van elke, zij het niet onwettige, gedraging die de nakoming van de verbintenis voor de medecontractant moeilijker of kostbaarder maakt;

- men moet de schade waarvoor de medecontractant moet instaan, zoveel mogelijk beperken;

- beide partijen moeten samenwerken bij de bewijsvoering en de vaststellingen welke hiervoor nodig zijn, verrichten of laten verrichten.

Een groot aantal, waaronder reeds oudere, gerechtelijke uitspraken maken toepassing van die plicht tot samenwerking tussen partijen. Enkele voorbeelden:

- Wie een bos verkoopt voor exploitatie, mag de door-gang over een ander hem toebehorend stuk grond niet verhinderen indien hij hierdoor de enige toegangsweg onbruikbaar maakt (Kh. Doornik, 24 maart 1966, *J.T.*, 1966, 376).

- Een petroleummaatschappij die een exclusief leveringscontract sluit met een zelfstandige pomphouder, mag aan de overzijde van de weg geen ander pompstation installeren zodat naleving van de afnameverplichting voor de zelfstandige pomphouder onmogelijk wordt (Kh. Brussel, 24 juni 1958, *J.C.B.*, 1958, 357).

- Een garagehouder die regelmatig zorgt voor het behoud van de wagen van zijn klant (een leek), moet op eigen initiatief de normaal voorziene werken uitvoeren, ook al heeft de klant er niet uitdrukkelijk om verzocht (Vred. Brussel, 4 juli 1977, *T. Vred.*, 1980, 35).

- Wie zijn voertuig laat herstellen, dient niet alleen de herstellingskosten te betalen, maar gaat tevens de verplichting aan om zijn voertuig, na herstelling, binnen een redelijke termijn in ontvangst te nemen (Antwerpen, 29 oktober 1980, *R.W.*, 1981-82, 1563).

- Een verzekeraar moet zich ervan onthouden onjuiste informatie te verspreiden betreffende de solvabiliteit en de kredietwaardigheid van de verzekeringnemer (Vred. Menen, 7 mei 1986, *T. Vred.*, 1988, 75).

13. Hoewel de idee van de aanvullende werking van de goede trouw relatief nieuw is voor het Belgische recht, verandert zij vrij weinig aan de concrete omvang van de rechten en plichten der contractanten. De plicht tot samenwerking van schuldenaar en schuldeiser werd immers reeds sinds lang erkend door de Belgische en Franse rechtsleer ¹⁸. Zij werd eveneens afgeleid uit art. 1134, derde lid, dat men echter zag als een interpretatieregel. De moderne rechtsleer verwerpt terecht de idee dat voornoemde verplichtingen kunnen worden

¹⁴ Zie noot 10.

¹⁵ *R.W.*, 1978-79, 1443 en 1438. Zie hierover VAN OEVELEN, A. en DIRIX, E., «Kroniek Verbintenissenrecht», *R.W.*, 1980-81, 2438, en, COUSY, H., o.c., *Huldeschrift Ronse*, 24.

¹⁶ In dit verband kan vooral verwezen worden naar DE BOND, o.c., en FAGNART, o.c.

¹⁷ Zie DE BOND, o.c., 114-115.

¹⁸ Zie o.m. DE PAGE, II, 461; DE BOND, o.c., 114, EN REFERENTIES aldaar.

afgeleid uit een impliciete wilsuiving van de partijen. In de meeste gevallen gaat het hier om een loutere fictie. Men vindt een betere rechtstheoretische verklaring door te stellen dat art. 1134, derde lid, B.W., de overeenkomst aanvult met de regel dat partijen gehouden zijn zich redelijk en loyaal te gedragen.

B. Beperkende werking van de goede trouw. Misbruik van contractuele rechten

14. Men is het momenteel ook erover eens dat de goede trouw in bepaalde gevallen de partijen de mogelijkheid ontzegt de rechten die zij putten uit een contract, ten volle uit te oefenen. De rechtsleer die een ruimere interpretatie van het begrip goede trouw voorstaat, beklemtoont dit.

In de rechtspraak kunnen wij twee fasen onderscheiden : vóór het cassatiearrest van 19 september 1983 en erna.

15.a) Reeds vóór het arrest van 19 september 1983 zijn er verschillende uitdrukkelijke toepassingen van de beperkende werking van de goede trouw in de lagere rechtspraak terug te vinden. Een typisch voorbeeld is het arrest van het Hof te Brussel van 6 februari 1961¹⁹. Een reisagent had bij een hotelier kamers gereserveerd en behield zich het recht voor de reservatie op te zeggen tot acht dagen voor de datum waarop de reservatie betrekking had. Hij liet herhaaldelijk na tijdig op te zeggen, wat protest uitlokte van de hotelier. Hierna zegde de reisagent systematisch alle reservaties op, acht dagen voor de effectieve datum. Het Hof te Brussel sloot zich aan bij het standpunt van de lagere rechter dat het hier blijkbaar om een represaille ging. Hoewel de reisagent de contractuele voorwaarden voor de opzegging van de reservaties strikt had nageleefd, werd hij tot schadevergoeding veroordeeld. Overeenkomstig de goede trouw kon hij zijn opzeggingsbevoegdheid niet uitoefenen zoals hij gedaan had.

Ook het Hof van Cassatie riep reeds geruime tijd geleden de goede trouw in om de uitoefening van contractuele rechten te beperken. In het – grotendeels geïsoleerde – arrest van 18 maart 1971²⁰ besliste het Hof dat de exceptio non adimpleti contractus niet kan worden ingeroepen in omstandigheden waarin dit strijdig is met de goede trouw. Het Hof stelt vast dat het hof van beroep de feiten aanhaalt waaruit het de strijdigheid met de goede trouw afleidt, en concludeert dat het arrest geldig gemotiveerd is. De goede trouw beperkt dus de mogelijkheid contractuele bevoegdheden in te roepen. Wanneer er strijdigheid is met de goede trouw wordt echter aan de feitenrechter overgelaten.

16. Praktisch gezien verruimde een beroep op de goede trouw de rechterlijke controlemogelijkheden echter niet zeer veel. Het gebeurde immers ook vrij frequent dat de rechtspraak een contractpartij de volle uitoefening van haar contractuele rechten ontzegt op grond van rechtsmisbruik.

In een arrest van 8 januari 1981²¹ bv., gaat het om het recht de gedwongen uitvoering *in natura* te vorderen van een aannemingscontract. Het Hof ontzegt eiser het recht op deze uitvoering *in natura* omdat de eis *in casu* klaarblijkelijk de

grenzen van de normale uitoefening van de rechten van eiser overschrijdt.

Andere gevallen waarin de strikte uitoefening van een contractueel recht door de rechtspraak op grond van rechtsmisbruik verhinderd werd, betreffen o.m. de opzegging van een overeenkomst voor onbepaalde tijd. Vooral misbruik van ontslagrecht bij arbeidsovereenkomsten genoot daarbij uitvoerige aandacht²².

17. Men stelt vast dat de *criteria* op grond waarvan de rechtspraak partijen de uitoefening van hun contractuele rechten ontzegt op grond van de goede trouw, sterke *gelijkenis* vertonen met die welke gehanteerd worden bij toepassing van het verbod van rechtsmisbruik²³. Het betreft vooral gevallen waarin de schuldeiser optrad zonder enig redelijk belang, met het oogmerk te schaden ; door, bij gelijk voordeel, die wijze van rechtsuitoefening te kiezen welke het meest nadelen oplevert voor de medecontractant...

Deze gelijkenis is geen toeval. Het verbod zijn contractuele rechten te misbruiken of ze uit te oefenen in strijd met de goede trouw, zijn beide de uitdrukking van dezelfde idee dat contractanten ook in hun onderlinge verhoudingen een minimum aan redelijkheid en billijkheid in acht moeten nemen²⁴.

18.b) Met het arrest van 19 september 1983²⁵ kwam de beperkende werking van de goede trouw in een stroomversnelling terecht.

Het ging in casu om de toepassing van een beding in een arbeidsovereenkomst waarbij een autobedrijf zich het recht had voorbehouden om de sector binnen welke zijn handelsvertegenwoordigers zouden opereren, zelfstandig te wijzigen. Na een inkrimping van de zone waarvoor de autohandelaar tot exclusief concessiehouder was aangesteld, besloot hij ook de sector van zijn handelsvertegenwoordigers in te krimpen. Dezen zagen hierin een eenzijdige verbreking van hun arbeidsovereenkomst en vorderden schadevergoeding. Het hof van beroep besliste dat eiseres, door geen aandacht te schenken aan de positie van de handelsvertegenwoordigers en enkel in eigen belang toepassing te maken van de overeenkomst, het beginsel van de goede trouw had geschonden. Het Hof van Cassatie vernietigt het arrest. Het overweegt echter «dat het in artikel 1134 van het Burgerlijk Wetboek neergelegd beginsel dat de overeenkomsten te goeder trouw ten uitvoer gebracht moeten worden, een contractpartij verbiedt misbruik te maken van de rechten die dit contract haar toekent». Het verbod van rechtsmisbruik in contractuele aangelegenheden (dat in casu niet is overtreden) wordt door het Hof dus gebaseerd op het beginsel van de goede trouw.

Wellicht is dit arrest te verklaren als een gevolg van het verbod van samenloop van contractuele en buitencontractuele vorderingen. Zoals een arrest van het Arbeidshof te Antwerpen van 21 maart 1983²⁶ had opgemerkt, is het, in het licht van de cassatierechtspraak inzake samenloop, niet

²² Zie o.m. de referenties bij RAUWS, W., «Misbruik van contractuele rechten : het cassatiearrest van 19 september 1983», *B.R.H.*, 1984, 261.

²³ DE BOND, O.C., 118.

²⁴ Zie VAN OMMESLAGHE, P., «LE PRINCIPE DE BONNE FOI, PRINCIPE général de droit», *T.B.B.R.*, 1987, 101.

²⁵ *R.W.*, 1983-84, 1982.

²⁶ *R.W.*, 1983-84, 299.

¹⁹ *J.C.B.*, 1962, 369.

²⁰ *Pas.*, 1971, I, 669.

²¹ *Arr. Cass.*, 1980-81, 502.

meer mogelijk, zoals voorheen, misbruik van contractuele rechten te baseren op de buitencontractuele aansprakelijkheid. Zoals het Antwerpse Arbeidshof baseert ook het Hof van Cassatie het verbod van misbruik van contractuele rechten voortaan op art. 1134 en de goede trouw.

Het arrest van 19 september 1983 wordt vrij snel bevestigd door een reeks andere arresten. Een arrest van 18 juni 1987²⁷ oordeelt dat het in art. 1134 neergelegde beginsel dat overeenkomsten te goeder trouw moeten worden uitgevoerd, een contractpartij verbiedt misbruik te maken van de rechten die het contract haar toekent. Volgens een arrest van 16 januari 1986²⁸ sluiten art. 1134 noch art. 1184 uit, dat ook het recht gedwongen uitvoering te vragen vatbaar is voor misbruik. Op 18 februari 1988²⁹ wordt beslist dat art. 1152 geen toepassing vindt en dat de rechter de door de schuldenaar in een strafbepaling aangegane verplichtingen kan beperken wanneer hij vaststelt dat de schuldeiser zijn recht het strafbepaling in te roepen misbruikt.

Deze rechtspraak heeft tal van implicaties, voor de toepassing zowel van het begrip goede trouw als van het begrip rechtsmisbruik.

19. Allereerst bevestigt het Hof de beperkende werking van de goede trouw. Art. 1134 krijgt aldus ten volle de betekenis die door Baert naar voren was gebracht.

Van groot belang is daarbij dat – in tegenstelling met wat het geval was in het arrest van 18 maart 1971 – het toepassingscriterium voor de beperkende werking van de goede trouw nauwkeurig wordt aangegeven: het misbruik van contractuele bevoegdheden. Dit misbruik van recht is daarbij, aldus het Hof, niet een onder vele, maar het enige mogelijke toepassingscriterium van de beperkende werking van de goede trouw. Het wordt met zoveel woorden gezegd in het arrest van 20 november 1987³⁰: «dat het arrest daardoor niet wetig oordeelt dat de overeenkomst niet te goeder trouw werd uitgevoerd, nu het aldus niet vaststelt dat het recht op schadeloosstelling werd uitgeoefend op een wijze die kennelijk de grenzen te buiten gaat van de normale uitoefening van dat recht door een voorzichtig en bedachtzaam mens». Even expliciet is het arrest van 15 oktober 1987³¹. Hier gaat het over het onderhoudsgeld bepaald in een overeenkomst tot echtscheiding door onderlinge toestemming. Hoewel de overeenkomst daarover niets zegt, meent de man dat de uitkering niet meer verschuldigd is na het tweede huwelijk van zijn voormalige echtgenote. Het behoud van de uitkering zou in strijd zijn met de billijkheid. Door toch nog uitkeringen tot onderhoud te blijven eisen na haar tweede huwelijk, voert de echtgenote de overeenkomst niet te goeder trouw uit. Het Hof van Cassatie wijst het standpunt van de echtgenoot in casu af. De rechtbank die zijn stelling wel volgde, schendt de artikelen 1134 en 1135 B.W. door te beslissen dat eisers door de uitkering te blijven eisen na haar tweede huwelijk de overeenkomst niet te goeder trouw en naar billijkheid uitvoerde, hoewel tevens werd vastgesteld dat zij geen misbruik maakte van haar recht. De conclusie is dus dat de afwezigheid van goede trouw misbruik van

recht veronderstelt; billijkheidsargumenten alleen volstaan niet om de bindende kracht van een overeenkomst terzijde te schuiven.

20. Om te weten hoever de beperkende werking van de goede trouw dus in concreto reikt, moet men dus het begrip rechtsmisbruik verder analyseren.

Ook op dit punt is de rechtspraak van de laatste jaren zeer belangrijk.

Als rechtsgrond van het misbruik van contractuele rechten wordt art. 1382 B.W. verlaten. Het misbruik wordt nu gesanctioneerd op grond van een algemeen rechtsbeginsel, neergelegd o.m. in art. 1134 B.W.

Het criterium om vast te stellen of er rechtsmisbruik is of niet, blijft echter behouden. Zoals reeds herhaaldelijk was beslist sinds het arrest van 10 september 1971³², wordt een recht misbruikt wanneer het wordt uitgeoefend «op een wijze die kennelijk de grenzen te buiten gaat van de normale uitoefening van dat recht door een voorzichtig en bezorgd persoon»³³. Dit criterium wordt bv. uitdrukkelijk gehanteerd in de arresten van 20 november 1987 en 18 februari 1988 waar de goede trouw wordt ingeroepen.

Het gaat hier dus om een marginale toetsing waarbij de rechter terughoudendheid aan de dag moet leggen. Hij mag niet in de beleidsvrijheid van de houder van het subjectieve recht treden; in beginsel immers handelt de houder van een subjectief recht bij de uitoefening hiervan rechtmatig. Alleen bij een evident onaanvaardbare rechtsuitoefening zal de rechter het vooroordeel ten gunste van de rechtmatigheid van de handelwijze van de houder van het subjectieve recht doorbreken³⁴.

Moeilijker in het geheel in te passen zijn twee arresten³⁵ die oordelen dat misbruik van recht in gevallen waarin een partij uitsluitend in haar eigen belang gebruik maakt van een recht dat zij aan een overeenkomst ontleent, veronderstelt dat de betrokkene daaruit een voordeel haalt dat buiten verhouding is met de correlatieve last van de andere partij. Het is niet duidelijk of het Hof hiermee bedoelt dat het algemene criterium van de kennelijke onredelijkheid voor deze gevallen geen toepassing vindt of niet.

21. De rechtspraak van het Hof van Cassatie preciseert in de laatste jaren ook met nadruk de gevolgen welke de vaststelling van rechtsmisbruik kan hebben. In een arrest van 16 december 1982³⁶ beslist het Hof dat de sanctie niet het volledige verval is van het recht maar wel de beperking ervan tot de normale uitoefening ervan of het herstel van de erdoor veroorzaakte schade.

Hetzelfde wordt herhaald in het arrest van 18 februari 1988: de aangepaste sanctie van het misbruik van een con-

³² *Arr. Cass.*, 1972, 31.

³³ Zo ook CORNELIS, L., «Onderzoek naar de principiële grondslag van het misbruik van ontslagrecht in het kader van de arbeids-overeenkomst voor bedienden», *Actuele problemen van het arbeidsrecht*, M. RIGAUX (red.), 88; Hubeau, R., en Rauws, W., «De toepassing van de leer van het rechtsmisbruik in het huurrecht», *T.B.B.R.*, 1987, 118.

³⁴ Zie hierover H. BOCKEN, *Het aansprakelijkheidsrecht als sanctie tegen de verstoring van het leefmilieu*, Brussel, Bruylant, 1978, 70; CORNELIS, L., o.c., 94.

³⁵ *Cass.*, 19 september 1983, *R.W.*, 1983-84, 1480, en 18 juni 1987, *R.W.*, 1987-88, 502.

³⁶ *Pas.*, I, 472.

²⁷ *R.W.*, 1987-88, 502.

²⁸ *R.W.*, 1987-88, 1470.

²⁹ *T.B.H.*, 1988, 696.

³⁰ *R.W.*, 1987-88, 1099.

³¹ *R.W.*, 1987-88, 1506.

tractueel strafbeding is de matiging ervan tot een normaal gebruik. Het is dus duidelijk dat de beperkende werking van de goede trouw bij de uitvoering van een overeenkomst niet de geldigheid van de overeenkomst in het gedrang brengt, maar alleen de kennelijk onbehoorlijke uitoefening ervan beteugelt. Heeft deze uitoefening schade veroorzaakt, dan staat men voor een geval van contractuele wanprestatie en is men gehouden tot vergoeding van de schade.

22. Het voorgaande toont aan dat er in feite geen fundamentele wijziging optrad van de door de rechter gehanteerde criteria. Het begrip rechtsmisbruik — zij het gebaseerd op een andere theoretische rechtsgrond — maakte het vóór 1983 mogelijk te besluiten tot de onrechtmatigheid van de handelingen die nu strijdig met de goede trouw worden bevonden. Buiten de sfeer van het rechtsmisbruik reikt de beperkende werking van de goede trouw niet.

Toch is het belang van de besproken rechtspraak zeer groot. Zij heeft een ingrijpende en naar mijn mening positieve weerslag op de systematiek van het verbintenissenrecht en op de mogelijkheden voor de rechter om billijkheid en gerechtigheid in contractuele verhoudingen te verzekeren. Nu een samenhangende theorie omtrent de aanvullende en beperkende werking van de goede trouw is opgebouwd, zijn nieuwe ontwikkelingen te verwachten. De nieuwe rechtspraak in verband met de matiging van strafbedingen en de rechtsverwerking welke hierna kort worden besproken, zijn hiervan de beste illustratie. Een aantal auteurs kondigen overigens ook aan dat de weg nu ook vrij is voor de toepassing van de improvisatieleer ³⁷.

23. Op dit ogenblik speelt de beperkende werking van de goede trouw een rol op talrijke gebieden.

Dit is het geval bij de sanctionering van wanprestatie. Niet alleen de vordering tot ontbinding of de exceptio non adimpleti contractus ³⁸ kunnen stranden op de beperkende werking van de goede trouw, maar ook de vordering tot uitvoering ³⁹ zelf. De opzegging van een overeenkomst voor een lange tijd ⁴⁰ en de partijbeslissing zijn eveneens een geschikt terrein voor de toepassing van de beperkende werking

van de goede trouw. De tijd ontbreekt hier om elk van deze toepassingsgebieden te bespreken.

Ik wil enkel de aandacht vestigen op de vrij spectaculaire toepassing van de beperkende werking van de goede trouw in het vlak van de strafbedingen en op de ontwikkeling van de idee van de rechtsverwerking in het Belgische recht.

III. De matiging van strafbedingen op grond van de goede trouw

24. Het beginsel van de bindende kracht van de overeenkomsten is, zoals men weet, ook van toepassing op bedingen waarbij partijen op voorhand op forfaitaire wijze de schadevergoeding vastleggen waartoe wanprestatie aanleiding zal geven. Strafbedingen hebben echter dikwijls een kwalijke reputatie. Toch moet de rechter ze slechts uitzonderlijk terzijde schuiven ⁴¹.

Men weet hoe de wet van 9 juli 1957 de rechter machtigt strafbedingen in overeenkomsten van verkoop en lening op afbetaling en in persoonlijke leningen op afbetaling buiten werking te stellen of te matigen.

Volgens het gemene recht echter heeft de rechter heel wat minder speelruimte. Op grond van art. 1231 B.W. kan de rechter het schadebeding verminderen wanneer de hoofdbintenis gedeeltelijk is uitgevoerd. Art. 1023 Ger. W. aan de andere kant, verbiedt ieder beding tot verhoging van de schuldvordering ingeval deze in rechte zou worden geëist. Dit artikel sluit enkel bedingen uit waarbij de verhoging volgt uit het feit alleen dat de schuldeiser een gerechtelijke procedure instelt voor het innen van zijn vordering. Door een soortgelijk beding wordt immers het recht op verdediging van de schuldenaar beperkt. Art. 1023 Ger. W. is echter niet van toepassing indien de forfaitaire schadevergoeding niet verschuldigd wordt wegens het instellen van een vordering, maar wegens het feit zelf van de wanprestatie. Men hoeft dus slechts het strafbeding voldoende zorgvuldig te redigeren om aan art. 1023 Ger. W. te ontsnappen.

25. De beperkte mogelijkheden voor de rechter om op grond van het gemene recht onbillijke strafbedingen af te weren, verklaren het grote belang van de cassatierechtspraak welke werd ingeluid door het arrest van 17 april 1970 ⁴². Hier oordeelt het Hof dat een strafbeding strijdig is met de openbare orde en de goede zeden wanneer de feitenrechter oordeelt dat de bedongen som geen vergoeding van de schade kan zijn, maar in feite een contractuele straf uitmaakt. Bestrafing van de burger nu is voorbehouden aan de overheid. In navolging van Wymeersch wordt momenteel dan ook dikwijls gesteld: strafbedingen zijn verboden, schadebedingen zijn geldig. Het arrest houdt ook voor strijdig met de openbare orde en de goede zeden een strafbeding dat in feite een ongeoorloofde speculatie op wanprestatie van de schuldenaar uitmaakt omdat het aan de schuldeiser een groter voordeel verschaft dan de nakoming van de overeenkomst ⁴³.

³⁷ Zie ABAS, o.c., 86, met verwijzing naar De Bondt.

³⁸ Zo werd het roekeloos en ondoordacht onderbreken van elektrische stroom door de leverancier wegens wanbetaling, zonder zich vooraf aan te melden en zonder zich te vergewissen van de waarschijnlijkheid van schade, aangemerkt als een misbruik van contractueel recht dat strijdig is met de uitvoering te goeder trouw van de overeenkomst. Zie Kh. Gent, 1 juni 1984, *R. W.*, 1984-85, 1721.

³⁹ Cass., 16 januari 1986, *R. W.*, 1987-88, 1470, met noot van A. VAN OEVELEN VERNIETIGT NIET HET VONNIS WAARBIJ BESLIST WORDT DAT misbruik van recht pleegt de verhuurder die de uitvoering vordert voor de volle periode van negen jaar van een huurovereenkomst, nadat de huurder het goed na drie jaar verlaten heeft en redelijke voorstellen had gedaan om de huurovereenkomst te ontbinden en schadevergoeding te betalen; Rb. Luik, 13 juni 1986, *Jur. Liège*, 1987, 875.

⁴⁰ Volgens Vred. Deurne, 26 september 1986, *R. W.*, 1987-88, 1343, miskent de verhuurder het beginsel van de goede trouw niet wanneer hij een huuropzegging voorwaardelijk formuleert als sanctie op een eventuele weigering of verzuim om over te gaan tot de ondertekening van een nieuwe huurovereenkomst. Voor de Vrederechter te Merksem is er wel strijdigheid met de goede trouw, indien de verhuurder aan wie de opzegging van een handelshuur voortijdig is betekend, het stilzwijgen bewaart na ontvangst van de ongeldige aanvraag tot hernieuwing van de huur.

⁴¹ Voor een overzicht, zie WYMEERSCH, E., «De betwistingen rond het strafbeding: een stand van zaken», *T.B.H.*, 1982, 428.

⁴² *Arr. Cass.*, 1970, 754. Voor verdere rechtspraak, zie vooral WYMEERSCH, o.c.

⁴³ Voor recente toepassingen van dit criterium, zie Vred. Deurne, 7 december 1984, *R. W.*, 1986-87, 2667; Rb. Turnhout, 31 december 1987, *Turnh. Rechtsl.*, 1988, 69; Vred. Hamoir, 30 april 1987, *T. Vred.*, 1988, 175.

Om uit te maken of men te doen heeft met een toegelaten schadebeding of een verboden strafbeding, moet men geen vergelijking doorvoeren met de werkelijk geleden schade ⁴⁴, maar met de potentiële schade zoals partijen die op het tijdstip van het sluiten van het contract konden voorzien ⁴⁵. Was het op dat moment niet mogelijk dat wanprestatie schade zou meebrengen met de omvang als bepaald in het contract, dan kan de aldaar bepaalde som geen vergoeding van de schade beogen en staat men voor een ongeldig strafbeding.

Het gevolg van de vaststelling van de rechter dat het strafbeding geen raming kan zijn van de schade, is radicaal: het beding is ongeldig en vervalt.

26. Het arrest van 18 februari 1988 ⁴⁶ luidt een nieuwe fase in in de gerechtelijke toetsing van strafbedingen. De feiten waren de volgende. Een huurder draagt zijn handelshuurovereenkomst met een brouwerij over maar blijft met de overnemer solidair gehouden voor de betaling van de huishuur. De overnemer laat het reeds na twee maanden afweten. De brouwerij reageert niet en vordert slechts na geruime tijd de ontbinding van de huurovereenkomst. Met toepassing van het strafbeding wordt van de overdrager nu betaling gevorderd van een schadevergoeding gelijk aan zes maanden huishuur. De rechter staat de ontbinding toe maar matigt het strafbeding. Door niet sneller te reageren op de wanprestatie van de overnemer heeft de brouwerij de gevolgen van de wanprestatie vergroot. Op die gronden brengt de rechtbank het schadebeding van zes maanden huishuur terug tot drie. In cassatie wordt deze matiging van het strafbeding aangevochten op grond van art. 1152 B.W. Het Hof antwoordt echter: «de regel van art. 1152 B.W. vindt geen toepassing en de rechter kan de door de schuldenaar aangegane verplichtingen beperken wanneer hij vaststelt dat de schuldeiser zijn recht misbruikt, in welk geval de matiging van het schadebeding tot een normaal gebruik ervan de aangepaste sanctie is». In casu, aldus cassatie, heeft de rechter in feite vastgesteld dat de brouwerij haar recht heeft uitgeoefend op een wijze die kennelijk de normale uitoefening van het recht door een zorgvuldig en aandachtig persoon te buiten gaat. Er is dus rechtsmisbruik, dat gesanctioneerd kan worden op grond van art. 1134 B.W. Dit leidt tot beperking van het recht tot een normale uitoefening ervan.

Deze rechtspraak brengt een fundamentele vernieuwing mee in de gerechtelijke controle op strafbedingen. Van essentieel belang is dat — in tegenstelling met wat het geval is in het arrest van 10 april 1970 — de principiële geldigheid van het strafbeding niet ter discussie wordt gesteld. Het gaat hem enkel over de toepassing van het beding welke in een concreet geval kennelijk onredelijk geacht wordt. Het is duidelijk dat de bakens van de rechterlijke controle op strafbedingen hier aanzienlijk verzet werden.

⁴⁴ In die zin nochtans Vred. Westerlo, 16 oktober 1987, *Turnh. Rechtsl.*, 1988, 69.

⁴⁵ Voor recente toepassingen, zie Antwerpen, 22 juni 1987, *Turnh. Rechtsl.*, 1988, 66; Rb. Turnhout, 19 september 1986, *Turnh. Rechtsl.*, 1988, 67.

⁴⁶ *T.B.H.*, 1988, 9; *R.W.*, 1988-89, 1226.

IV. Rechtsverwerking en goede trouw

27. Een nieuw begrip dat sinds de jaren tachtig regelmatig opduikt in rechtsleer en rechtspraak is de *rechtsverwerking*.

Men spreekt van rechtsverwerking wanneer iemand door toedoen van zijn eigen gedragingen een recht geheel of gedeeltelijk verliest omdat het verder uitoefenen ervan strijdig is met de voorheen door de betrokkene ingenomen houding ⁴⁷.

28. De figuur van de rechtsverwerking is geïmporteerd uit Nederland. Zij kwam bij ons voor het eerst uitvoerig ter sprake naar aanleiding van de jaarvergadering 1979 van de Vereniging voor de vergelijkende studie van België en Nederland ⁴⁸.

Het is nuttig het Nederlandse model, zoals het er aan het eind van de jaren zeventig uitzag, kort te situeren ⁴⁹. Uit het preadvies van Aaftink ⁵⁰ blijkt dat de Nederlandse rechtspraak in feite twee verschillende rechtsgronden hanteerde om tot rechtsverwerking te besluiten. In een aantal gevallen is er sprake van stilzwijgende afstand, waarbij de wilsuiking van de rechthebbende dikwijls op een fictie blijkt te berusten. In de meer recente rechtspraak wordt dan ook eerder een beroep gedaan op de beperkende werking van de goede trouw. De goede trouw werkt hier beperkend indien de rechthebbende bij de wederpartij het gerechtvaardigd vertrouwen heeft opgewekt dat hij zich niet op zijn recht zal beroepen. De wederpartij van haar kant, heeft op de opgewekte schijn voortgebouwd en zou in een nadeliger positie komen als zijn vertrouwen niet zou worden gehonoreerd dan wanneer hij niet had vertrouwd. De nadruk wordt gelegd op het nadeel dat voor de rechthebbende voortvloeit uit het door hem aan de dag gelegde vertrouwen.

Als Belgische preadviseur stelde Van Ommeslaghe ⁵¹ vast dat rechtsverwerking als dusdanig niet bestaat in ons recht; hij identificeert echter wel een aantal gevallen die er nauw bij aansluiten. Het belangrijkste hiervan is de stilzwijgende afstand, waarmee de rechtspraak in een aantal gevallen uit een met de rechtsuitoefening strijdige feitelijke gedraging — mits zij voor geen andere interpretatie vatbaar is — de wil afleidt om afstand te doen van zijn recht. De vaststelling van deze wilsuiking wordt ook hier artificieel genoemd. In som-

⁴⁷ VAN OMMESLAGHE, P., «RECHTSVERWERKING EN AFSTAND VAN recht», *T.P.R.*, 1980, 37; BOCKEN, H., verslag van de jaarvergadering van de Vereniging voor de vergelijkende studie van het recht van België en Nederland, *R.W.*, 1979-80, 1569; VAN OEVELEN, A. en DIRIX, E., «Kroniek Verbintenissenrecht», *R.W.*, 1980-81, 2441-2443, *R.W.*, 1985-86, 95; KRUIJTHOF, M., «Overzicht van rechtspraak. Verbintenissen», *T.P.R.*, 1983, 607; BOSMANS, M., noot onder Vred. Borgerhout, 19 september 1985, *T. Vred.*, 1987, 141; VAN OEVELEN, A., «Algemeen overzicht van de bevestigende verjaring en van de vervalltermijnen in het Belgisch privaatrecht», *T.P.R.*, 1987, 1767; VAN OEVELEN, A., *Overzicht van de recente ontwikkelingen in het huurrecht*, Maklu Uitgevers, 33.

⁴⁸ Voor de preadviezen van VAN OMMESLAGHE en AAFINK, zie *T.P.R.*, 1980, 735 en 793. Voor het verslag van de vergadering: H. BOCKEN, *R.W.*, 1979-80, 329-331.

⁴⁹ Voor de huidige stand van het recht en voor het NBW, zie HARTKAMP, ASSER-RUTTEN, *Verbintenissenrecht*, 279.

⁵⁰ De volgende paragraaf is vooral gebaseerd op de samenvatting aan het einde van het preadvies, *T.P.R.*, 1980, 824.

⁵¹ Ook hier verwijst ik gemakkelijkschwege naar de conclusies van de preadviseur.

mige andere gevallen wordt aan de houder de mogelijkheid ontzegd zich op zijn recht te beroepen als sanctie van het op foutieve wijze opwekken van andermans gerechtvaardigd vertrouwen.

29. Op dit ogenblik echter wordt door een groeiend deel van de rechtsleer een rechtstreeks beroep op de rechtsverwerking voorgestaan ⁵². Dit begrip wordt daarbij gezien als een toepassing van de beperkende werking van de goede trouw.

Ook in de lagere rechtspraak komen meer en meer gevallen voor waarin de schuldeiser een beroep op een contractueel recht ontzegd wordt op grond van een met de uitoefening van dit recht strijdige feitelijke gedraging.

Een goed voorbeeld is het vonnis van de Rechtbank te Gent van 3 maart 1980 ⁵³. Een aannemingsovereenkomst werd gesloten tegen een vaste prijs waarin ook begrepen was het honorarium van de architect. Er was wel bedongen dat het honorarium rechtstreeks aan de architect betaald moest worden, maar nergens wordt vermeld hoe groot het deel is dat aan de architect toekomt. De opdrachtgever betaalt de totale bouwsom aan de aannemer die echter failliet gaat. De architect, die slechts een deel van zijn honorarium ontving van de aannemer, vordert het saldo van de opdrachtgever. De vordering wordt afgewezen op grond van rechtsverwerking. Daar de architect zonder voorbehoud heeft ingestemd met de betaling van het voorschot op zijn honorarium via de aannemer, kon de opdrachtgever te goeder trouw menen dat de aannemer ook gemachtigd was de andere bedragen te innen. De vordering van de architect wordt afgewezen omdat hij zijn rechten uit het type-contract verwerkt heeft en geacht moet worden ermee ingestemd te hebben dat de aannemer niet alleen het bedrag van zijn honorarium heeft bepaald maar ook tot de inning ervan is overgegaan.

In meer recente rechtspraak wordt uitdrukkelijk de goede trouw ingeroepen als rechtsgrond voor de rechtsverwerking.

Een vonnis van de Rechtbank te Hasselt van 9 december 1985 ⁵⁴ betreft een geval waarin de eigenaar van een huis de verwarmingskosten wil ten laste leggen van de houder van een recht op bewoning en dit hoewel hij gedurende dertien jaar geen betaling van verwarmingskosten heeft gevorderd en twaalf jaar heeft gewacht om meetinstrumenten te plaatsen. De rechtbank besluit: «De jarenlange gedraging is een stilzwijgende afstand van haar recht tot terugvordering der kosten. Zij heeft doen blijken dat zij de uitvoering van haar recht niet wenste en de goede trouw bij de uitoefening van overeenkomsten vereist dat een alsnog uitoefenen van recht afgewezen zou worden.»

Het komt ook voor dat alleen de goede trouw wordt aangehaald, zonder dat de rechtsverwerking wordt vermeld. Aldus een arrest van het Hof te Brussel van 22 maart 1988 ⁵⁵. Hier wordt een beroep op een strafbeding wegens te late betaling afgewezen nu de leverancier in het verleden herhaaldelijk enige vertraging bij de betaling aanvaardde en zich nooit beriep op het strafbeding noch interesten eiste. Bij afwezigheid van wilsuiking van de leverancier, kan echter niet tot afstand besloten worden. Toch wordt de vordering afgewezen: «Attendu que l'exécution de bonne foi s'oppose

à ce que l'appelante puisse réclamer les majorations en litige; qu'elle doit être privée de la faculté d'exercer ce droit en raison du fait qu'elle a adopté un comportement inconciliable avec son exercice.»

30. Op dit punt menen wij te moeten waarschuwen tegen een te overhaaste toepassing van het begrip rechtsverwerking, vooral nu een duidelijke theorie omtrent de toepassingsvoorwaarden van deze rechtsfiguur naar Belgisch recht nog niet is uitgewerkt.

Een eerste categorie gevallen waarin men naar onze mening te vlug tot rechtsverwerking besluit, zijn die waarin aan de eiser niet veel meer kan worden verweten dan dat hij een tijd gewacht heeft om zijn vordering in te stellen, hoewel er nog geen sprake is van verjaring. Zo hebben een aantal vonnissen ⁵⁶ en ook bepaalde auteurs ⁵⁷ aangenomen dat een verhuurder zijn recht verwerkt om indexaanpassingen te vorderen omdat hij gedurende geruime tijd nalaat die aanpassingen te eisen en zonder enig voorbehoud betaling van de onaangepaste huurprijs aanvaardt. Naar ons gevoel gaat men hier te ver.

31. Een tweede suggestie om naar mijn mening gevaarlijk snel rechtsverwerking aan te nemen vindt men in de bijdrage van L.P. Suetens voor het *Liber Amicorum J. Ronse* ⁵⁸. Hoewel de voorgestelde toepassing van de rechtsverwerking hier buiten de sfeer van de uitvoering van de overeenkomsten ligt, is zij belangrijk genoeg om er hier toch even op in te gaan. Volgens deze gezaghebbende auteur maakt het niet instellen van een annulatieberoep tegen een bestuurshandeling rechtsverwerking uit welke de rechtszoekende verhindert de betrokken administratieve rechtshandeling in te roepen in het kader van een vordering voor de burgerlijke rechter.

De aanvaarding van deze stelling zou in elk geval een belangrijke ommekeer meebrengen in het geldende recht. Ik kan volstaan met Suetens hier zelf aan het woord te laten ⁵⁹ waar hij uitvoerig twee cassatiearresten ⁶⁰ en een arrest van het Hof te Brussel ⁶¹ citeert waaruit blijkt dat het niet instellen van een annulatieberoep geen invloed heeft op de mogelijkheid een burgerlijke vordering in te stellen. Hij vervolgt: «Twintig jaar rechtspraak in dezelfde zin: het al dan niet instellen van een annulatieberoep bij de Raad van State

⁵⁶ Zie referenties bij BOSMANS, M., o.c., *T. Vred.*, 1987, 155. Zie ook Vred. Sint-Kwintens-Lennik, 13 februari 1984, *R. W.*, 1986-87, 1513 (hier wordt reeds van verwerking van het recht op indexaanpassingen gesproken na negen maanden, maar er wordt op gewezen dat eiser de aanpassing vorderde uit represaille en dit niet deed t.o.v. andere huurders); Rb. Antwerpen, 25 mei 1987, *R. W.*, 1987-88, 649 (oordeelt dat een louter stilzitten van de schuldeiser, in tegenstelling met wat de lagere rechter besliste, geen verlies van het recht kan meebrengen); VAN OEVELEN, A., *Overzicht van de recente ontwikkelingen in het huurrecht*, Maklu Uitgevers, 34. Vgl. BOSMANS, M., o.c., 155.

⁵⁷ Zie o.m. VAN OEVELEN, A., *Overzicht van recente ontwikkelingen in het huurrecht*, 34; contra: BOSMANS, M., o.c., 155, HERBOTS, J., bespreking van het hiervoor vermelde boek van Van Oevelen, *T.P.R.*, 1987, 1640.

⁵⁸ «Vigilantibus, non dormientibus, subveniunt iura», *Liber Amicorum Jan Ronse*, 91.

⁵⁹ O.c., 91.

⁶⁰ Cass., 16 december 1965, *J. T.*, 1966, 319, en 7 november 1975, *R. W.*, 1975-76, 2413.

⁶¹ Hof Brussel, 19 februari 1986, onuitgegeven.

⁵² Zie noot 37.

⁵³ *R. W.*, 1984-85, 626.

⁵⁴ *Lim. Rechtsl.*, 1986, 205.

⁵⁵ *Jur. Liège*, 1988, 1033.

heeft geen gevolg op de mogelijkheid een vordering tot schadeloosstelling bij de burgerlijke rechter in te stellen. Gevestigde rechtspraak? Wellicht.» Suetens voegt eraan toe als verdere aanloop tot de ontwikkeling van zijn stelling: «Maar alleszins rechtspraak die m.i. dient in vraag gesteld te worden.»

Misschien kunnen argumenten om het door collega Suetens beoogde resultaat te verdedigen gevonden worden in de behoefte aan rationalisatie van onze rechtsbedeling en aan een betere coördinatie tussen de gewone rechtbanken en de Raad van State. Wij hebben onze twijfels over de wenselijkheid van deze ommekeer. In elk geval zijn wij zo vrij van mening te verschillen over de mogelijkheid het beoogde resultaat te bereiken op grond van het argument dat de burger, door na te laten een annulatieberoep in te stellen tegen de administratieve rechtshandeling, het recht verwerkt om later de onrechtmatigheid van de betrokken handeling in te roepen. Rechtsverwerking nu is, ook volgens Suetens⁶², het verlies van een recht door de gedraging van de rechthebbende zelf, omdat het verder uitoefenen ervan strijdig is met de voorheen door hem ingenomen houding. De auteur verduidelijkt dat er bij de toepassing van het begrip rechtsverwerking moet worden uitgegaan van een objectieve analyse van de gedragingen van de betrokkene. Neemt men dit alles aan, dan moet men toch echter ook besluiten dat de gedraging van de burger die geen annulatieberoep instelt toch geenszins strijdig is met het feit dat hij naderhand een beroep doet op de burgerlijke rechter. Volgens de geldende rechtspraak houdt het niet instellen van annulatieberoep immers geen afstand in van het beroep op de burgerlijke rechter. Hoe kan de gedraging van de burger, objectief geanalyseerd, dan wel die betekenis hebben? Tot dit laatste besluit kan men logischerwijze enkel komen indien men aanneemt dat de burger zich niet behoort te gedragen in overeenstemming met de richtlijnen die een vaststaande rechtspraak geeft, maar in tegenstelling ermee. Dit is niet de strekking van het vereiste van de goede trouw.

32. Wij menen dat men in ons land nog niet gekomen is tot een uitwerking van een sluitende theorie omtrent de toepassingsvoorwaarden van de rechtsverwerking⁶³.

Men loopt naar ons gevoelen op dit ogenblik het gevaar op een gesimplificeerde wijze over te gaan tot de overname van een buitenlandse rechtsfiguur die onder andere voorwaarden en in een andere begripsmatige context is uitgebouwd. In dit verband moet vooral vermeld worden dat de beperkende werking van de goede trouw in Nederland niet gekoppeld is aan het begrip rechtsmisbruik zoals bij ons duidelijk wel het geval is.

Wil men de systematiek in het leerstuk over de goede trouw zoals deze door de recente cassatierechtspraak is uitgewerkt, behouden, dan mag men de beperkende werking van de goede trouw alleen maar invoeren in gevallen waarin sprake is van een rechtsuitoefening die kennelijk afwijkt van die van een zorgvuldig en bedachtzaam persoon. Dit geldt ook voor de figuur van de rechtsverwerking, zoals benadrukt wordt door Kruithof en Bosmans. De twee hiervoor bekritiseerde toepassingen van de figuur van de rechtsverwerking lijken zeker geen gevallen waarin reeds een marginale toetsing leidt tot de vaststelling van het onredelijke van het gedrag van de betrokkene. Die vaststelling ontbreekt ook in de hiervoor aangehaalde uitspraken van de Rechtbank te Hasselt en het Hof te Brussel. Moet de rechtsverwerking bij ons misschien geconstrueerd worden als een negatieve rechtsplicht gebaseerd op de aanvullende werking van de goede trouw?

Indien men rechtsverwerking beperkt tot een toepassingsgeval van het op de goede trouw gebaseerde verbod van misbruik van contractuele rechten, komt men tot een rechtsfiguur welke zeker verschillend is dan in het Nederlandse recht. Naast het geval van rechtsmisbruik kan men tot het met de figuur van rechtsverwerking beoogde resultaat nog besluiten indien een wil tot afstand van de uitoefening van een recht met zekerheid vaststaat of indien men op foutieve wijze bij de wederpartij het vertrouwen heeft opgewekt dat men geen toepassing zou maken van zijn recht. Verder kan men momenteel moeilijk gaan.

H. BOCKEN

Gewoon Hoogleraar R.U.G.

⁶² *O.c.*, 98.

⁶³ Zo ook JEUNHOMME, J.F., noot onder Brussel, 22 maart 1988, *Jur. Liège*, 1988, 1033.

DE VOLLE STIEFOUDERADOPTIE: DODE LETTER OF UITZONDERING?

1. Sinds de adoptiewet van 27 april 1987 die de volle adoptie door één persoon als algemene mogelijkheid invoerde, bestaat er weer onzekerheid over de gevolgen van een volle stiefouderadoptie.

De cruciale vraag is of door een volle adoptie door een stiefouder alleen, de afstammingsband met de oorspronkelijke ouder tevens echtgenoot van de volle adoptant, behouden blijft.

Afhankelijk van het antwoord op die vraag wordt de volle stiefouderadoptie al dan niet gehomologeerd¹.

Na een summier schets van de wettelijke regeling aangaande de gevolgen van een volle adoptie in het algemeen

¹ Zie de rechterlijke beslissingen gepubliceerd in dit nummer: Jeugdrb. Brussel, 28 oktober 1988; Jeugdrb. Brussel, 17 november 1987 en Antwerpen, 6 november 1987.

(art. 370 B.W.) en van de onenigheid in de rechtsleer over de interpretatie van art. 370, § 1, tweede lid, B.W. bij een volle eenouderadoptie, wordt stilgestaan bij de hierboven geformuleerde vraag en worden de strekkingen in de huidige rechtspraak omtrent deze problematiek besproken.

2. Tot voor de jongste adoptiewet was de volle adoptie, toen wettiging door adoptie genaamd, in principe voorbehouden aan echtgenoten, in die zin dat een kind alleen kan worden gewettigd door adoptie hetzij door twee echtgenoten, hetzij door de echtgenoot van zijn wettige ouder (zie oud art. 368, § 1, B.W.).

Overeenkomstig het nieuwe art. 368 B.W. kan thans ook *één persoon*, ongeacht of hij gehuwd, gescheiden, vrijgezel of samenwonend is, een minderjarige ten volle adopteren.

Deze innovatie wordt in de voorbereidende teksten van de jongste adoptiewet verantwoord als een logisch gevolg van de gewijzigde opties binnen het afstammingsrecht. De wet van 31 maart 1987 inzake afstamming verleent immers hetzelfde statuut aan alle kinderen (art. 334 B.W.), zodat ook de afstammingsrelatie tussen één ouder en zijn buiten het huwelijk geboren kind, volwaardig is. Dit principe van de eenzijdige volwaardige afstammingsrelatie werd overgenomen in het adoptierecht, wat geleid heeft tot de invoering van de volle adoptie door één persoon ².

3. De wetgever heeft echter in art. 370 B.W. de concrete gevolgen van deze volle eenouderadoptie niet uitdrukkelijk geregeld, met uitzondering van de naam van de adoptandus (zie art. 370, § 3, B.W.).

Art. 370 B.W. verwoordt veeleer een aantal essentiële kenmerken van deze adoptievorm. Zo herhaalt de wetgever van 1987 in § 5 van art. 370 B.W. dat de volle adoptie onherroepelijk is en zegt hij in § 1 van hetzelfde artikel dat een volle adoptie volstrekt dezelfde gevolgen heeft als een gewone afstammingsband.

Net als voorheen beperkt de wetgever zich in deze laatste paragraaf bijgevolg tot een louter algemene, principiële verklaring aangaande de gevolgen van een volle adoptie ³.

Hierbij wordt geen onderscheid gemaakt tussen een volle adoptie door één persoon en een volle adoptie door twee echtgenoten.

Dit centrale beginsel van volledige gelijkschakeling tussen een volle adoptie en een gewone afstamming, vertoont twee aspecten die verwoord worden in het eerste resp. het tweede lid van art. 370, § 1, B.W.

Zo verleent de volle adoptie aan het geadopteerde kind en zijn afstammelingen hetzelfde statuut en dus dezelfde rechten en verplichtingen als zij zouden hebben, indien het kind geboren was uit degenen die het ten volle hebben geadopteerd (art. 370, § 1, eerste lid, B.W.). Van de andere kant houdt het ten volle geadopteerde kind op tot zijn oorspronkelijke familie te behoren (art. 370, § 1, tweede lid, B.W.).

² Zie: wetsontwerp-VAN ELSLANDE, *Gedr. St., Senaat*, 1977-78, nr. 305/1, p. 20; verslag mevr. DELRUELLE-GHOBERT, *Gedr. St., Senaat*, 1985-86, nr. 256/2, p. 82 en 84; verslag mevr. MERCKX-VAN GOEY, *Gedr. St., Kamer*, 1985-86, nr. 489/3, p. 10-11; zie ook verslag van de staatscommissie voor ethische problemen, *Gedr. St., Senaat*, 1976-77, nr. 954, p. 83.

³ Zie VAN LOOK, M., «Evolutie van het Belgisch adoptierecht», *T.P.R.*, 1970, (345), 388, nr. 81; UYTENDAELE, R., «De volle eenouderadoptie» in *Adoptie - Verlatenverklaring van minderjarigen*, SENAËVE, P. (red.), Leuven/Amersfoort, Acco, 1990, nr. 160.

4. Hoe dit art. 370, § 1, B.W. moet worden begrepen bij een volle eenouderadoptie is nog niet zo duidelijk ⁴. Vooral over de interpretatie van het tweede lid van art. 370, § 1, B.W. bestaat onenigheid in de rechtsleer en bijgevolg onzekerheid in de rechtspraktijk.

Onmiddellijk na de adoptiewet van 27 april 1987 stelde Casman voor om art. 370, § 1, tweede lid, B.W. zo te interpreteren, dat door een volle adoptie door één persoon het kind slechts ophoudt te behoren tot de oorspronkelijke familie van die ouder van wie de afstammingsband door de volle adoptie is vervangen, of m.a.w. dat door een volle eenouderadoptie alleen de banden met de familie van de ouder die van hetzelfde geslacht is als de volle adoptant, worden verbroken. De auteur is van mening dat een volle adoptie door één persoon niet in de plaats kan treden van een bestaande dubbele afstammingsrelatie en steunt hiervoor op de gelijkwaardigheid en onafhankelijkheid van de afstammingsbanden van vaders- en langs moederszijde ⁵.

Deze interpretatie kan o.i. echter om de volgende redenen niet worden gevolgd. Allereerst vindt zij geen steun in de letter van de wet, aangezien art. 370, § 1, tweede lid, B.W. de term «familie» in zijn algemene betekenis hanteert, met name zonder enig onderscheid naar vaders- of naar moederszijde ⁶.

Daarnaast kan die interpretatie ook niet beantwoorden aan de bedoeling van de wetgever. Uit de parlementaire voorbereiding van de jongste adoptiewet blijkt dat de wetgever bij de invoering van het nieuwe art. 368 B.W. vooral de volle adoptie door een alleenstaande persoon voor ogen had ⁷. De door Casman voorgestane interpretatie van art. 370, § 1, tweede lid, B.W. toepassen in dit laatste geval leidt tot absurde consequenties ⁸. Stel dat een kind van wie de afstamming van vaders- en moederszijde vaststaat, ten volle wordt geadopteerd door een alleenstaande vrouw, dan zou na deze volle adoptie de volle adoptante samen met de oorspronkelijke vader houder zijn van het ouderlijk gezag.

Wanneer de caritatieve volle adoptie door een alleenstaande die gevolgen moest hebben, dan zou ze een dode letter blijven, wat onverenigbaar is met de bedoeling van de wetgever.

5. Derhalve vereisen o.i. de billijkheid, de logica en de *ratio legis* van de wet dat ook bij een volle adoptie door één persoon in de regel alle juridische banden met de oorspron-

⁴ Voor de concretisering van art. 370, § 1, eerste lid, B.W. bij een volle eenouderadoptie, zie UYTENDAELE, R., *o.c.*, nrs. 168-173.

⁵ CASMAN, H., «Adoptie, volle adoptie en verklaring van adopteerbaarheid», in *Afstamming en adoptie*, BAETEMAN, G. (red.), Brussel, Story-Scientia, 1987, (283), 300-301, nr. 413; zie ook BAETEMAN, G., *Personen- en Gezinsrecht*, II, Brussel, Story-Scientia, 1988, 495, nr. 642 *in fine*.

⁶ In dezelfde zin: LAMMERANT, L., «Quelques problèmes actuels soulevés par l'adoption plénière», *T.B.B.R.*, 1988/6, (525), 531, nr. 21; MAHILLON, P., noot onder Antwerpen (Jk.), 23 oktober 1988 en Brussel (Jk.), 17 mei 1988, *Rev. Not. B.*, 1989, (276), 280, nr. 8; SNAËVE, P., *Compendium van het Personen- en Familierecht*, II, Leuven/Amersfoort, Acco, 1989, 84, nr. 868 *in fine*; UYTENDAELE, R., *o.c.*, nr. 165; vgl. BAETEMAN, G., GERLO, J., GULDIX, E., DE MULDER, W. en DE WIT, R., «Overzicht van rechtspraak - Personen- en Familierecht», *T.P.R.*, 1988, 570, nr. 262.

⁷ Zie verwijzingen voetnoot 2 en *Gedr. St., Senaat*, 1984-85, nr. 904/2, p. 137-138.

⁸ LAMMERANT, I., *l.c.*, 531, nr. 21.

kelijke familie — zowel van vaders- als van moederszijde — worden verbroken, met uitzondering van de huwelijksbelet-selen (art. 370, § 1, tweede lid, B.W.)⁹. Deze interpretatie werd aanvankelijk verdedigd door Senaevé en wint thans veld in de rechtsleer¹⁰.

6. De hierboven verdedigde interpretatie van art. 370, § 1, tweede lid, B.W., die m.i. beschouwd dient te worden als de algemene regel inzake de gevolgen van een volle adoptie, verdient evenwel enige nuancering bij een volle stiefouderadoptie.

Onder een volle stiefouderadoptie dient verstaan te worden een volle adoptie door een echtgenoot van een kind waarvan de andere echtgenoot de ouder is. Ingevolge het nieuwe afstammingsrecht kan thans elk kind, zowel een huwelijks, als een buitenhuwelijks kind, in principe het voorwerp uitmaken van een volle adoptie door een stiefouder (vgl. oud art. 368, § 1, tweede en derde lid, B.W.), aangezien overeenkomstig het nieuwe art. 334 B.W. elke afstammingsrelatie volwaardig is, zodra ze is komen vast te staan¹¹.

De probleemstelling wordt onmiddellijk duidelijk: indien de algemene regel inzake de gevolgen van een volle adoptie ook wordt toegepast bij een volle stiefouderadoptie, zou dit betekenen dat eveneens de afstammingsband met de oorspronkelijke ouder, tevens echtgenoot van de volle adoptant, ophoudt te bestaan.

Deze consequentie is moeilijk te verenigen met de ratio van een stiefouderadoptie, die in de regel gericht is op het creëren van een nieuwe gezinskern.

Samen met de onenigheid in de rechtsleer over de interpretatie van art. 370, § 1, tweede lid, B.W. bij een volle eenouderadoptie, heeft deze probleemstelling geleid tot twee strekkingen in de huidige rechtspraak omtrent de volle stiefouderadoptie¹².

7. Een eerste strekking, die blijkt uit de in dit nummer afgedrukte vonnissen van de Jeugdrechtsbank te Brussel, is dat de door ons verdedigde interpretatie van art. 370, § 1, tweede lid, B.W. zonder onderscheid moet worden toegepast op elke volle adoptie door één persoon, aangezien de wetgever zelf in geen uitzondering ter zake voorziet.

Uit het stilzwijgen van de wetgever wordt aldus afgeleid dat ook bij een volle stiefouderadoptie art. 370, § 1, tweede lid, B.W. strikt moet worden toegepast. Bijgevolg wordt door de volle adoptie ook de juridische band tussen de adoptandus en zijn oorspronkelijke ouder, tevens echtgenoot van de volle adoptant, verbroken¹³.

⁹ En een jurisprudentiële uitzondering; zie het grootjesarrest, Cass., 4 maart 1976, *Arr. Cass.*, 1976, 767, noot F.D., *R.W.*, 1976-77, 288, noot NUYTINCK, H., *J.T.*, 1977, 455, noot MAHAUX, J., *Pas.*, 1976, I, 732, noot F.D., en *Rev. Not. B.*, 1978, 177, noot MEULDERS-KLEIN, M.-T.; zie hierover WILLEMAERS, «Het omgangsrecht van de oorspronkelijke familie en van derden na adoptie» in *Adoptie — Verlatenverklaring van minderjarigen*, SENAÉVE, P. (red.), Leuven/Amersfoort, Acco, 1990, nrs. 191-222.

¹⁰ SENAÉVE, P., *Compendium*, II, 84, nr. 868 *in fine*; minder expliciet, zie andere verwijzingen onder voetnoot 6; voor een verder uitgewerkte argumentatie, zie UYTENDAELE, R., *o.c.*, nrs. 165-166.

¹¹ Zie hierover UYTENDAELE, R., *o.c.*, nrs. 144 en 175.

¹² In de rechtsleer zijn hieromtrent een drietal strekkingen te onderscheiden; zie UYTENDAELE, R., *o.c.*, nr. 177.

¹³ Zie verwijzingen voetnoten 13 en 14; voor enige nuancering, zie UYTENDAELE, R., *o.c.*, nr. 179.

Dit gevolg is echter manifest in strijd met het belang van de kandidaat-adoptandus, zodat deze strekking de volle stiefouderadoptie niet langer kan homologeren¹⁴.

Om die consequentie op te vangen en om in elk geval rechtszekerheid te bieden aan de betrokkenen wordt in het arrondissement Brussel geopteerd voor een pragmatische oplossing: «veiligheidshalve» wordt naast de volle adoptie door de stiefouder ook de volle adoptie door de ouder-echtgenoot van diens eigen kind gehomologeerd¹⁵.

Vanuit dogmatisch standpunt heeft deze laatste volle adoptie echter in principe geen voorwerp, zelfs wanneer het om een voormalig natuurlijk kind gaat (vgl. oud art. 368, § 1, tweede lid, B.W.), aangezien ten gevolge van het nieuwe afstammingsrecht, elke afstammingsrelatie volwaardig is (art. 334 B.W.), en nagenoeg elke moeder een volwaardige ouder is (art. 312, § 2, B.W.) mede gelet op de overgangsbepaling van art. 107 wet 31 maart¹⁶.

Toch stoort deze strekking zich niet aan dat rechtsdogmatische bezwaar maar ziet ze in de gelijktijdige volle adoptie door de ouder-echtgenoot een redmiddel om de — eventuele — nefaste gevolgen van de volle adoptie door een stiefouder alleen, te ondervangen. Zo wordt gesteld dat in deze context de volle adoptie van het eigen kind wel een voorwerp heeft — al ware belang een beter woordgebruik — en dat ze de geadopteerde tot voordeel strekt.

8. Een tweede strekking in de rechtspraak, waaronder de beslissing van het Hof te Antwerpen ressorteert, homologeert daarentegen zonder enig voorbehoud de volle adoptie door de stiefouder en verklaart de gelijktijdige volle adoptie van het eigen kind door de (natuurlijke) ouder-echtgenoot overbodig, zonder belang en zonder voorwerp¹⁷.

Deze voorgestane oplossing laat vermoeden dat die strekking van oordeel is dat de volle stiefouderadoptie de afstammingsband tussen de adoptandus en de ouder-echtgenoot niet verbreekt.

Het is echter niet duidelijk achter welk standpunt deze rechterlijke beslissingen zich scharen i.v.m. de interpretatie van art. 370, § 1, tweede lid, B.W.: sluiten zij zich aan bij de minderheidsstrekking in de rechtsleer, die als algemene regel stelt dat de afstammingsband met de ouder die van het

¹⁴ Brussel (Jk.), 6 april 1989, onuitg., arrest nr. 87; Jeugdrb. Brussel, 11 maart 1988, onuitg., A.R., nr. 302; Jeugdrb. Brussel, 28 oktober 1988, hieronder gepubliceerd; Jeugdrb. Brussel, 8 november 1988, *T.B.B.R.*, 1989, 266.

¹⁵ Brussel (Jk.), 25 mei 1989, onuitg., A.R. nr. 1570; Brussel (Jk.), 17 mei 1988, *Rev. Not. B.*, 1989, 275, en in SENAÉVE, P., m.m.v. TILLEMANS, D., *Rechtspraak Personen- en Familierecht*, Leuven/Amersfoort, Acco, 1989, 112, nr. 47; Jeugdrb. Brussel, 8 december 1987, onuitg., A.R., nr. 23863; Jeugdrb. Brussel, 17 november 1987, hieronder gepubliceerd; Jeugdrb. Brussel, 12 november 1987, onuitg., R.V. nr. 23886; Jeugdrb. Brussel, 10 november 1987, onuitg., R.V. nr. 23834; zie ook: LAMMERANT, I., *l.c.*, 532, nr. 22, voetnoot 22.

¹⁶ Voor toepassingen, zie Jeugdrb. Brussel, 2 november 1987, *T.B.B.R.*, 1988, 570; Rb. Brugge, 28 juni 1988, *T.Not.*, 1988, 273; Jeugdrb. Brussel, 9 november 1987, *J.L.M.B.*, 1987, 1555.

¹⁷ Antwerpen (Jk.), 23 oktober 1988, *Rev. Not. B.*, 1989, 274; Antwerpen (Jk.), 16 november 1987, onuitg., R.V. nr. 90/87; Antwerpen (Jk.), 6 november 1987, hieronder gepubliceerd, en in SENAÉVE, P., m.m.v. TILLEMANS, D., *o.c.*, 113, nr. 48; Jeugdrb. Dendermonde, 27 oktober 1987, onuitg., R.V. nr. 39.013; zie ook LAMMERANT, I., *l.c.*, 532, nr. 22, voetnoot 21.

andere geslacht is dan de volle adoptant, niet wordt verbroken (zie boven, nr. 4), of zien zij de volle stiefouderadoptie als een uitzondering, die een afwijking van de algemene regel inzake de gevolgen legitimeert.

9. Gelet op de geschetste onenigheid in de huidige rechtspraak, zou een optreden van de wetgever omtrent de gevolgen van deze bijzondere toepassing van de volle eenouderadoptie vanzelfsprekend wenselijk zijn ¹⁸.

In afwachting moet m.i. echter inhoudelijk de voorkeur worden gegeven aan de oplossing voorgestaan door de tweede strekking in de rechtspraak, in die zin dat een volle stiefouderadoptie gehomologeerd kan worden, zonder dat hierdoor de juridische band met de oorspronkelijke ouder, tevens echtgenoot van de volle adoptant, wordt verbroken.

Deze stelling betekent echter dat bij een volle stiefouderadoptie wordt afgeweken van de algemene regel inzake de gevolgen van een volle adoptie (zie boven, nr. 5).

Niettemin kan m.i. deze uitzondering ook tegen de achtergrond van de huidige wettekst worden verdedigd.

10. Alvorens deze argumentatie verder uit te werken, wordt in het kort stilgestaan bij de redenering achter de eerste strekking in de rechtspraak.

De voorstanders van deze strekking gaan er vanuit dat, wanneer de wetgever in geen uitzondering voorziet, de rechter evenmin tot een afwijking mag besluiten.

Deze redenering past in het kader van de grammaticale interpretatiemethode met als uitgangspunt de wet als perfecte vertolking van de wil van de wetgever. Dit uitgangspunt en deze methode kunnen nochtans moeilijk worden gehanteerd, wanneer de letter van de wet in se tegenstrijdig is (zie art. 370, § 3, en zie verder nr. 13) en, wanneer de letterlijke interpretatie leidt tot onredelijke consequenties: immers ten gevolge van deze interpretatie, zal ofwel de volle stiefouderadoptie een dode letter blijven, ofwel de ouder-echtgenoot telkens samen met de stiefouder zijn eigen kind ten volle moeten adopteren ¹⁹.

11. Wanneer men daarentegen de problematiek van de gevolgen van de volle stiefouderadoptie bekijkt vanuit de rechtspraak en rechtsleer die de wet van 1987 voorafging, dan is de huidige discussie moeilijk te begrijpen.

Na de adoptiewet van 21 maart 1969 stond men immers voor exact hetzelfde interpretatieprobleem. Ook toen had de wetgever de gevolgen van de wettiging door adoptie door een stiefouder niet uitdrukkelijk geregeld en bepaalde art. 370, § 1, tweede lid, B.W. — in identieke bewoordingen — dat het kind ophield tot zijn oorspronkelijke familie te behoren.

Aanvankelijk bestond er enige aarzeling en raadde de notariële praktijk aan om bij een stiefouderadoptie beide echtgenoten het kind te laten wettigen door adoptie, ten einde

te vermijden dat de afstammingsband met de wettige ouder-echtgenoot verbroken zou worden ²⁰.

Deze aarzelingen hielden echter niet lang stand, aangezien de rechtspraak en rechtsleer van de jaren '70 op een duidelijke en nagenoeg unanieme wijze stelling nam: een wettiging door adoptie van een stiefouder verbrak de juridische band met de ouder-echtgenoot niet, zodat de wettiging door adoptie van het eigen wettig kind zonder voorwerp was ²¹.

Deze stellingname werd in hoofdzaak gefundeerd op de volgende redenering. Het oude art. 368, § 1, tweede lid, B.W. bepaalde expliciet dat een stiefouder het wettig kind van zijn echtgenoot alleen kon wettigen door adoptie; de zinsnede uit het oude art. 370, § 1, tweede lid, B.W., dat een kind ophield tot zijn oorspronkelijke familie te behoren, in deze toepassing letterlijk interpreteren, zou ze zinloos hebben gemaakt. Bijgevolg moest, wat de gevolgen betrof, ook het door adoptie gewettigde stiefkind beschouwd worden als een kind geboren uit het huwelijk van de echtgenoten (zie oud art. 370, § 1, eerste lid, B.W.) ²².

Het is moeilijk te verklaren waarom deze interpretatie sinds de jongste adoptiewet op de helling is komen te staan.

Het invoeren van de volle adoptie door één persoon als algemene mogelijkheid, heeft er wel toe geleid dat de wetgever de volle stiefouderadoptie als mogelijke toepassing niet meer uitdrukkelijk vermeldt en dat de term huwelijk werd geschrapt uit art. 370, § 1, eerste lid, B.W. Doch die wijzigingen, die tijdens de voorbereidende werkzaamheden worden omschreven als louter formele aanpassingen ²³, sluiten de volle stiefouderadoptie geenszins uit, en getuigen evenmin van een andere houding van de wetgever tegenover deze bijzondere toepassing van de volle adoptie door één persoon. Veeleer duidt het stilzwijgen van de wet op een bevestiging van de sinds meer dan vijftien jaar bestaande rechtsleer en rechtspraak, dan op een gewenste ommezwaai ²⁴.

²⁰ Zie BAUGNIET, J. en MAHIEU, G., *L'adoption*, in *Répertoire Notarial*, I, Brussel, Larcier, 1971, 53, nr. 108; A.D. noot onder Jeugdrb. Veurne, 8 september 1971, *T. Not.*, 1971, 238.

²¹ DALCQ-DEPOORTER, J., «Adoption et légitimation par adoption — considérations sur l'application de la loi du 21 mars 1969», *Rev. Not.B.*, 1972, 293, nr. 33, en *Rev. Not.B.*, 1979, 168, nr. 8; DELVA, W., BAETEMAN, G. en BAX, M., «Overzicht van rechtspraak — Personen- en familierecht», *T.P.R.*, 1976, 475, nr. 122; MOENS, J., VERLYNDE, P. en VERSCHINGEL, L., *Adoptie naar Belgisch en internationaal recht*, V.G.A., 1985, 92; VIEUJEAN, E., «Examen de jurisprudence — Personnes», *R.C.J.B.*, 1978, 401, nr. 163; Brussel, 24 juni 1971, *Rev. Not.B.*, 1972, 145, noot P.M., *Rev. Dr. Fam.*, 1972, 31, *Pas.*, 1971, II, 340 en *J.T.*, 1972, 152; voor andere rechterlijke beslissingen in dezelfde zin, zie UYTENDAELE, R., o.c., voetnoot 151.

²² BAUGNIET, J. en MAHIEU, G., o.c., 53, nr. 108; DALCQ-DEPOORTER, J., l.c., 1979, 168, nr. 8; VAN MALDEREN, C., «Adoptie en wettiging door adoptie», *T. Not.*, 1972, 132-133; VIEUJEAN, E., l.c., 749, nr. 317; Brussel, 24 juni 1971, *aangeh.*; zie ook *R.P.D.B.*, Compl. V, *Filiation adoptive*, Brussel, Bruylant, 1977, door CANTVET, J., 749, nr. 317.

²³ *Gedr. ST.*, Kamer, 1985-86, nr. 489/3, p. 11.

²⁴ Zie in dezelfde zin LAMMERANT, L., l.c., 533, nr. 24; MAHILON, P., l.c., in het bijzonder, 279, nr. 7; VAN OOSTERWYCK, G., Comité voor Studie en Wetgeving van de Koninklijke Federatie der Notarissen, dossier 6135, Antwerpen, 6 januari 1988, p. 3 e.v.

¹⁸ Zie in dit verband: wetsvoorstel strekkende tot wijziging van de artikelen 346, 348, 350 en 370 van het Burgerlijk Wetboek betreffende de adoptie en tot aanvulling van hoofdstuk XIII houdende overgangsbepalingen van de wet van 31 maart 1987 tot wijziging van een aantal bepalingen betreffende de afstamming, *Gedr. St. Senaat*, 1989-1990, nr. 802/1, p. 7-8.

¹⁹ Zie uitvoeriger UYTENDAELE, R., o.c., nr. 180, en verwijzingen aldaar.

12. Daarnaast dient erop gewezen te worden dat de achterliggende redenering van die rechtspraak en rechtsleer, namelijk dat een wettiging door adoptie (volle adoptie) door een stiefouder zinloos wordt, wanneer hierdoor de afstammingsband met de ouder-echtgenoot wordt verbroken, onverminderd geldt na de jongste adoptiewet.

Deze redenering, die past in een wetsteleologische interpretatiemethode, vormt het tweede steunpunt voor de hier verdedigde interpretatie van het nieuwe art. 370, § 1, tweede lid, B.W. bij een volle stiefouderadoptie.

Een dergelijke volle adoptie is immers in principe gericht op het juridisch integreren van de adoptandus in het gezin gevormd door de stiefouder en de ouder-echtgenoot. Deze eigen ratio vereist bijgevolg dat de afstammingsband met de ouder-echtgenoot niet wordt verbroken, maar bv. het ouderlijk gezag door beide echtgenoten wordt uitgeoefend.

Aangezien de wetgever van 1987 deze bijzondere toepassing van de volle adoptie door één persoon niet heeft willen uitsluiten, kan hij ook niet anders hebben gewild dan dat art. 370, § 1, tweede lid, B.W. – verder – wordt geïnterpreteerd volgens deze eigen ratio ²⁵.

13. Subsidiair kan ter ondersteuning van de hier verdedigde stelling nog worden verwezen naar art. 370, § 3, B.W., waarin de concrete gevolgen van een volle adoptie op de naam van de adoptandus worden geregeld.

In deze paragraaf wordt de volle adoptie door een stiefmoeder, als afzonderlijke hypothese behandeld. De ingevoerde regeling inzake de naam stemt overeen met de hier verdedigde interpretatie van art. 370, § 1, tweede lid, B.W., aangezien wordt bepaald dat de volle adoptie door een vrouw van het kind van haar man, geen wijziging brengt in de naam van het kind ²⁶.

14. Zo kan op grond van de hierboven uitgewerkte rechtshistorische interpretatiebenadering, overvloeiend in een wetsteleologische, worden besloten dat na een volle stiefouderadoptie de afstammingsband met de ouder, tevens echtge-

noot van de volle adoptant, blijft bestaan. Dit besluit wordt thans aangenomen door een belangrijk deel van de recente rechtsleer ²⁷.

De adoptandus beschikt aldus na deze volle adoptie over een dubbele afstammingsband en beide echtgenoten oefenen het ouderlijk gezag uit overeenkomstig de artt. 373 e.v. B.W.

Nu deze interpretatie vooral in de rechtspraak nog het voorwerp is van discussie, lijkt het wel aangewezen om in de rechterlijke beslissingen die de volle stiefouderadoptie homologeren, uitdrukkelijk te bepalen dat de afstammingsband met de ouder-echtgenoot door de volle stiefouderadoptie niet wordt verbroken.

15. Tot slot dient nog onderstreept te worden dat het toepassingsgebied van de hier besproken stelling niet kan worden uitgebreid tot de volle adoptie door de ongehuwde samenwoner van het kind van zijn partner, ook al is de ratio van deze volle adoptie vergelijkbaar met die van een volle stiefouderadoptie ²⁸.

De rechtshistorische interpretatie zou voor deze toepassing immers niet opgaan, aangezien de wettiging door adoptie door de ongehuwde samenwoner niet mogelijk was onder de vorige adoptiewet. Daarnaast zou het aanvaarden van deze uitbreiding neerkomen op een gelijkstelling van het concubinaat met het huwelijk, wat zeker niet beantwoordt aan de bedoeling van de wetgever 1987 ²⁹.

Zo kunnen als de twee concrete pijlers die de hier besproken uitzondering legitimeren en het toepassingsgebied ervan begrenzen, worden aangeduid de ratio van de stiefouderadoptie, enerzijds, en het feit dat deze volle adoptie plaats vindt binnen een huwelijk, anderzijds.

Rosje UYTENDAELE
Instituut voor Familierecht
K.U.Leuven

²⁵ Zie verwijzingen voetnoot 21; minder expliciet: BAETEMAN, G., GERLO, J., GULDIX, E., DE MULDER, W. en DE WIT, R., *l.c.*, 570, nr. 262 *in fine*.

²⁶ LAMMERANT, I., *l.c.*, 533, nr. 24; MAHILLON, P., *l.c.*, 280, nr. 7; VAN OOSTERWYCK, G., *l.c.*, 5; voor nog andere bijkomende argumenten, zie UYTENDAELE, R., *o.c.*, nr. 188.

²⁷ Zie verwijzingen voetnoten 21 en 22; MAHILLON, P., *l.c.*, 281, nr. 9, stelt zelfs: «La doctrine récente est donc *unanime* quand à l'inutilité de la coadoption»; vgl. nochtans verwijzingen voetnoot 5; SENAËVE, P., *Compendium*, II, 84 e.v., nr. 869.

²⁸ Zie in dezelfde zin LAMMERANT, I., *l.c.*, 534, nr. 24, vgl. CASMAN, H., *l.c.*, 300 e.v., nr. 413 *in fine*.

²⁹ Zie art. 346, eerste lid, en art. 368, § 3, eerste lid, B.W.; *Gedr. St., Senaat*, 1985-86, nr. 256/2, p. 64-66.

DE NEERLEGGING VAN DE PLANNEN DER JACHTTTERREINEN IN HET VLAAMSE GEWEST

1. In het Belgische Staatsblad van 29 oktober 1988 verscheen een besluit van de Vlaamse executieve van 5 oktober 1988 «tot wijziging van de Jachtwet van 28 februari 1982 voor het Vlaamse Gewest», dat het Vlaamse jagerswereldje

fel opschrikte. Artikel 1 van genoemd besluit, dat aan artikel 4 van de Jachtwet een derde lid toevoegde, voorzag immers in de verplichting voor elke houder van het jachtrecht die van zijn recht gebruik maakt, een door hem opgemaakt plan

van zijn jachtterrein neer te leggen bij de arrondissements-commissaris en bij de houtvesterijchef, bevoegd voor het gebied waarin het jachtterrein gelegen is.

Het besluit preciseerde niet aan welke vereisten dit plan moest voldoen, welke bijkomende inlichtingen de houder van het jachtrecht diende te verstrekken, hoe gehandeld moest worden wanneer voor een zelfde jachtterrein meerdere houders van het jachtrecht bestonden, enz. Evenmin volgde een uitvoeringsbesluit of een circulaire met aanvullende gegevens, zodat iedere jachtrechthouder er zich toe kon beperken «een velletje papier met een rondje in het midden en wat plaatsnamen errond (...) aan de arrondissementscommissaris (te) overhandigen»¹. Daar kwam nog bij dat het besluit in werking trad de dag waarop het in het Belgisch Staatsblad werd bekendgemaakt (midden in het jachtseizoen!), zodat talloze jachthouders zich van de ene dag op de andere in de onwettigheid bevonden.

2. In de maanden die volgden op de publikatie van het executievebesluit van 5 oktober 1988, voldeden maar weinig jachtrechthouders aan hun neerleggingsplicht en op 10 mei 1989 vaardigde de Vlaamse regering twee totaal nieuwe (ditmaal werkbare) besluiten uit: het eerste, met decretale draagwijdte, «tot wijziging van artikel 4 van de Jachtwet van 28 februari 1882 voor het Vlaamse Gewest», het tweede «tot uitvoering van artikel 4 van de Jachtwet van 28 februari 1882 voor het Vlaamse Gewest»². Vervolgens verscheen in het Belgisch Staatsblad van 30 juni 1989 een ministeriële circulaire van 14 juni 1989 «betreffende de neerlegging van een plan van de jachtterreinen». Deze besluiten werden eveneens van kracht op de dag van hun officiële bekendmaking.

Artikel 1 van het eerste besluit vervangt artikel 4 van de Jachtwet van 28 februari 1882, zoals het aangevuld was door artikel 1 van het besluit van de Vlaamse executieve van 5 oktober 1988, door een nieuwe bepaling. De overige bepalingen van genoemd besluit van 5 oktober 1988, die de Jachtwet op andere punten aanpassen welke geen verband houden met de neerlegging van de plannen van een jachtgebied, blijven uiteraard van onverminderde toepassing. In deze bijdrage wordt de reglementering inzake de neerlegging van de plannen van de jachtterreinen, zoals zij sinds 1 juni 1989 van kracht is, gecommentarieerd en zullen wij pogen een antwoord te geven op enkele moeilijkheden die zich in de praktijk kunnen voordoen.

1. *Ratio legis van de verplichte neerlegging van een plan van de jachtterreinen*

3. In de aanhef van het eerste besluit «tot wijziging van artikel 4 van de Jachtwet van 28 februari 1882 voor het Vlaamse Gewest» wordt verwezen naar de richtlijn 79/409/EEG van de raad van de Europese Gemeenschappen van 2 april 1979 «inzake het behoud van de vogelstand»³ en naar de Benelux-overeenkomst «op het gebied van de jacht en de vogelbescherming», ondertekend te Brussel op

10 juni 1970 en goedgekeurd bij wet van 29 juli 1971, gewijzigd door het protocol van 20 juni 1977, goedgekeurd bij de wet van 20 april 1982⁴.

4. De richtlijn 79/409/EEG van 2 april 1979 omvat maatregelen voor de bescherming van alle in het wild levende vogelsoorten op het Europese grondgebied van de Europese Gemeenschap⁵. Daartoe moeten de lidstaten alle nodige maatregelen nemen om voor die soorten een voldoende gevarieerdheid en omvang van leefgebieden te verzekeren, in de eerste plaats onder meer door de instelling van beschermingszones «Om hun instandhouding te waarborgen dienen zij bovendien bepaalde gebieden als speciale beschermingszones aan te wijzen»⁶.

De beoefening van de jacht in de lidstaten is slechts geoorloofd indien de principes van een verstandig gebruik en een ecologisch evenwichtige regulering van de betrokken vogelsoorten in acht worden genomen. Daarnaast mag zij niet tot gevolg hebben dat het populatieniveau van de natuurlijk in het wild levende vogelsoorten niet langer zou beantwoorden aan de ecologische, wetenschappelijke en culturele eisen, waarbij tevens rekening gehouden moet worden met economische en recreatieve noodwendigheden⁸.

Op 17 oktober 1988 vaardigde de Vlaamse executieve een besluit uit «tot aanwijzing van speciale beschermingszones in de zin van artikel 4 van de Richtlijn 79/409/E.E.G. van de Raad van de Europese Gemeenschappen van 2 april 1979 inzake het behoud van de vogelstand»⁹. In dit besluit worden voor de in artikel 4, lid 1, van de richtlijn bedoelde vogelsoorten 23 gebieden in het Vlaamse Gewest als speciale beschermingszones (vogelrichtlijngebieden) aangewezen.

Om nu de vogelsoorten die geconcentreerd voorkomen of die specifieke of gevoelige leefgebieden in het Vlaamse Gewest bezetten, inzonderheid de 23 vogelrichtlijngebieden, beter te kunnen volgen en hun populaties beter te kunnen beschermen is het nodig te kunnen beschikken over betrouwbare en bijgewerkte gegevens inzake de legale druk die door de jacht wordt uitgeoefend op die soorten. Vandaar de verplichting voor iedere jachtrechthouder om een plan van zijn jachtterrein neer te leggen. Door alle jachtgebieden te inventariseren, zal de bevoegde administratie, na verloop van enkele jaren, aldus een overzicht krijgen van de bestaande jachtvelden en op een meer doeltreffende wijze beschermingsmaatregelen kunnen nemen¹⁰.

5. Artikel 3 van de Benelux-overeenkomst van 10 juni 1970 «op het gebied van de jacht en de vogelbescherming» bepaalt dat de terreinen waarop de jacht met het geweer wordt uitgeoefend, aan minimale afmetingen moeten voldoen (25 ha ten noorden en ten westen van de lijn Samber en Maas, 50 ha ten zuiden van die lijn; voor de jacht op waterwild is een geringe oppervlakte geoorloofd mits het jachtveld een wateroppervlakte van minstens één ha omvat; voor het Vlaamse gewest en sinds het K.B. van 30 juni 1981 «tot

⁴ B.S., 19 oktober 1971 en 18 juni 1982.

⁵ Met uitzondering van Groenland, dat sinds 1 januari 1985 trouwens geen deel meer uitmaakt van de E.G. (art. 1).

⁶ Art. 3.

⁷ Art. 4, leden 1 en 2.

⁸ Art. 7, lid 4.

⁹ B.S., 29 oktober 1988.

¹⁰ Circulaire 14 juni 1989 «betreffende de neerlegging van een plan van de jachtterreinen».

¹ Gecit. uit het redactioneel artikel van P. VANDER ROOST, *De Vlaamse Jager*, 1989/1, p. 3.

² B.S., 1 juni 1989.

³ PB. L. 103/1, 24 april 1979. Deze richtlijn werd aangepast door de richtlijnen 81/854/EEG (PB. L. 319/3, 7 november 1981), 85/411/EEG (PB. L. 233/33, 30 augustus 1985) en 86/122/EEG (PB. L. 100/22, 16 april 1986).

wijziging van de minimale oppervlakte van jachtterreinen in het Vlaamse Gewest»: 3 ha). Deze bepaling, die door een K.B. van 10 juli 1972 voor ons land ten uitvoer werd gelegd, vindt haar grondslag in de overweging dat de jacht op wild alleen dan behoorlijk kan worden uitgeoefend, indien zij plaatsvindt op terreinen van zodanige afmetingen dat het daarop aanwezige wild er de ruimte vindt voor voeding, voortplanting, dekking en rust, en wel in die mate dat het zich daar bij voortduring kan ophouden ¹¹.

De nieuwe maatregel waarbij iedere houder van het jachtrecht, die op onverschillig welke wijze van zijn recht gebruik maakt, een door hem opgemaakt plan van zijn jachtgebied bij de arrondissementscommissaris moet indienen, zet het beleid inzake de jachtvelden verder dat via het K.B. van 10 juli 1972 was opgestart door de vaststelling van de minimale oppervlakte der jachtterreinen ¹².

2. Aard van de plannen

6. Artikel 1, eerste lid, van het besluit van de Vlaamse executieve van 10 mei 1989 «tot uitvoering van artikel 4 van de Jachtwet van 28 februari 1882 voor het Vlaamse Gewest», bepaalt dat het plan bestaat uit één of meerdere kaartbladen op 1/10.000, of afdrukken ervan, uitgegeven door het Nationaal Geografisch Instituut van België (N.G.I.), of andere door de gemeenschapsminister bevoegd voor de jacht, goedgekeurde kaartbladen, waarop de jachtrechthouder de grenzen van zijn jachtveld met een rode doorlopende lijn die een gesloten figuur vormt omlijnt, of op een andere door de bevoegde gemeenschapsminister vast te stellen wijze, aanduidt, samen met de vermelding «Plan neergelegd op grond van artikel 4 van de Jachtwet van 28 februari 1882 door... (naam en adres)...».

Naast originele kaartbladen op schaal 1/10.000 van het N.G.I., zijn afdrukken slechts geoorloofd wanneer ze eveneens door genoemd instituut worden uitgegeven. Andere afdrukken of kopieën mogen door de arrondissementscommissaris niet aanvaard worden. De vermelding waarvan sprake *in fine* van artikel 1, eerste lid, van genoemd besluit, wordt niet ondertekend.

Tot op heden heeft de bevoegde gemeenschapsminister van zijn recht om de neerlegging van andersoortige kaartbladen goed te keuren, geen gebruik gemaakt. Evenmin heeft hij een andere aanduidingswijze van de grenzen van de jachtterreinen toegelaten.

7. Ingesloten gebieden, kleiner dan 1 ha, waarop het jachtrecht aan een andere persoon toebehoort (bv. omdat de eigenaar van het jachtterrein niet wil dat een stuk ervan bejaagd wordt en hij zich bijgevolg het jachtrecht, als accessorium van het eigendomsrecht, voorbehoudt), moeten niet op het plan worden aangeduid, behoudens in de gevallen en op de wijze die door de bevoegde gemeenschapsminister worden

bepaald ¹³. De ministeriële circulaire van 14 juni 1989 schrijft voor dat ingesloten terreinen, die 1 ha of meer beslaan, *voorlopig* moeten worden aangeduid door een grafische aanduiding op kaart of door een omschrijving van de ligging van het betrokken terrein ten opzichte van het eigen jachtgebied of door vermelding van de kadastrale nummers.

3. Personen onderworpen aan de neerleggingsplicht

8. Artikel 4, derde lid, van de Jachtwet bepaalt dat elke houder van het jachtrecht die op onverschillig welke wijze van zijn recht gebruik maakt, verplicht is een plan van zijn jachtterrein neer te leggen. Zo voor een zelfde jachtgebied een groep personen het jachtrecht houdt, volstaat de neerlegging van het plan door één van hen (normaal de persoon met het grootste jachtrecht, maar het mag ook iemand anders zijn). De overigen dienen een verklaring, opgesteld in driefvoud, in te dienen bij de territoriaal bevoegde arrondissementscommissaris, waarbij zij meedelen dat zij ook houder zijn van het jachtrecht op dat jachtterrein ¹⁴.

In België bestaat er geen wettelijke definitie van het jachtrecht. De auteurs gaan dan ook in de rechtspraak van de hoven en rechtbanken te rade om een begripsomschrijving te ontwikkelen. Volgens Ulrix bevat het jachtrecht in de allereerste plaats de bevoegdheid om het wild in bezit te nemen, maar daarenboven ook : a) het recht van bewaking ; b) het recht om, door die bewaking en door de verdelging van schadelijke gedierte, de natuurlijke vermenigvuldiging van het wild te bevorderen of deze kunstmatig te verwezenlijken door fokkerij ; c) het recht jagerspaden aan te leggen en schietposten op te richten ; d) het recht van omheining ¹⁵. In al die gevallen moet de jachtrechthouder een plan van zijn jachtveld neerleggen ¹⁶.

Indien de houder van het jachtrecht op generlei wijze van zijn recht gebruik maakt, is hij niet gehouden een plan van zijn jachtgebied in te dienen. Dat zou ook moeilijk anders kunnen want het jachtrecht is een bijzaak van het eigendomsrecht ¹⁷.

9. Het spreekt vanzelf dat een plan slechts moet worden neergelegd voor de jachtvelden die op het grondgebied van het Vlaamse Gewest gelegen zijn ¹⁸. Wanneer een gedeelte

¹³ *Quod non* (art. 1, tweede lid).

¹⁴ Art. 2, derde lid, besluit 10 mei 1989 «tot uitvoering van artikel 4 van de Jachtwet van 28 februari 1882 voor het Vlaamse Gewest». Deze verklaring moet gelijkvormig zijn aan het model in bijlage bij dit besluit. De genodigde daarentegen, d.i. de bona fide jager die op uitnodiging van de jachtheer deelneemt aan een jachtpartij (Antwerpen, 14 mei 1986, *R. W.*, 1986-87, 742), is geen jachtrechthouder en moet zich dan ook aan geen enkele verplichting onderwerpen.

¹⁵ ULRIX, J., *Jacht*, A.P.R., Gent-Leuven, 1973, p. 25. Zie ook

RENIER, V., «Le droit de la chasse», *Rev. Rég. Dr.*, 1983, 303 e.v.

(ook gepubliceerd in *T. Agr. R.*, 1984, 23-30 en 56-65).

¹⁶ De woorden «op gelijk welke wijze» in art. 4 lid 3, Jachtwet laten daaromtrent geen enkele twijfel bestaan.

¹⁷ DE PAGE, H., *TRAITE ELEMENTAIRE DE DROIT CIVIL BELGE*, IV/1, Brussel, 1972, p. 941 ; LESCHEVIN, O., *La Chasse*, in *Les Nouvelles*, Brussel, 1938, p. 771 ; RENIER, V., o.c., p. 306 ; Ulrix, J., l.c.

¹⁸ M.b. de provincies Antwerpen, Limburg, Oost- en West-Vlaanderen, en de administratieve arrondissementen Halle-Vilvoorde en Leuven (art. 2 bijzondere wet 8 augustus 1980 «tot hervorming

¹¹ Art. 2bis Jachtwet 28 februari 1982, ingevoegd door het K.B. 10 juli 1972 «tot wijziging van de Jachtwet van 28 februari 1882 in uitvoering van artikel 2 van de wet van 29 juli 1971 houdende goedkeuring van de Beneluxovereenkomst op het gebied van de jacht en de vogelbescherming, ondertekend te Brussel op 10 juni 1970», *B.S.*, 12 juli 1972.

¹² Circulaire 14 juni 1989.

van een jachtterrein op het grondgebied van een ander Gewest ligt, dient dit niet op het plan vermeld te worden (hetzelfde geldt uiteraard voor jachtgebieden die de landsgrenzen overschrijden).

4. Bevoegd bestuur om de plannen in ontvangst te nemen

10. De plannen van de jachtterreinen en de verklaringen van de medehouders van het jachtrecht moeten jaarlijks in drie exemplaren worden neergelegd bij de arrondissementscommissaris in wiens ambtsgebied het terrein of het grootste deel ervan gelegen is, vóór de datum van de opening van het jachtseizoen, of, zo aan het jachtveld in de loop van het jachtseizoen veranderingen worden aangebracht, binnen een maand na de wijziging ¹⁹. De woonplaats of de nationaliteit van de jachtrechthouder is daarbij niet relevant.

Indien het jachtterrein geen wijzigingen ondergaat, blijft het vroeger neergelegde plan geldig en is het voldoende dat de houder van het jachtrecht daarover een verklaring, weerom opgesteld in drievoud, neerlegt ²⁰. De verklaring van medehouderschap daarentegen moet telkenjare volledig vernieuwd worden ²¹.

11. Wanneer meerdere personen het jachtrecht houden op een bepaald stuk grond, geeft een verandering in de samenstelling van de groep (bv. ingevolge het overlijden van een medejachtrechthouder of door de toetreding van een nieuw lid) evenzeer aanleiding tot de neerlegging van een nieuw jachtplan ²². Zo de persoon die het plan van het jachtgebied ingediend heeft, zich terugtrekt, is de neerlegging van een nieuw plan onvermijdelijk omdat zijn naam en adres op het vorige vermeld staan. Indien zich veranderingen voordoen onder de medejachthouders (die alleen maar gehouden zijn een verklaring in te dienen), is de verplichting een nieuw plan neer te leggen eigenlijk overbodig daar het gelijk zal zijn aan het vorige. Het komt ons dan ook voor dat alleen de nieuwe medejachtrechthouder, binnen een maand na zijn toetreding tot de groep, een verklaring van medehouderschap moet neerleggen.

Wanneer het jachtterrein in die mate wordt aangepast dat het op het grondgebied van (een) andere gemeente(n) komt te liggen, of dat andere kaartbladen moeten worden aangewend, dienen bovendien de medehouders van het jachtrecht, binnen een maand na de wijziging, een nieuwe verklaring van medehouderschap in te dienen.

der instellingen», gewijzigd door art. 2, § 2, bijzondere wet 12 januari 1989 «met betrekking tot de Brusselse Instellingen»).

¹⁹ Nieuw art. 4, derde lid, Jachtwet 28 februari 1982 *juncto* art. 2, eerste lid, besluit Vlaamse executieve 10 mei 1989 «tot uitvoering van artikel 4 van de Jachtwet van 28 februari 1882 voor het Vlaamse Gewest».

²⁰ Art. 2, tweede lid, besluit Vlaamse executieve 10 mei 1989 «tot uitvoering van artikel 4 van de Jachtwet van 28 februari 1882 voor het Vlaamse Gewest».

²¹ Het model in bijlage bij het besluit 10 mei 1989 «tot uitvoering van artikel 4 van de Jachtwet van 28 februari 1882 voor het Vlaamse Gewest», heeft als titel: «Jaarlijkse verklaring van de medehouder van een jachtrecht overeenkomstig artikel 2 van het besluit van de Vlaamse Executieve van 10 mei 1989» (eigen cursivering).

²² Circulaire 14 juni 1989 «betreffende de neerlegging van een plan van de jachtterreinen».

12. De gemeenschapsminister, bevoegd inzake de jacht, kan het aantal in te dienen exemplaren van de plannen van de jachtgebieden vermeerderen of verminderen. Hij is daarentegen niet bevoegd om een wijziging te brengen in het aantal verklaringen dat door de medejachtrechthouders moet worden neergelegd (daartoe is een besluit van de Vlaamse executieve vereist).

13. Indien een jachtterrein in meer dan één arrondissement gelegen is, stuurt de arrondissementscommissaris bij wie het plan of de verklaring is neergelegd (d.i. de arrondissementscommissaris van het gebied waarin het grootste gedeelte van het jachtveld gelegen is), daarvan afschrift aan zijn collega('s) in wiens ambtsgebied(en) ook een deel van het jachtveld voorkomt ²³.

14. Elk jaar stelt de Vlaamse executieve de opening en de sluiting van het jachtseizoen in het Vlaamse Gewest vast ²⁴.

5. Taak van de arrondissementscommissaris

15. Van de drie exemplaren van de bij hem neergelegde plannen of verklaringen geeft de arrondissementscommissaris één terug aan de (mede)houder van het jachtrecht, nadat hij er een ontvangstmelding met datum op heeft aangebracht ²⁵. Een tweede exemplaar wordt door de arrondissementscommissaris gezonden aan de landbouwkundig ingenieur van het bestuur Landinrichting, bevoegd voor de jacht, in wiens ambtsgebied het jachtterrein of het grootste gedeelte voorkomt ²⁶. Het derde exemplaar wordt op het arrondissementscommissariaat bewaard. De circulaire van 14 juni 1989 «betreffende de neerlegging van een plan van de jachtterreinen» schrijft voor dat op het tweede en derde exemplaar de arrondissementscommissaris een melding van ontvangst met datum aanbrengt.

16. Het exemplaar dat bij de arrondissementscommissaris blijft, vormt het authentiek document. Bij betwisting zal het voorrang hebben op de twee andere exemplaren. Het kan ter plaatse en gratis door iedere belanghebbende, ongeacht de aard van zijn belang, geconsulteerd worden. Volgens de ministeriële omzendbrief van 14 juni 1989 zijn bijvoorbeeld landbouwers en jagers belanghebbenden. O.i. kunnen ook de leden van de gemeentepolitie of van de rijkswacht, en de belastingambtenaren op het arrondissementscommissariaat inzage komen nemen van de plannen van de jachtgebieden.

²³ Art. 3, tweede lid, besluit Vlaamse executieve 10 mei 1989 «tot uitvoering van artikel 4 van de Jachtwet van 28 februari 1882 voor het Vlaamse Gewest». Let wel dat art. 132 Provinciewet bepaalt dat de arrondissementscommissarissen bevoegd zijn voor één of meer administratieve arrondissementen, en dat hun ressort is vastgelegd bij K.B. 22 september 1987 «tot vaststelling van het gebied waarin de arrondissementscommissarissen hun ambt uitoefenen» (B.S., 31 oktober 1987, gewijzigd bij K.B. 29 december 1988, B.S., 31 december 1988).

²⁴ Zie bv. het besluit 7 juni 1989 «tot vaststelling van de opening en de sluiting van de jacht voor het seizoen 1989-1990 in het Vlaamse Gewest» (B.S., 22 juni 1989), dat in zijn art. 1 bepaalt dat het jachtseizoen 1989-1990 loopt van 1 juli 1989 tot en met 30 juni 1990.

²⁵ Art. 2, vierde lid, besluit 10 mei 1989 «tot uitvoering van artikel 4 van de Jachtwet van 28 februari 1882 voor het Vlaamse Gewest».

²⁶ Art. 3, eerste lid, zelfde besluit.

Alleen de arrondissementscommissarissen zijn verplicht de plannen van de jachtterreinen ter inzage van de belanghebbenden te houden. Aan belanghebbenden die zich op het bestuur Landinrichting melden, kan de toegang tot de plannen van de jachtgebieden geweigerd worden.

6. Beslechting van betwistingen

17. Het jachtrecht op een bepaald grondstuk is exclusief, wat betekent dat het nooit kan toebehoren aan meer dan één persoon (of groep van personen). Zo de bevoegde landbouwkundig ingenieur van het bestuur Landinrichting, die tot taak heeft overlappings van jachtgebieden op te sporen, tot de vaststelling komt dat meerdere personen en/of groepen een zelfde stuk grond als hun uitsluitend jachtterrein hebben aangeduid, brengt hij de betrokken arrondissementscommissaris daarvan op de hoogte ²⁷. Ook kan de arrondissementscommissaris zelf tot de bevinding komen dat aanduidingen van jachtvelden elkaar overlappen.

In beide gevallen nodigt deze laatste de jachthouders uit om binnen een termijn van maximaal drie maanden een nieuw plan neer te leggen op het arrondissementscommissariaat (weerom in drievoud). Weigeren de jachthouders aan zijn verzoek te voldoen, of leggen ze een plan neer dat de toestand van het jachtterrein niet juist weergeeft, dan stuurt de arrondissementscommissaris het dossier naar de procureur des Konings ²⁸.

In elk geval houdt hij de bevoegde ambtenaar van het bestuur Landinrichting op de hoogte van de evolutie van de zaak. Wanneer de arrondissementscommissaris zelf, of via een tussenkomst van de landelijke politie, een overlapping vaststelt, mag de landbouwkundig ingenieur proces-verbaal doen opstellen. Maar indien het de ingenieur is die vaststelt dat geen correct plan is neergelegd, moet hij proces-verbaal doen opstellen ²⁹.

7. Sancties

18. De jachtrechthouder die geen plan indient van zijn jachtterrein(en), of die op verzoek van de arrondissementscommissaris binnen de gestelde termijn geen juiste gegevens neerlegt, of die weigert hem de voorgeschreven informatie mee te delen, kan veroordeeld worden tot een correctionele geldboete van 50 frank ³⁰.

19. De arrondissementscommissaris kan zich niet verzetten tegen de afgifte van het jachtverlof omdat de aanvrager ervan geen plan van zijn jachtgebied heeft voorgelegd. Daarentegen moet hij wel weigeren een verlof af te geven aan degene die veroordeeld is wegens een van de hierboven genoemde misdrijven, op voorwaarde dat hij daarvan sedert minder dan twaalf maanden in kennis is gesteld ³¹. Ook kan

hij het jachtverlof weigeren aan de aanvrager wiens slecht gedrag, geestestoestand of vorig gedrag laat veronderstellen dat hij een slecht gebruik van zijn wapens maakt ³².

8. Evaluatie

20. Het eerste executievebesluit van 5 oktober 1988 veraste iedereen, ook de betrokken besturen die nochtans met een zware administratieve taak werden belast en helemaal niet bij de voorbereiding ervan betrokken waren geweest. Het derde lid dat aan artikel 4 van de Jachtwet van 28 februari 1882 werd toegevoegd, moet dan ook beschouwd worden als een eendagsvlug, een misslag van de Vlaamse regering die door een lichtvaardig initiatief alleen maar verwarring en moeilijkheden heeft gebracht. Maar inzake de jacht hebben de normenstellers in ons land al eerder blijk gegeven van mateloze slordigheid en een gebrek aan juridische vakmanschap ³³. De twee besluiten van 10 mei 1989 en de circulaire van 14 juni 1989 hebben het nadeel technisch en complex te zijn. Daarentegenover staat dat ze dan weer een antwoord bieden op de talrijke uiteenlopende vragen die zich in de praktijk kunnen voordoen ³⁴. Het valt te hopen dat men de nieuwe reglementering niet om de haverklap zal wijzigen. De verschillende mogelijkheden die ter zake aan de bevoegde gemeenschapsminister worden gegeven, voorspellen alvast niet veel goeds ³⁵.

21. Blijft dan nog de sluiting van de arrondissementscommissariaten die voor 1 oktober 1990 in het vooruitzicht

³² Art. 7, 3°, K.B. 28 februari 1977.

³³ Zie bv. de kritiek van A. VANDEPLAS op art. 2bis Jachtwet in zijn noot *sub* Antwerpen, 21 december 1984, *R. W.*, 1984-85, 2289-2293.

³⁴ De besluiten werden, evenmin als het besluit van 5 oktober 1988, niet onderworpen aan het advies van de Raad van State, afdeling wetgeving. In de aanhef van het besluit van 5 oktober werd gesteld dat de richtlijn 79/409/EEG van 2 april 1979 zo spoedig mogelijk moest worden uitgevoerd in het Vlaamse Gewest om een nieuwe dagvaarding van België voor het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen te voorkomen. Ons land was inderdaad bij arrest van 8 juli 1987 veroordeeld omdat het niet tijdig de nodige wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen uitvaardigde ter voldoening van de E.E.G.-richtlijn (zaak 247/85, *Amén.*, 1988, 21, noot DE SADELEER, N.; LEES OOK JORIS, T., EN PALLEMAERTS, M., «EG-Vogelrichtlijn: wordt de uitzondering de regel?», *T.B.P.*, 1988, 449 e.v.). In de aanhef van de besluiten van 10 mei 1989 luidt het «dat voor een juiste en uniforme toepassing van het besluit van de Vlaamse Executieve van 5 oktober 1988 tot wijziging van de Jachtwet van 28 februari 1882 vanaf het ingaande jachtseizoen, dringend nadere regelen moeten kunnen gesteld worden voor het neerleggen van de plannen van de jachtvelden» (een impliciete betekenis dat de toepassing van art. 1 van het executievebesluit van 5 oktober 1988 in de praktijk niet van een leien dakje zou hebben gelopen) en «dat de nadere regelen die moeten worden gesteld voor de neerlegging van de plannen der jachtvelden een voldoende tijd voor de opening van het jachtseizoen moet(en) gekend zijn» (waaruit men kan leren dat dertig dagen — de besluiten werden op 1 juni 1989 bekendgemaakt — een voldoende tijd is; om maar te zwijgen van de circulaire van de gemeenschapsminister die daags voor de opening van het jachtseizoen op 30 juni 1989 werd gepubliceerd).

³⁵ Dat de nieuwe administratieve regel geen sinecure is, moge blijken uit het feit dat de arrondissementscommissarissen eind 1989 al plannen van meer dan 3.700 jachtgebieden in ontvangst hadden genomen.

²⁷ Art. 4, eerste lid, besluit 10 mei 1989 «tot uitvoering van artikel 4 van de Jachtwet van 28 februari 1882 voor het Vlaamse Gewest».

²⁸ Nieuw art. 4 zesde lid, Jachtwet 28 februari 1882 *juncto* art. 4, tweede lid, besluit 10 mei 1989 «tot uitvoering van artikel 4 van de Jachtwet van 28 februari 1882 voor het Vlaamse Gewest».

²⁹ Circulaire 14 juni 1989.

³⁰ Nieuw art. 4, derde en zesde lid, Jachtwet 28 februari 1882.

³¹ Art. 6, 2°, K.B. 28 februari 1977 «betreffende de afgifte van jachtverloven en jachtvergunningen».

wordt gesteld. Artikel 2 van het koninklijk besluit van 22 september 1987 «tot vaststelling van het gebied waarin de arrondissementscommissarissen hun ambt uitoefenen», bepaalt immers dat de ambtszetel van de arrondissementscommissarissen vanaf die datum in de provinciehoofdplaats gevestigd zal zijn ³⁶. De jachthouders zullen zich in de toekomst dan ook tot dat nieuw adres moeten wenden voor al hun verrichtingen. En aangezien heel wat arrondissements-

commissarissen, naar aloude Belgische administratieve traditie, tot op heden zelf niet weten waar zij binnen enkele maanden zullen terechtkomen, kan men opnieuw heel wat tumult verwachten.

A. COPPENS

³⁶ In het Vlaamse Gewest blijft echter de adjunct-arrondissementscommissaris van Voeren ter plaatse.

RECHTSPRAAK

HOF VAN CASSATIE

VAKANTIEKAMER – 9 AUGUSTUS 1989

Voorzitter : de h. Châtel, eerste voorzitter

Rapporteur : mevr. Jeanmart

Openbaar ministerie : de h. du Jardin, advocaat-generaal

Voorlopige hechtenis – 1. Verwijzing naar het hof van assisen – Voorlopige invrijheidstelling – 2. Opening van de zitting

1. Ingeval de onderzoeksrechter het bevel tot aanhouding niet heeft opgeheven, moet, vanaf de betekening van het arrest van verwijzing naar het hof van assisen, de voorlopige invrijheidstelling aan dat hof worden gevraagd wanneer het zitting houdt (wet van 20 april 1874, art. 7).

2. Het hof van assisen houdt zitting vanaf de datum van opening die de eerste voorzitter van het hof van beroep vaststelt, ongeacht de verdeling van de zaken die ernaar worden verwezen en de vaststelling, voor iedere zaak, van de datum van de opening van de debatten (art. 117 Ger. W.).

B.

Gelet op het bestreden arrest, op 28 april 1989 gewezen door het Hof van Assisen van de provincie Henegouwen, rechtdoende in raadkamer ;

Over het ambtshalve aangevoerde middel : schending van de artikelen 7 van de wet van 20 april 1874 op de voorlopige hechtenis en 117 van het Gerechtelijk Wetboek :

Overwegende dat artikel 7 van de wet van 20 april 1874 op de voorlopige hechtenis bepaalt dat, ingeval de onderzoeksrechter het bevel tot aanhouding niet heeft opgeheven, de voorlopige invrijheidstelling, vanaf de betekening van het arrest van verwijzing naar het hof van assisen, aan dat hof moet gevraagd worden wanneer dit zitting houdt ;

Overwegende dat luidens artikel 117 van het Gerechtelijk Wetboek het hof van assisen zitting houdt vanaf de datum van opening die de eerste voorzitter van het hof van beroep vaststelt, ongeacht de verdeling van de zaken die ernaar verwezen worden en de vaststelling, voor iedere zaak, van de datum van de opening van de debatten ;

Overwegende dat uit de stukken waarop het Hof vermag acht te slaan blijkt :

dat het op 19 juli 1988 gewezen arrest van het Hof van Beroep te Bergen, kamer van inbeschuldigingstelling, waarbij eiser in beschuldiging is gesteld en naar het hof van assisen is verwezen, aan laatstgenoemde is betekend op 19 juli 1988 ;

dat de eerste voorzitter van het Hof van Beroep te Bergen, bij beschikking van 24 maart 1989, de opening van de vijfde zitting van het hof van assisen voor het jaar 1989 op maandag 24 april 1989 en de opening van de debatten in de zaak W. op 26 juni 1989 heeft vastgesteld ;

Dat het verzoekschrift tot invrijheidstelling door eiser is neergelegd op 25 april 1989 ; dat het hof van assisen zitting hield op het ogenblik van de neerlegging ervan ;

Overwegende dat het arrest, door het hof van assisen onbevoegd te verklaren om kennis te nemen van dat verzoek, de artikelen 7 van de wet van 20 april 1874 op de voorlopige hechtenis en 117 van het Gerechtelijk Wetboek schendt ;

...

NOOT – *Het hof van assisen en de voorlopige invrijheidstelling*

1. Wat de bevoegdheid van het hof van assisen inzake voorlopige invrijheidstelling betreft, verwijzen we naar Cass., 14 september 1988, *R. W.*, 1988-89, 959 met noot. Het onderhavige arrest bevestigt de vroegere rechtspraak.

2. Te dezen wordt ook gepreciseerd wanneer een hof van assisen zitting houdt. De eerste voorzitter stelt de datum van de opening van de zitting van de hoven van assisen vast en verklaart de zittingen voor gesloten, overeenkomstig art. 117 Ger. W.

Zitting heeft hier de betekenis van het tijdperk van de opening tot de sluiting van de assisen (in het Frans : session).

3. De opening van de zitting van de hoven van assisen valt niet noodzakelijk samen met de datum van de opening van de debatten. Het zou zelfs kunnen gebeuren dat de opening van de zitting wordt vastgesteld op een datum waarop de vorige zitting nog niet voor gesloten is verklaard. In een dergelijk geval kan de eerste voorzitter, krachtens art. 115, eerste lid, Ger. W. op vordering van de procureur-generaal, de vorming van een tweede hof van assisen in dezelfde provin-

cie gelasten (J. Durant, *Hof van assisen*, art. 117 Ger. W., nr. 9 in *Comm. Ger. W.*).

4. De datum van opening van de zittingen van het hof van assisen worden ten minste twintig dagen vooraf bekend gemaakt door middel van een bericht dat wordt aangeplakt in de voor het publiek toegankelijke lokalen van de correctionele griffie, overeenkomstig de voorschriften van art. 118 Ger. W.

Welke correctionele griffie is bedoeld, blijkt niet uit de parlementaire voorbereiding en de diverse parketten-generaal geven dan ook een verschillende uitleg aan die verplichting: de procureur-generaal te Brussel is van oordeel dat de aanplakking dient te geschieden in alle griffies van de provincie, de procureur-generaal te Gent opteert voor alle griffies van het ambtsgebied van het hof van beroep (J. Durant, *o.c.*, art. 118, nr. 2). Men kan ook aannemen dat de griffie van de rechtbank waar het hof van assisen zitting houdt is bedoeld of zelfs de correctionele griffie van het hof van beroep (R. Screvens, «Réforme de la législation belge concernant la cour d'assises», *R.D.P.*, 1968, 153).

Nu deze formaliteit niet is voorgeschreven op straffe van nietigheid, is de weg vrij voor interpretatie allerhande.

A. Vandeplas

HOF VAN CASSATIE

1e KAMER – 21 SEPTEMBER 1989

Voorzitter: de h. Sace, afdelingsvoorzitter

Rapporteur: mevr. Charlier

Openbaar ministerie: de h. Velu, eerste advocaat-generaal
Advocaten, mrs. Van Ommeslaghe, Simont en Kirkpatrick

Vennootschap – Gerechtelijk akkoord – Aanvraag – 1. Raad van bestuur – Bevoegdheid – 2. Tenietgaan van de zaak – Boedelafstand – 3. Goede trouw – Subsidie – Onderscheiden rechtspersoon

1. *De raad van bestuur van een naamloze vennootschap is bevoegd om alle handelingen te verrichten die nodig of dienstig zijn tot verwezenlijking van het doel van de vennootschap, behoudens die waarvoor volgens de wet alleen de algemene vergadering bevoegd is.*

Bij ontstentenis van andersluidende statutaire bepalingen is de indiening van een verzoek tot het verkrijgen van een gerechtelijk akkoord een voor de vennootschap dienstige handeling die de bestuurders kunnen verrichten.

2. *Bij ontstentenis van overeenstemming tussen het kapitaal en het doel van de vennootschap is art. 1865, 2°, B.W., naar luid waarvan de vennootschap eindigt door het tenietgaan van de zaak, niet van toepassing als de vennootschap een verzoek tot het verkrijgen van een gerechtelijk akkoord met boedelafstand indient.*

3. *De vennootschap waaraan de Staat financiële steun verleent, is een van de Staat onderscheiden rechtspersoon, ook al is de Staat er schuldeiser of hoofdaandeelhouder van. In de onderstelling dat de financiële steun die de Staat aan de vennootschap heeft verleend, niet te goeder trouw is verleend, kan de rechter daardoor alleen niet verplicht zijn het*

verzoek tot het verkrijgen van een gerechtelijk akkoord van de vennootschap te verwerpen.

N.V. V. e.a. t/ N.V. U. e.a.

Gelet op het bestreden arrest, op 31 maart 1988 door het Hof van Beroep te Luik gewezen;

Overwegende dat de onder de nummers 8393 en 8394 op de algemene rol ingeschreven voorzieningen tegen hetzelfde arrest zijn gericht;

Dat zij dienen te worden gevoegd;

...

Overwegende dat de eiseressen in elke voorziening dezelfde middelen aanvoeren;

Over het eerste middel: schending van de artikelen 2, 3 tot 9, 21 tot 29 van de gecoördineerde wetten op het gerechtelijk akkoord (wetten van 29 juni 1887 en 10 augustus 1946, gecoördineerd bij het besluit van de Regent van 25 september 1946), 6, 1108, 1131, 1133, 1338, 1865, inzonderheid 1865, 2°, van het Burgerlijk Wetboek, 2, 19, 21, 23 tot 28, 1050 van het Gerechtelijk Wetboek, 53, 54 en 70, inzonderheid tweede tot vijfde lid, van de gecoördineerde wetten op de handelsvennootschappen, zijnde titel IX in boek I van het Wetboek van Koophandel,

doordat het arrest de homologatie van het akkoord met boedelafstand van de eerste verweerster bevestigt, en het middel waarbij de ontvankelijkheid van het verzoek van de eerste verweerster tot verkrijging van het akkoord werd betwist, daar het door drie bestuurders is ingediend zonder dat de algemene vergadering daarover vooraf had beraadslaagd en beslist, zoals is vereist voor de wijzigingen van de statuten, verwerpt op grond: 1° dat noch de eerste eiseressen, noch de vennootschap D. bevoegd waren om hoger beroep in te stellen tegen het vonnis van 28 oktober 1986, waarbij de Rechtbank van Koophandel te Luik het verzoek tot verkrijging van een akkoord dat voor verweerster door drie bestuurders was ingediend, ontvankelijk heeft verklaard, daar noch de eerste eiseressen noch de vennootschap D. partij waren bij dat vonnis, en dat de eerste eiseressen en de vennootschap D., naar aanleiding van het hoger beroep tegen het vonnis van 10 maart 1987 houdende homologatie van het akkoord, evenmin bevoegd waren om tegen voormeld vonnis van 28 oktober 1986 op te komen, en 2° dat dit vonnis «definitief heeft beslist over de bevoegdheid van die rechtbank en de ontvankelijkheid van het verzoek» en dat «die beslissing, nu zij niet is bestreden, in kracht van gewijsde is gegaan»,

terwijl, (...)

vierde onderdeel, het akkoord met boedelafstand van een vennootschap, ten gevolge van de verdwijning van de activa van de vennootschap wegens de tegeldemaking van alle activa ten voordele van de schuldeisers, leidt tot voortijdige ontbinding van de vennootschap, overeenkomstig artikel 1865, 2°, van het Burgerlijk Wetboek; in de naamloze vennootschappen alleen de algemene vergadering bevoegd is om over de voortijdige ontbinding van de vennootschap te beslissen als voorgeschreven bij artikel 70, tweede lid en volgende, van de gecoördineerde wetten op de Handelsvennootschappen voor de wijzigingen in de statuten; de voorwaarden inzake de ontvankelijkheid van het verzoek tot het verkrijgen van het akkoord, met name dat het moet worden ingediend door het bevoegde orgaan van de verzoekende ven-

nootschap of krachtens een beslissing van dat bevoegd orgaan, de openbare orde raken; de rechter desnoods ambtshalve de exceptie van nietigheid moet opwerpen in geval van schending van regels betreffende de openbare orde; daaruit volgt dat het arrest het akkoord met boedelaftand van de eerste verweerster niet wettig heeft kunnen homologeren, daar vaststond dat het verzoek tot het verkrijgen van een akkoord te dezen was ingediend door drie bestuurders zonder dat de algemene vergadering overeenkomstig artikel 70, tweede lid en volgende, van de gecoördineerde wetten op de Handelsvennootschappen een voorafgaande beslissing had genomen (schending van de artikelen 6, 1108, 1131, 1133, 1865, inzonderheid tweede tot vijfde lid, van de gecoördineerde wetten op de Handelsvennootschappen, zijnde titel IX in boek I van het Wetboek van Koophandel, 3, 7, vierde lid, en 23 van de bij het regentsbesluit van 25 september 1946 gecoördineerde wetten op het Gerechtelijk akkoord);

...

Wat het vierde onderdeel betreft:

Overwegende dat artikel 54 van de gecoördineerde wetten op de Handelsvennootschappen, gewijzigd bij artikel 14 van de wet van 6 maart 1973, bepaalt dat de raad van bestuur bevoegd is om alle handelingen te verrichten die nodig of dienstig zijn tot verwezenlijking van het doel van de vennootschap, behoudens die waarvoor volgens de wet alleen de algemene vergadering bevoegd is;

Overwegende dat luidens artikel 1 van de gecoördineerde wetten op het gerechtelijk akkoord «de schuldenaar die koopman is, faillietverklaring kan vermijden indien hij van zijn schuldeisers een gerechtelijk akkoord verkrijgt»;

Overwegende dat de indiening van het verzoek tot het verkrijgen van een akkoord derhalve een voor de vennootschap dienstige handeling blijkt te zijn die de bestuurders kunnen verrichten, bij ontstentenis van andersluidende statutaire bepalingen;

Overwegende dat artikel 1865, 2°, van het Burgerlijk Wetboek te dezen niet van toepassing is, daar de indiening van het verzoek tot het verkrijgen van een akkoord met boedelaftand, bij ontstentenis van overeenstemming, wat in casu niet wordt aangevoerd, tussen het kapitaal van de vennootschap en het doel van de vennootschap, geen aanleiding kan geven tot «het tenietgaan van de zaak» in de zin van die wetsbepaling;

Dat het hof van beroep het akkoord derhalve wettig heeft kunnen homologeren, ongeacht het feit dat het verzoek door bestuurders was ingediend zonder voorafgaande beslissing van de algemene vergadering;

Dat het onderdeel faalt naar recht;

...

Over het zesde middel: schending van de artikelen 92, 93, inzonderheid 93.1 en 93.2, van het Verdrag van 25 maart 1957 tot oprichting van de Europese Economische Gemeenschap, goedgekeurd bij de wet van 2 december 1957, 2, inzonderheid § 1, lid 5, en § 2, en 23 van de gecoördineerde wetten op het gerechtelijk akkoord (wetten van 29 juni 1887 en van 10 augustus 1946, gecoördineerd bij het regentsbesluit van 25 september 1946).

doordat het arrest het middel waarin de eiseressen aanvoerden dat verzoekster niet voldeed aan de voorwaarden, dat zij ongelukkig en te goeder trouw was, verwerpt op

grond dat de Belgische Staat, hoofdaandeelhouder van de eerste verweerster, aan haar steunmaatregelen had verleend die, gelet op artikel 92 van het Verdrag van Rome, onwettig waren en die de Commissie van de Europese Economische Gemeenschap trouwens bij beslissing van 4 februari 1987 had afgekeurd, op grond dat «de Staat heeft gepoogd een goed evenwicht tot stand te brengen tussen de uiteenlopende belangen, in de eerste plaats van de N.V. V., waaraan voor verschillende miljarden steun moest worden verleend, vervolgens van zijn eigen begroting en tot slot, van de voorschriften van het Verdrag van Rome, volgens welke een te grote steun aan een privé-vennootschap verboden is»,

terwijl luidens artikel 92 van het Verdrag van Rome, behoudens de afwijkingen waarin de artikelen 92.2 en 92.3 van dat Verdrag voorzien, de steunmaatregelen van de Staat of in welke vorm ook met staatsmiddelen bekostigd, die de mededinging door begunstiging van bepaalde ondernemingen of bepaalde produkties vervalsen of dreigen te vervalsen, onverenigbaar zijn met de gemeenschappelijke markt, voor zover deze steun het handelsverkeer tussen de Lid-Staten ongunstig beïnvloedt; de omvang van de steunmaatregelen van de Staat voor een onderneming op zichzelf niet als maatstaf dient om te bepalen of zij verenigbaar zijn met de gemeenschappelijke markt, in de zin van artikel 92.2 of van artikel 92.3; de onwettigheid van de steunmaatregelen blijkt uit de beslissing waarin de Commissie vaststelt dat zij onwettig zijn en aan de betrokken Staat wordt bevolen ze op te heffen of te wijzigen binnen de door haar gestelde termijn (artikel 93.3); in feite vastond, zoals de eiseressen bij conclusie bevestigden, dat de Commissie de onwettigheid van de steunmaatregelen ten belope van 9,085 miljard frank en van 3,010 miljard frank had vastgesteld in haar beslissing van 4 februari 1987, nr. 87/418/EEG, bekendgemaakt in het Publikatieblad van de Europese Gemeenschappen van 14 augustus 1987, nr. L 227/45, en de Belgische Staat had veroordeeld om die bedragen terug te vorderen; daaruit volgt dat het arrest geen verantwoording naar recht voor de wettigheid van de steun aan de eerste verweerster en derhalve voor het feit dat deze ongelukkig en te goeder trouw was met het oog op de toepassing van de gecoördineerde wetten op het gerechtelijk akkoord kon afleiden uit de vaststelling dat de Belgische Staat, haar hoofdaandeelhouder, had gepoogd een goed evenwicht te bewaren tussen de uiteenlopende belangen van zijn eigen begroting, van de eerste verweerster en tot slot van de voorschriften van het Verdrag van Rome, volgens welke een te grote steun aan een privé-vennootschap verboden is;

Overwegende dat de eerste verweerster een van de Belgische Staat onderscheiden rechtspersoon is, ook al is de Staat er de schuldeiser of hoofdaandeelhouder van; dat in de onderstelling dat de financiële steun, die de Belgische Staat haar heeft verleend, een gedraging is waarmee geen goede trouw is gemoeid, het hof van beroep daardoor alleen niet verplicht kan zijn het akkoord te verwerpen dat door de vennootschap die de subsidies heeft verkregen, was aangevraagd;

Overwegende dat zijn beslissing om de gedraging van de Staat niet als een blijk van kwade trouw van de verwerende vennootschap te beschouwen, naar recht is verantwoord op grond van het onderscheid dat moet worden gemaakt tussen de persoon van verweerster en die van de Belgische Staat;

Dat het middel, al was het gegrond, niet tot cassatie kan leiden ; het dientengevolge niet ontvankelijk is, bij gebrek aan belang ;

...

HOF VAN CASSATIE

2e KAMER – 25 OKTOBER 1989

Voorzitter : de h. Stranard, afdelingsvoorzitter

Rapporteur : de h. Lahousse

Openbaar ministerie : de h. Velu, eerste-advocaat-generaal

Advocaat : mr. Draps

Auteursrecht – Oorspronkelijkheid – Persoonlijke stempel – Catalogus

Als in de beslissing van de strafrechter ten aanzien van een beklagde die vervolgd wordt wegens kwaadwillige of bedrieglijke inbreuk op het auteursrecht van de burgerlijke partij met betrekking tot een catalogus, geoordeeld wordt dat die catalogus, waaraan de burgerlijke partij vele jaren zorgvuldig heeft gewerkt, haar weliswaar een zekere vaardigheid heeft bijgebracht bij het snelle opsporen van onderdelen, maar niettemin slechts gegevens bevat waarvan iedere deskundige zich op de hoogte kan stellen als hij maar soms lange en moeilijke onderzoeken doet, beslist de rechter daardoor dat de catalogus niet het persoonlijke stempel van de auteur draagt en derhalve niet als oorspronkelijk kan worden aangemerkt, en oordeelt hij aldus wettig dat de bevoordeelde inbreuk niet bewezen is.

B. t/ E. en S.

Gelet op het bestreden arrest, op 12 mei 1989 door het Hof van Beroep te Luik gewezen ;

Over het eerste middel : schending van de artikelen 1, 10 tot 15, 22 van de wet van 22 maart 1886 op de auteursrechten, 2 van de Overeenkomst van het Verbond van Bern van 9 september 1886, herzien te Brussel op 26 juni 1948, goedgekeurd bij de Belgische wet van 26 juni 1951, en 97 van de Grondwet,

doordat het arrest van het hof van beroep, ofschoon het toegeeft dat de litigieuze catalogus soms lange en moeilijke onderzoeken heeft geleverd, het bestreden vonnis bevestigt op grond dat hij geen oorspronkelijk werk is ; het arrest, om de litigieuze catalogus als niet oorspronkelijk te bestempelen, erop wijst dat die catalogus, ofschoon hij de vrucht is van vele jaren lange en moeilijke onderzoeken, nochtans enkel gegevens bevat waarvan iedere deskundige zich op de hoogte kan stellen als hij maar die lange en moeilijke onderzoeken doet ; het hof van beroep de litigieuze catalogus als niet oorspronkelijk beschouwt op grond dat de verkoop van onderdelen van elektrische huishoudtoestellen dagelijks geschiedt door firma's die niet beschikken over de catalogus van de burgerlijke partij, hetgeen zou aantonen dat deze geen oorspronkelijk werk is,

terwijl, eerste onderdeel, een werk onder de bescherming van de wet op de auteursrechten valt als het oorspronkelijk is in die zin dat de auteur zijn persoonlijke stempel erop heeft gedrukt (A. Berenboom, *Le Droit d'Auteur*, bladzijde

32, nr. 19) ; oorspronkelijkheid niet mag worden verward met nieuwigheid, hetgeen een essentieel verschil is met de andere intellectuele rechten ; een werk oorspronkelijk kan zijn, ook al is het niet nieuw (cf. A. Berenboom, opere citato, nr. 20, bladzijde 34, en H. Desbois, *Le Droit d'Auteur*, Dalloz, bladzijde 5 : «La caractère subjectif de l'originalité par opposition à la nouveauté») ; de wettelijke bescherming aldus is toegekend aan in een dagblad gepubliceerde overzichten van de markt, die niet alleen bestaan in een tabel van de koersen, maar het resultaat zijn van bijzondere onderzoeken en van rangschikking van gegevens (Amiens, 17 juli 1941, *Dalloz critique*, 1942, 53) ; ook gerangschikte en gegroepeerde kaarten met technische documentatie die verzameld zijn bij bouwers van toestellen, moeten worden beschermd, wanneer zij een oorspronkelijkheid vertonen (Parijs, 10 februari 1972, *Ann.*, 1972, 202) ; het hof, door te verklaren dat de litigieuze catalogus slechts de vrucht kon zijn van lange en moeilijke onderzoeken, die catalogus als voldoende oorspronkelijk aanmerkt ; het arrest, door vervolgens te overwegen dat de catalogus niet het voor de bescherming door de wet op de auteursrechten vereiste oorspronkelijk karakter vertoont, een tegenstrijdigheid in de motivering bevat, hetgeen gelijkstaat met een ontbreken van motivering, en artikel 97 van de Grondwet schendt ;

tweede onderdeel, het oorspronkelijk karakter van een werk een voldoende voorwaarde is om het onder de bescherming van de wet op de auteursrechten te doen vallen, zelfs als alle gegevens ontleend zouden zijn aan vroegere schepingen, onverschillig of ze al dan niet gemeengoed geworden zijn (zie noot H. Desbois, *Trib. civ. d'Amiens*, 17 juli 1974, *Dalloz critique*, 1942, 53) ; het hof van beroep, nu het in weerwil van de vaststelling dat de litigieuze catalogus de vrucht is van lange en moeilijke onderzoeken, aan die catalogus de bescherming van de wet op de auteursrechten ontzegt op grond dat «iedere deskundige zich op de hoogte kan stellen van de gegevens die hij bevat», in feite het oorspronkelijk karakter van het werk erkent en het de bescherming van de wet op de auteursrechten ontzegt op beoordeling van het oorspronkelijk karakter van de gegevens die hij bevat ; het aldus de artikelen 1, 10 tot 15, 22 van de wet van 22 maart 1886 op de auteursrechten en 2 van de Overeenkomst van het Verbond van Bern van 9 september 1886 schendt ;

derde onderdeel, de oorspronkelijkheid van een werk alleen mag worden beoordeeld aan de hand van gegevens die eigen zijn aan dat werk ; zij niet mag worden verward met de nieuwigheid, de objectieve eigenschappen en de bruikbaarheid ervan ; het hof van beroep, door het gebrek aan oorspronkelijkheid af te leiden uit het feit dat de verkoop van onderdelen van elektrische huishoudtoestellen dagelijks geschiedt door firma's die niet beschikken over de catalogus van de burgerlijke partij, het subjectief karakter van het begrip oorspronkelijkheid miskent en zich baseert op gegevens die helemaal niet met de litigieuze catalogus zelf verband houden ; het op die wijze de artikelen 1, 10 tot 15, 22 van de wet op de auteursrechten en 2 van de Overeenkomst van het Verbond van Bern schendt ;

Wat het eerste en het tweede onderdeel betreft :

Overwegende dat het arrest vermeldt dat, «zo de catalogus, waaraan de burgerlijke partij vele jaren zorgvuldig heeft gewerkt, haar al een zekere vaardigheid heeft bijgebracht bij het snelle opsporen van onderdelen, hij nochtans

enkel gegevens bevat waarvan iedere deskundige zich op de hoogte kan stellen, als hij maar soms lange en moeilijke onderzoeken doet»; dat de appelrechters door die laatste overweging impliciet maar onmiskenbaar beslissen dat de litigieuze catalogus niet het persoonlijk stempel droeg van de auteur en derhalve niet als oorspronkelijk kan worden aangemerkt; dat het arrest, door bovendien te beslissen dat «de catalogus van de P.V.B.A. B. niet de voor de bescherming door de wet op de auteursrechten vereiste eigenschappen bezit», niet lijdt aan de in dat onderdeel aangeklaagde tegenstrijdigheid en wettig beslist dat de feiten, bedoeld in de lastlegging van kwaadwillige of bedrieglijke inbreuk op de auteursrechten, niet bewezen zijn;

Dat die twee onderdelen niet kunnen worden aangenomen;

Wat het derde onderdeel betreft:

Overwegende dat de appelrechters, na te hebben beslist dat de litigieuze catalogus in geen enkel opzicht oorspronkelijk was omdat hij «enkel (...) gegevens bevat waarvan iedere deskundige zich op de hoogte kan stellen», eraan toevoegen dat die catalogus hun ook niet oorspronkelijk lijkt, om de bijkomende reden dat «bovendien (...) de verkoop van onderdelen van elektrische huishoudtoestellen dagelijks geschiedt door firma's die niet beschikken over de catalogus van de burgerlijke partij, hetgeen aantoonde dat hij geen oorspronkelijk werk is»;

Dat het onderdeel opkomt tegen een ten overvloede gegeven grond van het arrest en mitsdien niet ontvankelijk is wegens gebrek aan belang;

...

HOF VAN BEROEP TE ANTWERPEN

JEUGDKAMER – 6 NOVEMBER 1987

Voorzitter: de h. Van Coppenolle

Openbaar ministerie: Rigaux, advocaat-generaal

Adoptie – Volle adoptie – Door stiefvader en moeder

Een wettiging door beide echtgenoten van een erkend natuurlijk kind van de vrouw kan na de wet van 27 april 1987 slechts ten aanzien van de man worden gehomologeerd met wijziging van de naam in «volle adoptie», en niet ten aanzien van de vrouw, aangezien volle adoptie ingevolge art. 334 B.W. overbodig is en dus geen reden van bestaan meer heeft.

X en Y

Overwegende dat de procureur des Konings tegen het bestreden vonnis opkomt omdat erbij gehomologeerd werd de voor de Vrederechter van het kanton Boom op 1 oktober 1986 verleden akte houdende wettiging door adoptie door geïntimeerden van het erkend natuurlijk kind van tweede geïntimeerde; dat hij het homologatieverzoek van geïntimeerden wil horen afwijzen omdat, ingevolge de wet van 27 april 1987, de wettiging door adoptie niet meer bestaat en omdat het door art. 350, § 3, B.W., als gewijzigd door de wet van 27 april 1987 voorgeschreven advies van de ascendenten in de tweede graad van de geadopteerde niet ingewonnen werd;

Overwegende dat uit de termen van de wet van 27 april 1987 blijkt dat de instelling van de wettiging door adoptie ongewijzigd bleef en dat enkel haar benaming veranderd werd in «volle adoptie»;

Overwegende dat, ingevolge artikel 334 B.W., als gewijzigd door de wet van 31 maart 1987 op de afstamming, wettiging door adoptie, thans volle adoptie, door tweede geïntimeerde van haar kind overbodig en dus zonder voorwerp geworden is;

Overwegende, ten slotte, dat aan de bepaling van art. 350, § 3, B.W. als gewijzigd bij de wet van 27 april 1987 voldaan werd door verhoor van de grootouders van het geadopteerde kind op 7 en 28 september 1987;

Dat dan ook, nu de door de wet gestelde voorwaarden vervuld zijn, de volle adoptie op wettige redenen steunt en geacht moet worden het kind tot voordeel te strekken, het bestreden vonnis met betrekking tot eerste geïntimeerde bevestigd moet worden met alleen wijziging van de bewoordingen zoals vermeld in het dictum van dit arrest;

Om die redenen,

Doet het bestreden vonnis teniet voor zoveel erbij gehomologeerd werd de akte verleden voor de Vrederechter van het kanton Boom op 1 oktober 1986 houdende wettiging door adoptie door tweede geïntimeerde van haar kind;

Opnieuw wijzend op dat stuk, stelt vast dat wettiging door adoptie, thans volle adoptie, door tweede geïntimeerde van haar erkend natuurlijk kind zonder voorwerp geworden is;

Bevestigt het bestreden vonnis met betrekking tot de wettiging door adoptie door eerste geïntimeerde met de enkele wijziging dat de termen «wettiging door adoptie» en «door adoptie gewettigd» (kind) vervangen worden door «volle adoptie» en «ten volle geadopteerd» (kind).

NOOT – Zie elders in dit nummer het artikel van R. Uytendaele, p. 1049 e.v.

JEUGDRECHTBANK TE BRUSSEL

17 NOVEMBER 1987

Jeugdrechter: mevr. Moens

Openbaar ministerie: de h. Van Hemelrijck

Adoptie – Volle adoptie – Door stiefvader en de moeder

Bij volle adoptie van een kind door twee echtgenoten van wie de vrouw ingevolge het nieuwe art. 312, § 1, B.W. de volwaardige moeder is, kan moeilijk worden beweerd dat de volle adoptie door de moeder geen reden van bestaan meer heeft: indien zij niet eveneens tot volle adoptie zou overgaan, zou zij met haar kind geen banden meer hebben, wat zeker niet tot voordeel van het kind zou strekken. Veiligheidshalve dient de moeder als voladopterende op te treden.

Y en Z

Gezien het verzoekschrift op 20 maart 1984 neergelegd ter griffie van de Jeugdrechtbank te Brussel, met de akte van wettiging door adoptie (thans volle adoptie) regelmatig naar vorm en de bewijsstukken;

Gezien het voorbehouden geschreven advies van het openbaar ministerie van 23 juli 1984 en van 28 september 1987 in een (thans) volle adoptie ;

Overwegende dat de wet van 27 april 1987, in werking getreden op 6 juni 1987, verschillende wijzigingen aanbrengend in de wettelijke bepalingen betreffende de adoptie, van toepassing is ;

Gehoord in raadkamer op 10 november 1987 :

- de adoptanten,
- de heer Van Hemelrijck, substituut-procureur des Konings, in zijn mondeling gunstig advies ;

Gezien de oproeping gericht aan X, gewezen echtgenote van adoptant, zonder bekende verblijf of woonplaats, overgemaakt aan de procureur des Konings (bureau D) te Brussel ;

Overwegende dat X, hoewel regelmatig opgeroepen in het geding, niet verschenen is ;

Overwegende dat adoptant, Uno-vluchteling wiens persoonlijk statuut wordt beheerst door de wet van het land van zijn woon/verblijfplaats, d.i. door de Belgische wet (wet van 26 juni 1953), en adoptante (echtgenote van adoptant, Yougoslavische moeder van het thans 9-jarig Yougoslavisch kind) de homologatie van de volle adoptie (toenmalige wetgeving door adoptie) van geadopteerde nastreven ;

Overwegende dat geadopteerde minder is dan 15 jaar ;

Overwegende dat, ingevolge de nieuwe wet van 27 april 1987 (in werking getreden op 6 juni 1987) artikel 344, § 1, a, B.W., het thans in casu de Belgische wet is die van toepassing is wat de toelaatbaarheid, de voorwaarden en de gevolgen van de volle adoptie betreft, en het persoonlijk statuut van elke adoptant de «instelling van de adoptie» als dusdanig kent (Belgische en Yougoslavische wetgeving) ;

Overwegende dat, wat betreft de toestemming en de bevoegd makende pleegvormen rond de toestemming door of namens de geadopteerde, deze uit de nationale wet van geadopteerde komen (art. 344, § 3, B.W.) en beheerst worden door het *persoonlijk* statuut van geadopteerde (zie *Adoptie – Relevante problemen uit het oude recht*, door P. Senaève, p. 4) ;

Overwegende dat volgens artikel 9, § 3, van de adoptiewet van 29 januari 1973 – Macedonië – Yougoslavië, de toestemming van geadopteerde niet noodzakelijk is indien hij in de familie van adoptant geleefd heeft vóór hij de leeftijd van volle tien jaar heeft bereikt tot aan de adoptie ;

Overwegende dat, volgens artikel 343 B.W., adoptie en volle adoptie toegelaten zijn wanneer zij op wettige redenen steunen en betrokkene tot voordeel strekken ;

Overwegende dat weliswaar, ingevolge het nieuwe artikel 312, § 1, B.W., adoptante reeds de moeder is (het kind heeft als moeder de persoon die als zodanig in de akte van geboorte is vermeld) ;

Dat nochtans moeilijk kan worden beweerd dat voor de moeder de volle adoptie zonder voorwerp zou zijn geworden daar zij ingevolge artikel 370, § 1, B.W., indien zij niet eveneens de volle adoptie zou aangaan, geen banden meer zou hebben met haar kind (de kinderen die ten volle geadopteerd zijn houden op tot hun oorspronkelijke familie te behoren), hetgeen heel zeker niet tot voordeel van het kind zou strekken ;

Overwegende dat weliswaar, thans ook de volle adoptie door één persoon mogelijk is (de wetgever heeft eveneens nagelaten uitdrukkelijk de gevolgen te regelen van de volle

adoptie door één persoon, tenzij inzake de naam : artikel 370, § 3, B.W.) ; dat er nochtans de logica, de billijkheid en de ratio legis vereisen dat ook bij volle adoptie door één persoon, de juridische banden met de oorspronkelijke familie volledig verbroken worden zowel aan moederszijde als aan vaderszijde ; (P. Senaève, *Adoptie – Nieuwe wetgeving en relevante problemen*, p. 16 ; Contra : Casman, H. in Baeteman, *Afstamming en adoptie*, Story Scientia, 1987, p. 283, nr. 349) ;

Overwegende dat de bepaling van het vroegere artikel 368, § 1, tweede lid, B.W. in de nieuwe wet niet meer voorkomt zodat de moeder wel degelijk veiligheidshalve als voladopterende dient op te treden (op te merken valt hierbij dat artikel 361, § 2, B.W. niet van toepassing is gesteld in de «volle adoptie») ;

Qua onduidelijkheden omtrent de familienaam van adoptant

Overwegende dat de basisakte van de vrederechter terecht de naam Y vermeldt, nu er op grond van andere gegevens geen twijfel bestaat over de persoon van de adoptant waarvan de plaats en datum van geboorte correct vaststaan ;

Overwegende dat de voorwaarden bepaald bij de nieuwe wet van 27 april 1987 vervuld zijn ;

Overwegende dat de huidige volle adoptie met de inachtneming van alle wettige belangen op wettige redenen steunt en betrokkene tot voordeel strekt ;

...

NOOT – Zie elders in dit nummer het artikel van R. Uytendaele, p. 1049 e.v.

JEUGDRECHTBANK TE BRUSSEL

28 OKTOBER 1988

Jeugdrechter : mevr. Moens

Openbaar ministerie : de h. Van Hemelrijck (ongunstig advies)

Adoptie – Volle adoptie – Door stiefvader – Homologatie – Weigering

Krachtens art. 370, § 1, B.W. zou de volle adoptie door een stiefvader tot gevolg hebben dat alle juridische banden tussen de geadopteerde en diens moeder, echtgenote van de volle adoptant, zouden worden verbroken. Dit gevolg is manifest in strijd met het belang van de minderjarige, zodat de volle adoptie de geadopteerde niet tot voordeel strekt en de homologatie ervan moet worden geweigerd.

L.

Overwegende dat ingevolge de nieuwe wet van 27 april 1987 (in werking getreden op 6 juni 1987) thans ook de volle adoptie door één persoon mogelijk is ; dat de wetgever evenwel heeft nagelaten om uitdrukkelijk de gevolgen te regelen van de volle adoptie door één persoon (tenzij inzake de naam : artikel 370, § 3, B.W.) ;

Dat nochtans de logica, de billijkheid en de ratio legis vereisen dat, ook bij volle adoptie door één persoon, de juridische banden met de oorspronkelijke familie volledig ver-

broken worden, zowel aan moederszijde als aan vaderszijde (P. Senaave, *Adoptie – Nieuwe wetgeving en relevante problemen*, p. 16 : *Contra* : Casman, H. in Baeteman, *Afstemming en adoptie*, Story Scientia, 1987, nr. 413, p. 300);

Overwegende dat de moeder van de geadopteerde niet mede-adoptante is ;

Overwegende dat, ingevolge artikel 370 B.W., juridisch door de volle adoptie alle banden met de moeder verbroken worden, hetgeen manifest strijdig is met het belang van de minderjarige (Hof Brussel, 17 mei 1988, nr. 94, onuitgegeven);

Overwegende dat, doordat de wetgever in de nieuwe wet op de adoptie nagelaten heeft de gevolgen te regelen van de volle adoptie door één persoon, in casu, krachtens artikel 370, § 1, B.W. de volle adoptie tot gevolg zou hebben dat alle banden tussen geadopteerde en moeder op onherroepelijke wijze verbroken zouden worden ;

Overwegende dat dit gevolg ontegenzeggelijk en uiteraard zou indruisen tegen het belang van minderjarige ;

Overwegende dat dan ook blijkt dat de voorgenomen volle adoptie niet op wettige redenen steunt en de geadopteerde niet tot voordeel strekt (art. 343 B.W.) (cf. in die zin onuitgegeven rechtspraak 4e Kamer Jeugdrechtbank Brussel, 11 maart 1988 ;

...

NOOT – In deze zaak was de moeder van de geadopteerde tevens echtgenote van de adoptant.

Zie elders in dit nummer het artikel van R. Uyttendaele, p. 1049 e.v.

RECHTSpraak IN KORT BESTEK

Hof Gent (12e Kamer), 1 maart 1989

Overdracht van schuldvordering tot zekerheid – Geoorlooftheid – Tegenwerpelijkheid – Wetsontduiking – Artt. 4 en 10 wet 5 mei 1872

«Op 7 maart 1983 sluiten geïntimeerde en de N.V. W.V. een overeenkomst waarbij de N.V. afstand doet aan geïntimeerde van alle tegenwoordige of toekomstige vorderingen ten laste van de administratie van de BTW en dit ten einde alle tegenwoordige of toekomstige verbintenissen ten opzichte van geïntimeerde te waarborgen. Deze afstand wordt aan de administratie van de BTW betekend op 1 april 1983. Als gevolg hiervan heeft geïntimeerde van de administratie van de BTW een bedrag ontvangen van 26.438.503 fr.

«Eveneens op 7 maart 1983 doet de N.V. W.V. een gelijksoortige afstand van haar vorderingen ten laste van de Centrale Dienst voor Contingenten en Vergunningen, die eveneens op 1 april 1983 aan deze dienst wordt betekend. Als gevolg hiervan heeft geïntimeerde van de Centrale Dienst voor Contingenten en Vergunningen 13.246 + 65.280 = 78.526 fr. ontvangen.

«Nog op 7 maart 1983 doet de N.V. W.V. een gelijksoortige afstand van haar vorderingen ten laste van de Belgische Dienst voor Bedrijfsleven en Landbouw, die op 6 april 1983 aan deze dienst wordt betekend.

«Bij conclusie stelde de curator een tegenvordering in, strekkend tot nietigverklaring van de drie voormelde overdrachten van schuldvorderingen en tot veroordeling van geïntimeerde tot betaling van de krachtens deze overdrachten ontvangen sommen, zijnde 26.438.503 + 78.526 = 26.517.029 fr., met gerechtelijke rente. De curator stelde dat de drie overdrachten van schuldvorderingen nietig waren omdat het ging om inbetalinggevingen, gedaan tijdens de verdachte periode. Hierop stelde geïntimeerde dat het geenszins om inbetalinggevingen ging maar om overdrachten van schuldvorderingen tot zekerheid. De curator stelde hierop dat, aldus opgevat, de overeenkomsten nietig zijn. De eerste rechter heeft deze laatste stelling van de curator gevolgd.

«Volgens de stelling van geïntimeerde zijn de drie voormelde overeenkomsten van 7 maart 1983 geen geveinsde overeenkomsten om aan het bij de artikelen 4 en 10 van de wet van 5 mei 1872 op het handelspand voorziene verbod van het uitdrukkelijk ontbindend beding te ontsnappen maar geldig gesloten overeenkomsten sui generis, waarop dit verbod niet van toepassing is.

«Opdat er ter zake geen veinzing zou zijn is vereist dat geïntimeerde en de N.V. W.V. al de gevolgen van de overdrachten van schuldvorderingen zouden hebben aanvaard, meer bepaald dat zij zouden hebben aanvaard, dat geïntimeerde houder werd van de overgenomen schuldvorderingen en er derhalve vrij over kon beschikken en dat geïntimeerde geen rekenschap moest geven van wat haar eventueel door de overgedragen boven de gewaarborgde schuldvordering zou worden betaald. Nu volgens geïntimeerde zelf de schuldvorderingen werden overgedragen 'tot zekerheid' kon geïntimeerde er zeker niet vrij over beschikken en kan het niet de bedoeling van partijen geweest zijn dat geïntimeerde geen rekenschap zou moeten geven van wat haar eventueel door de overgedragene boven de gewaarborgde schuldvordering zou worden betaald. Gelet op deze beperkingen van de rechten van geïntimeerde bevindt deze zich niet in de situatie van een overnemer maar in dezelfde feitelijke situatie van de pandhoudende schuldeiser en gaat het wel om geveinsde overeenkomsten om het verbod van uitdrukkelijk ontbindend beding te omzeilen. Daar dit verbod van openbare orde is, dienen de drie geveinsde overeenkomsten van 7 maart 1983 dan ook nietig verklaard.»

(Voorzitter : de h. Roose – Raadsheren : de h. Snoeck en mevr. Schoonjans – Advocaat-generaal : de h. Declercq – Advocaten : mrs. Declercq, Neels en De Winter – In de zaak : Faill. N.V. W.V. en N.I.L.)

NOOT – Anders : Hof Brussel, 13 april 1989, *R. W.*, 1989-1990, 195, met noot ; Rb. Brussel, 8 februari 1986, *R. W.*, 1987-88, 648.

Rb. Brugge (1e Kamer), 11 oktober 1989

Onrechtmatige daad – Schade en schadeloosstelling – Vaststelling van de schade – Rechtsverwerking

Bij het uitvoeren van een werk aan de bestrating in de Brugse binnenstad werden de drinkwaterleidingen van eiseres beschadigd door de aannemer (verweerster). De aannemer reageerde niet op de diverse aanmaningen van eiseres

om tot vaststelling van de schade over te gaan. Over de omvang van de schade oordeelt de rechtbank: «Het staat vast dat verweerster tegen de afrekeningen van 17 december 1987 nooit heeft geprotesteerd en evenmin enig gevolg heeft gegeven aan de rappelbrief van 12 februari 1988.

«Het schrijven van 11 maart 1988 van de verzekeraar bevat niet de minste argumentatie en kan dus ook niet gelden als een weerlegging van de drie maanden voordien door eiseres meegedeelde schade cijfers.

«Het niet binnen een redelijke termijn reageren op een toegestuurd schadebestek en – a fortiori – het verzuim om tot een schadebegroting op tegenspraak over te gaan, impliceren verwerking van het recht om de gevorderde schadebedragen te betwisten. Immers door het tijdsverloop is elke zinnige discussie hieromtrent onmogelijk geworden.»

(Voorzitter : de h. Vandorpe – Advocaten : mrs. Veramme en Vangheluwe – In de zaak : T.M.V.W. t/ P.V.B.A. H.).

Rb. Antwerpen (37e Kamer), 18 december 1989

Huur – Gezinswoning – Art. 215 B.W. – Pandbeslag dat alleen aan de vrouw betekend is

Eiseres vordert opheffing van het pandbeslag dat ten verzoeken van de verweerders op haar roerende goederen is gelegd. De vordering wordt om de volgende redenen afgewezen :

«Overwegende dat de eisende partij haar vordering baseert op het feit dat het exploit van pandbeslag zou zijn betekend met miskenning van artikel 215, § 2, tweede lid, van het Burgerlijk Wetboek ; dat zij ter zake verwijst naar het feit dat het enkel aan haar en niet mede aan haar echtgenoot is betekend ;

«Overwegende dat evenwel ter zake moet worden gezegd dat de bepalingen van artikel 215, § 2, van het Burgerlijk Wetboek de privé-belangen van de echtgenoten beschermen – ze zijn niet van openbare orde – en dat de «sanctie» alleen door de beschermde echtgenoot – in casu diegene aan wie het exploit niet is betekend – kan worden ingeroepen (A. Baeteman, 'De bescherming van de gezinswoning', T.P.R., 1985, 361);

«dat verder en voornamelijk moet worden gezegd dat de betekening van een pandbeslag het 'huurrecht' zelf niet raakt en aldus niet valt onder de toepassing van artikel 215, § 2, tweede lid, van het Burgerlijk Wetboek (vgl. H. Casman en M. Van Look, *Huwelijksvermogensrecht*, Brussel, Ced Samsom, 1985, 93).»

(Beslagrechter : de h. Carette – Advocaten : mrs. Van Reempis en De Daele – In de zaak : O. t/ N. en A.)

WETGEVING IN KORT BESTEK

Onder de zorg van het Departement Rechten van de U.I.A.

Aan het nazien van het Belgisch Staatsblad van juli 1989 verleenden hun medewerking: W. Lambrechts en G. Smaers.

Programmawet 6 juli 1989

De programmawet van 6 juli (B.S., 8 juli 1989) bevat een reeks maatregelen die de geplande begroting van 1989 moeten helpen uitvoeren. Het is niet mogelijk alle artikelen van de wet te bespreken.

1. *De strijd tegen het sluiwerk.* Dienaangaande zijn twee soorten maatregelen in de programmawet opgenomen :

a) De maatregelen tegen de koppelbazen in de bouwsector hebben drie fundamenten.

– Allereerst wordt de hoofdaannemer hoofdelijk aansprakelijk voor de terugbetaling van alle schulden die betrekking hebben op alle werken uitgevoerd op de «werf», zowel sociale schulden (artt. 19-27) als fiscale (artt. 54-56).

Hij kan worden vrijgesteld van die aansprakelijkheid op voorwaarde dat hij bij elke betaling van een onderaannemer 50% van het te betalen bedrag inhoudt, waarvan een deel moet worden gestort aan de R.S.Z. en een ander deel aan de fiscus.

Het bestaande systeem van registratie van aannemers en de bepalingen m.b.t. het werken met niet-geregistreerde aannemers, blijven behouden.

– De hoofdaannemer moet op elke «werf» dagelijks een aanwezigheidslijst van alle tewerkgestelde werknemers bijhouden. De onderaannemers moeten de hoofdaannemer daartoe de nodige inlichtingen bezorgen.

– Ten slotte moet de hoofdaannemer m.b.t. elk aannemingscontract een reeks inlichtingen aan de R.S.Z. bezorgen om de belangrijkheid van de «werf» te kunnen ramen en om de onderaannemers te kunnen identificeren.

Overtreding van deze verplichtingen wordt met zware financiële sancties bestraft.

b) Steeds in het kader van de strijd tegen het zwart werk wordt de bevoegdheid van de RSZ versterkt om het bedrag van de verschuldigde sociale bijdragen ambtshalve vast te stellen. Indien het niet mogelijk is het bedrag van de door de werkgever verschuldigde bijdrage vast te stellen, kan dit bedrag globaal door de RSZ worden bepaald op grond van de inlichtingen waarover hij beschikt, zelfs wanneer de identiteit of het juiste aantal van de tewerkgestelde werknemers niet bekend is.

In de programmawet is bovendien vastgelegd dat bij K.B. de werkgevers of bepaalde categorieën van werkgevers kunnen worden verplicht hun deel van de verschuldigde bijdragen als voorschot te betalen vóór de driemaandelijke vervaldag.

c) De artikelen 29 tot 33 van de programmawet bevatten het wettelijk kader dat het mogelijk maakt, ter bestrijding van het sluiwerk, een nieuw sociaal document in te voeren, de individuele fiche, die door de werkgever zou moeten worden overhandigd aan elke werknemer en die door deze laatste op de arbeidsplaats moet worden bewaard.

De sancties op de niet-naleving van de regelen betreffende het bijhouden van de sociale documenten worden verzwaard.

2. *Sluitingsfonds en bruggpensioen.* Krachtens de artikelen 34 tot 39 van de programmawet wordt de opdracht van het Fonds voor sluiting van ondernemingen tot betaling van de aanvullende vergoeding voor conventioneel bruggpensioen bij het in gebreke blijven van de werkgever, uitgebreid tot de non-profit sector. Daarbij is het begrip onderneming anders omschreven zodat voortaan ook V.Z.W.'s in dit opzicht als onderneming worden beschouwd.

3. *Jongerenstage in de non-profit sector.* Het K.B. nr. 230 van 21 december 1983 heeft aan alle ondernemingen met vijftig en meer werknemers de verplichting opgelegd om stagiairs in dienst te nemen ten belope van 3% van het personeelsbestand. Sinds de programmawet van 30 december 1988 geldt die stageverplichting ook voor de non-profit sector. De programmawet van 6 juli 1989 voorziet nu in de mogelijkheid om voor bepaalde instellingen van die sector het percentage bij K.B. te verminderen. Voor de ziekenhuizen wordt de mogelijkheid gecreëerd om bij K.B. een subsidie-regeling uit te werken waardoor de staat de kostprijs van de stagiairs in die instellingen onder bepaalde voorwaarden geheel of gedeeltelijk ten laste kan nemen.

4. *Vermindering van sociale-zekerheidsbijdragen.* In het systeem van vermindering van werkgeversbijdragen voor sociale zekerheid ter bevordering van de tewerkstelling wordt vanaf 1 juli 1989 het voordeel van de vermindering toegekend aan alle werkgevers die in orde zijn met de bepalingen van de stagewetgeving, met inbegrip van degenen die een afwijking hebben verkregen op het algemene principe van 3% stagiairs in dienst te hebben, uitgezonderd de werkgevers die vrijgesteld zijn van de verplichtingen stagiairs te werk te stellen omdat zij erkend zijn als onderneming in moeilijkheden.

5. *De pensioenen.* a) De rijkstoelage aan de pensioenregeling aan de zelfstandigen wordt verminderd. Hetzelfde geldt voor de rijkstoelage aan de pensioenregeling voor werknemers. b) De pensioenregeling in de overheidssector wordt versoepeld door de artikelen 51 tot 53 van de programmawet: het betreft de versoepeling van de bepalingen inzake de cumulatie van een rustpensioen en een overlevingspensioen.

De wet van 5 augustus 1978 houdende economische en budgettaire hervormingen bepaalde dat een overlevingspensioen van de openbare sector slechts mag worden gecumuleerd met een rustpensioen ten belope van 55% van de maximumwedde van de weddeschaal verbonden aan de laatste graad van de overleden echtgenoot. Die beperking mag evenwel niet tot gevolg hebben dat het geheel van de door deze cumulatie bedoelde pensioenen wordt teruggebracht tot een bedrag dat lager ligt dan 110% van het minimumbedrag van het overlevingspensioen, d.i. 112.420 fr. per jaar tegen indexcijfer 114,20 of 26.234 per maand tegen het huidige indexcijfer der consumptieprijzen. Die cumulatieregel wordt ietwat versoepeld door de programmawet. Het bedrag van 112.420 fr. wordt opgetrokken tot 125.000 fr., wat overeenstemt met een maandbedrag van 29.169 fr. tegen het indexcijfer van juli 1989. Dit nieuwe grensbedrag van 125.000 fr. kan voortaan door de Koning worden verhoogd.

Anderzijds beogen die artikelen dat, indien een langstlevende echtgenoot een rust- en een overlevingspensioen geniet, die samen na toepassing van het vermelde artikel 40bis, een geïndexeerd maandbedrag van 40.000 fr. voortvloeiende vermindering van het overlevingspensioen slechts wordt verricht ten belope van 90%. Het bedrag zal worden aangepast aan het indexcijfer der consumptieprijzen.

Met deze maatregelen worden de overlevende echtgenoten van alle personeelsleden van niveau III en IV beoogd, alsook sommige personeelsleden van niveau II, met name de opstellers.

6. *Vervreemding van domeingoederen.* Artikel 58 van de programmawet doet de verplichting vervallen van de bekendmaking in het Belgisch Staatsblad van de verkoping van

domeingoederen en vervangt die door een meer passende bekendmaking, nl. gewoon in de dagbladen, gespecialiseerde bladen en andere in de handel verkrijgbare publikaties. De eigenaars van de aangrenzende percelen zullen daarvan in kennis worden gesteld bij aangetekende brief.

7. *Bevoegdheden van de comités tot aankoop van onroerende goederen.* Artikel 61 van de programmawet heeft tot doel het Comité tot Aankoop van Onroerende Goederen te machtigen om onroerende goederen aan te kopen, te vervreemden of te onteigenen voor rekening van de gemeenten of de intercommunales indien deze daarom verzoeken.

De programmawet bevat nog verscheidene bepalingen die hier buiten beschouwing worden gelaten omdat zij op het eerste gezicht een beperkte draagwijdte hebben of een zeer speciale materie regelen.

W.L.

Verkrachting

Na meer dan zeven jaar besprekingen in het parlement en talloze amenderingen zowel door de Kamer als door de Senaat, werd het wetsvoorstel Remacle-Smet van 23 februari 1982 tot wijziging van sommige bepalingen betreffende het misdrijf verkrachting, uiteindelijk in 1989 wet (W. 4 juli 1989, B.S., 18 juli 1989).

De wetwijziging heeft een drieledig doel. Allereerst wordt aan het begrip verkrachting, dat niet gedefinieerd was in het Strafwetboek maar dat via rechtsleer en rechtspraak een verengde betekenis had gekregen, een nieuwe, ruimere omschrijving gegeven. Vervolgens beoogt men een efficiëntere en zwaardere bestraffing van de daders, enerzijds door de aangiftebereidheid van de slachtoffers te verhogen, anderzijds door de invoering van nieuwe verzwarende omstandigheden. Ten slotte wordt voorzien in een aantal maatregelen die een betere opvang en een ruimere bescherming van de slachtoffers moeten garanderen, zodat zij gemakkelijker tot aangifte zullen overgaan.

1. *Nieuwe definitie verkrachting.* Verkrachting wordt voortaan in art. 375 Sw. omschreven als «elke daad van seksuele penetratie van welke aard en met welk middel ook, gepleegd op een persoon die daar niet in toestemt». Alle vormen van seksueel verkeer ressorteren hieronder, zowel vaginale, orale als anale penetratie, zowel met het geslachtsdeel als met een ander voorwerp, onder de dubbele voorwaarde evenwel, dat het gaat om een penetratie (d.w.z. loutere aanrakingen volstaan niet) met een seksueel karakter (d.w.z. dat het seksueel opzet van de dader moet vaststaan). Verkrachting kan dus ook gepleegd worden door een dader van het vrouwelijk geslacht op een slachtoffer van het mannelijk geslacht of door een man op een man. Door deze ruime definitie behoudt de rechter een zekere beoordelingsmarge waardoor aanpassing aan de evolutie inzake seksuele gedragsnormen mogelijk blijft.

De *afwezigheid van toestemming* vormt het beslissend criterium. De wet bevat een niet limitatieve opsomming van bepaalde omstandigheden die de afwezigheid van toestemming laten vermoeden. Zo is er geen toestemming wanneer de daad is opgedrongen d.m.v. geweld, dwang of list, of wanneer misbruik is gemaakt van een fysiek of psychisch gebrek of onvolwaardigheid van het slachtoffer. Deze laatste uitdrukking duidt op een toestand van verminderde weerbaarheid die zowel definitief (bv. geesteszieken) als tijdelijk (bv.

ten gevolge van het toedienen van geneesmiddelen, alcohol of drugs) kan zijn. Tijdens de parlementaire voorbereiding werd er verder op gewezen dat ook misbruik van gezag als dwangmiddel kan fungeren, bv. in de relatie ouder/kind, werkgever/werknemer, of leraar/leerling. De rechter oordeelt soeverein over het al dan niet aanwezig zijn van toestemming. Is het slachtoffer geen veertien jaar oud, dan vormt het gebrek aan toestemming een onweerlegbaar vermoeden.

Hoewel er in de definitieve tekst niet expliciet naar verwezen wordt, blijkt duidelijk uit de parlementaire besprekingen dat verkrachting tussen echtgenoten niet uit de delictsomschrijving is uitgesloten, wanneer de overige voorwaarden vervuld zijn.

2. *Zwaardere bestraffing van de dader.* Aan de bestaande verzwarende omstandigheden (de leeftijd van het slachtoffer, de dood van het slachtoffer, de hoedanigheid van de dader en de pluraliteit van daders) worden drie nieuwe toegevoegd, die zowel gelden voor verkrachting als voor aanranding van de eerbaarheid.

Wanneer het misdrijf gepaard gaat met *lichamelijke foltering of opsluiting*, bedraagt de straf dwangarbeid van vijftien tot twintig jaar (art. 376, tweede lid, Sw.). Lichamelijke foltering als verzwarende omstandigheid komt reeds in het Strafwetboek voor m.b.t. diefstal (art. 473 Sw.), gijzeling (art. 347bis Sw.) en onrechtmatige vrijheidsberoving (art. 438 Sw.). Het refereert aan een georganiseerde, langdurige uitoefening van geweld met sadistisch karakter. Opsluiting als verzwarende omstandigheid vormt echter een novum in ons strafrecht. Over de betekenis van dit begrip is niets terug te vinden in de parlementaire voorbereiding. De (karige) rechtspraak i.v.m. onrechtmatige vrijheidsberoving kan wellicht enige houvast bieden.

Voortaan vormt ook de *toestand van het slachtoffer* een verzwarende omstandigheid. Wordt het misdrijf gepleegd op een persoon die bijzonder kwetsbaar is ingevolge zwangerschap, ziekte, of een lichamelijk of geestelijk gebrek of onvolwaardigheid, dan bedraagt de straf dwangarbeid van tien tot vijftien jaar (art. 376, derde lid, Sw.).

Dezelfde straf wordt toegepast indien het misdrijf gepleegd is *onder bedreiging van een wapen* of een op een wapen gelijkend voorwerp (art. 376, derde lid, Sw.). Hoewel enigszins anders geformuleerd, is deze bepaling ingevoerd naar analogie van art. 472, derde lid, Sw., dat een soortgelijke verzwarende omstandigheid voorziet inzake diefstal.

Naast die drie nieuwe gevallen van strafverzwaring, brengt de wet nog enkele wijzigingen aan in het bestaande stelsel van verzwarende omstandigheden. Wanneer de verkrachting of de aanranding van de eerbaarheid *de dood van het slachtoffer* veroorzaakt, wordt de straf verhoogd tot levenslange dwangarbeid (art. 376, eerste lid, Sw.). Hierbij speelt de leeftijd van het slachtoffer geen rol meer. Verkrachting wordt dan een misdad die niet vatbaar is voor correctionalisatie.

De *hoedanigheid van de dader* vormde reeds een verzwarende omstandigheid. De casuïstische opsomming in art. 377 Sw. wordt echter vervangen door een meer algemene omschrijving en tegelijk is de terminologie geactualiseerd. Onder deze bepaling ressorteert de verkrachting gepleegd door een ascendent, door een persoon die gezag uitoefent over het slachtoffer, door een persoon die misbruik maakt van zijn functie, en door een geneesheer of een ander medisch per-

soneelslid. In feite zijn deze verschillende omschrijvingen terug te voeren tot elke situatie van misbruik van gezag.

3. *Maatregelen ter bescherming van het slachtoffer.* De nieuwe wet voorziet in drie maatregelen met het oog op een betere opvang van het slachtoffer bij de aangifte, het waarborgen van de anonimiteit tijdens het onderzoek, en de bescherming van de privacy tijdens het proces.

Wanneer een onderzoek aan het lichaam bevolen wordt, dat normalerwijze wordt uitgevoerd door een wetsgeneesheer, kan het slachtoffer zich laten bijstaan door een arts van eigen keuze. De erelonen van deze arts worden aangerekend in de gerechtskosten. Deze mogelijkheid bestond voorheen enkel t.a.v. de verdachte, die evenwel zelf voor deze kosten moet instaan (art. 25 wet van 20 april 1874 op de voorlopige hechtenis).

Via het nieuwe art. 378bis Sw. wordt een algemeen verbod ingesteld om de identiteit van het slachtoffer bekend te maken in de media, tenzij met schriftelijke toestemming van het slachtoffer zelf, of met toestemming van de onderzoeksrechter ten behoeve van het onderzoek. Overtreding van dit verbod is strafrechtelijk gesanctioneerd. Deze bepaling is geïnspireerd op art. 80 van de wet op de jeugdbescherming, dat een soortgelijk, doch absoluut verbod bevat inzake procedures waarin minderjarigen betrokken zijn.

Ten slotte voert de nieuwe wet de mogelijkheid in om de zaak met gesloten deuren te behandelen indien een van de partijen of het slachtoffer (zelfs al is het geen burgerlijke partij) hierom verzoekt (artt. 190 en 310 Sv.). Aangezien het hier gaat om een afwijking op het algemeen principe van de openbaarheid van de terechtzittingen, neergelegd in art. 96 Sw. en art. 6 E.V.R.M., mag de rechter van deze mogelijkheid slechts gebruik maken wanneer hij, na afweging van alle op het spel staande belangen, van oordeel is dat de behandeling met gesloten deuren volstrekt noodzakelijk is ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer van het slachtoffer.

Voor een verdere bespreking van de nieuwe wet, zie Hutsebaut, F., «De nieuwe wetgeving op de verkrachting», *Panopticon*, 1990, nr. 1, 32-54.

G.S.

Begrotingswetgeving

De wet van 28 juni 1989 wijzigt op substantiële wijze de wetten op de rijkscomptabiliteit (*B.S.*, 18 juli 1989).

Op het wetgevingstechnisch vlak kan allereerst worden opgemerkt dat die wet, die ontsproten is aan een parlementair initiatief, sinds geruime tijd werd voorbereid en dat er nauw overleg is geweest tussen de leden van de commissie voor de begroting van de Kamer van Volksvertegenwoordigers, de commissie voor Financiën van de Senaat en deskundigen van het Rekenhof, en dat daarbij ook de Raad van State verschillende waardevolle adviezen heeft verstrekt.

Met deze wet wordt de techniek van de programmabegroting gelegaliseerd die in wezen reeds aanwezig was vanaf 1986.

De twee grote nieuwigheden van de wet zijn enerzijds de instelling van een algemene uitgavenbegroting en anderzijds de grondige sanering van de begrotingsfondsen.

De nieuwe begrotingswetgeving van 28 juni 1989 schrijft de gelijktijdige indiening voor van een ontwerp van rijksmiddelenbegroting, van een ontwerp van algemene uitgaven-

begroting en van een algemene toelichting bij de genoemde ontwerpen. De algemene uitgavenbegroting voorziet in, en behelst machtiging tot, de uitgaven, per programma, van de diensten van algemeen bestuur van de Staat. De kredieten voor de programma's groeperen onderscheidenlijk de begrotingsmiddelen die betrekking hebben op de werkingskosten van de administraties en op de doelstellingen van de activiteitenprogramma's. Wat hiervoor is vermeld, vormt de eerste fase van de goedkeuring van de begrotingen, de zogeheten wettelijke weg.

Die eerste fase wordt gevolgd door een tweede fase tijdens welke de programmabegrotingen voor elk departement worden omgezet in zogeheten administratieve begrotingen. De tabellen van de basisallocaties, met aanduiding van de uitgaven bestemd voor de financiële dienst van de geprefinancierde uitgaven, worden administratieve begrotingen genoemd. Zij worden uiterlijk op 15 december van het jaar dat aan het begrotingsjaar voorafgaat, aan de Wetgevende Kamers en aan het Rekenhof overgezonden. De Wetgevende Kamers verklaren, in een met redenen omklede motie, dat de administratieve begrotingen in overeenstemming zijn met de inhoud en de doelstelling van de algemene uitgavenbegroting. Nog anders uitgedrukt: in de tweede fase, de administratieve, wordt voor de individuele programma's een begroting per soort van uitgaven opgelegd, en wel volgens de economische classificatie.

Als gevolg van die nieuwe begrotingsspecialiteit was een herschikking op van de administratieve begrotingsclassificatie noodzakelijk. Zij kan als volgt worden geschetst:

Algemene uitgavenbegroting: wettelijke specialiteit

Begroting

Organisatieafdeling

Programma

Administratieve begroting: administratieve specialiteit

Begroting

Organisatieafdeling

Programma

Activiteit

Basisallocatie

Dat heeft tot gevolg dat de codificatie wordt gewijzigd. De oude voorstelling liep als volgt: Begroting, Titel, Sectie, Basisallocatie. De nieuwe voorstelling wordt aldus uitgewerkt: Begroting, Afdeling, Programma, Activiteit, Basisallocatie.

De tweede belangrijke innovatie bestaat in de sanering van de begrotingsfondsen die hebben geleid tot talrijke budgettaire ontsporingen en geknoei. Om die toestanden te voorkomen worden de begrotingsfondsen IV geschrapt en worden de begrotingskredieten in de titels I en II verhoudingsgewijze verhoogd.

W.L.

Beperking van verkiezingsuitgaven, financiering en open boekhouding van de politieke partijen

De wet van 4 juli 1989 betreffende de beperking en de controle van de verkiezingsuitgaven, de financiering en de open boekhouding van de politieke partijen (*B.S.*, 20 juli 1989) is ontstaan uit een parlementair initiatief van zeven politieke partijen. De wet beoogt drie doeleinden.

1. *De beperking en de controle van de verkiezingsuitgaven.* De ratio legis van de desbetreffende bepalingen van de artikelen 2 tot 14 is de volgende:

- de optimale bekendmaking van het programma aan de kiezer;
- de zorg om de ongelijkheid tussen de kandidaten zoveel mogelijk uit te schakelen;
- de financiering van de verkiezingsuitgaven op een redelijke wijze te regelen, zo mogelijk zonder een beroep te doen op sponsoring.

2. *De financiering van de politieke partijen.* De werking van politieke partijen veronderstelt het bestaan van een staf en een minimum aan financiële middelen. Een van de mogelijkheden is het innen van lidgeld, maar men kan geen buitensporige bedragen aan de leden vragen. De wet van 4 juli 1989 regelt de financiële overheidssteun. Die steun werd redelijk geacht bij vergelijking tussen enerzijds de enorme middelen waarover de uitvoerende macht beschikt, en anderzijds de veel beperkter financiële mogelijkheden van de politieke partijen die een rol spelen in de democratische besluitvorming.

3. *De open boekhouding van de politieke partijen.* Indien men opteert voor een overheidsfinanciering, is het noodzakelijk dat terzelfder tijd de financiële toestand van de politieke partijen doorzichtig wordt.

Controle geschiedt door een controlecommissie, zijnde een paritair samengesteld orgaan uit leden van de Kamer van Volksvertegenwoordigers en van de Senaat.

De wet zal haar verdiensten moeten bewijzen bij de volgende parlements- en gemeenteraadsverkiezingen.

W.L.

Grondwetsherziening

Op 20 juni 1989 werd artikel 59ter van de Grondwet gewijzigd (*B.S.*, 20 juli 1989).

De wijziging van artikel 59ter, § 2, heeft tot doel de derde fase van de uitbouw van de autonomie van de Duitstalige Gemeenschap tot stand te brengen. Zij volgt daarmee de uitbouw van de autonomie van de Vlaamse en de Franse Gemeenschap. Door de wijziging van artikel 59bis van de Grondwet op 15 juli 1988 en van de bijzondere wet van 8 augustus 1980 tot hervorming der instellingen op 8 augustus 1988, werden de bevoegdheden van de Gemeenschappen uitgebreid. Daarenboven werd het stelsel van de financiering van Gemeenschappen en Gewesten grondig gewijzigd door de bijzondere wet van 16 januari 1989 betreffende de financiering van de Gemeenschappen en de Gewesten.

Een aantal wijzigingen van art. 59ter van de Grondwet en van de wet van 31 december 1983 waren vereist om de gelijkwaardigheid van de Duitstalige Gemeenschap met de andere Gemeenschappen verder tot stand te brengen.

— Aan de Duitstalige Gemeenschap wordt thans ook de bevoegdheid toegekend om verdragen te sluiten in de aanlegenheden waarvoor zij bevoegd is.

— Artikel 59ter, § 6, van de Grondwet bepaalt thans dat een wet het financieringsstelsel voor de Duitstalige Gemeenschap vaststelt en dat de Raad de bestemming van de ontvangsten bij decreet regelt. Op grond van deze nieuwe bepaling zal later een gediversifieerd financieringsstelsel bij wet kunnen worden vastgelegd.

W.L.

Gewetensbezwaarden

De wet van 29 juni 1989 wijzigt de gecoördineerde wetten houdende het statuut van de gewetensbezwaarden (*B.S.*, 25 juli 1989).

Deze wet is ontstaan uit een parlementair initiatief. Zij beoogt een oplossing te bieden voor moeilijkheden en praktische bezwaren die gewetensbezwaarden na het vervullen van hun burgerdienst kunnen ondervinden inzake werkverschaffing.

Uit de parlementaire werkzaamheden kwam het volgende akkoord tussen een meerderheid van fracties tot stand.

– Bij het afzien van het statuut van gewetensbezwaarde na het begin van de dienst, doch vóór het einde ervan, dient nog dienstplicht te worden vervuld tijdens een periode die niet korter mag zijn dan zes maanden (i.p.v. voorheen vier maanden).

– Bij afzien van het statuut na het beëindigen van de dienst wordt een dubbele mogelijkheid ingevoegd:

a) ofwel een gedeelte van de legerdienst vervullen waarna de verbodsbepalingen van art. 30 van de gecoördineerde wetten houdende het statuut van de gewetensbezwaarden, niet meer toepasselijk zijn;

b) ofwel geen bijkomende dienst vervullen, met behoud van de verbodsbepalingen van art. 30.

W.L.

Raad van State – Advies

Artikel 3, § 1, van de gecoördineerde wetten op de Raad van State bepaalt dat, behoudens de uitzonderingen, de tekst van alle voorontwerpen van wet, decreet of van ontwerpen van reglementaire besluiten, aan het beredeneerd advies van de afdeling wetgeving moeten worden onderworpen. Het advies wordt gehecht aan de memorie van toelichting van de ontwerpen van wet of decreet, alsmede aan de verslagen aan de Koning en aan de Executieven.

De parlamentsleden hadden reeds meermaals geconstateerd dat de teksten waarop het advies slaat, niet worden gepubliceerd, wat die adviezen geregeld onleesbaar maakt en waardoor het parlement onvoldoende in staat is zijn controlerende en wetgevende functie uit te oefenen.

Andermaal werd, op parlementair initiatief, een wetswijziging doorgevoerd. Thans gaat het om de wet van 4 juli 1989 tot wijziging van art. 3, § 1, van de gecoördineerde wetten op de Raad van State (*B.S.*, 25 juli 1989).

De wet heeft tot doel de verplichting in te voeren om, bij de betrokken adviezen, de teksten waarop het advies slaat, te publiceren. Door een amendement van de Regering werd deze verplichting beperkt tot de ontwerpen van wet, decreet en ordonnantie.

W.L.

Interdepartementaal begrotingsfonds

De bijzondere wet van 6 juli 1989 betreffende het interdepartementaal begrotingsfonds ter bevordering van de werkgelegenheid (*B.S.*, 28 juli 1989) heeft tot doel de regeling van het I.B.F. ter bevordering van de werkgelegenheid in de ziekenhuissector die volgens de bijzondere wet van 8 augustus 1988 op 30 juni 1990 afloopt, te verlengen tot 30 juni 1991, waarna een verdere verlenging mogelijk is bij ko-

ninklijk besluit. Aldus wordt de tewerkstelling voltijds en deeltijds van 6.800 personen in die sector behouden.

W.L.

BOEKEN

V. JURGENS, *Actieboek Natuur en Milieu*, tweede herziene uitgave, Zwolle, Tjeenk Willink, 1989, 510 p., f 29,50

In 1979 verscheen de eerste druk van dit *Actieboek Natuur en Milieu*. Thans ligt een volledig herziene druk voor. Het boek is gezamenlijk uitgegeven door de uitgeverij Tjeenk Willink en de Stichting Natuur en Milieu. Het Actieboek is, zoals het woord het reeds zegt, een boek dat een ieder die wil meehelpen aan het behartigen van de belangen van de natuur en het milieu, behulpzaam wil zijn. Meer in het bijzonder wil het boek, zo blijkt uit de inleiding, inzicht verschaffen in de wirwar van wetten en procedures op het gebied van het leefmilieu.

Uit het boek blijkt duidelijk dat het niet de pretentie heeft een voor juristen geschreven doctrinair werk te zijn, maar veeleer een editie die mede door de lage prijs aan een ruim publiek de mogelijkheid moet geven een inzicht te krijgen in de milieuproblemen en het milieurecht. Het boek valt namelijk in twee delen uiteen. In deel I, «Natuur en milieu in Nederland» (p. 7-84), wordt een inzicht gegeven in de oorzaken van de milieuverontreiniging in Nederland. In deel II, «Wetten en procedures» (p. 87-447), wordt een overzicht in het Nederlandse milieurecht gegeven. Zoals reeds is vermeld, is de doelgroep zeker niet in de eerste plaats de jurist, zoals de auteur overigens terecht aan het begin van deel II vermeldt (p. 87). Op eenvoudige wijze worden dan ook in deel I eerst een aantal algemene juridische begrippen uiteengezet, zoals de rol van jurisprudentie, circularies, provinciale en gemeentelijke verordeningen. Toch dient te worden vermeld dat de populair wetenschappelijke stijl van het werk (dat onder meer rijk is geïllustreerd met verschillende cartoons) niet afdoet aan de inhoudelijke juistheid en volledigheid ervan. Zo wordt ten aanzien van de strafrechtelijke handhaving (p. 144-148) kort, maar correct, vermeld wie bevoegd is voor de strafrechtelijke handhaving en hoe dit in de praktijk verloopt. Ook hier wordt weer duidelijk dat de doelgroep vooral de leden van milieuactiegroepen zijn, omdat uitgebreid aandacht wordt besteed aan de vraag hoe kan worden gereageerd indien een officier van justitie een milieudelict niet gaat vervolgen. De praktijkgerichtheid blijkt wederom: verwijzingen naar wetgeving of jurisprudentie zijn veelal achterwege gelaten. Tevens zijn in een bijlage de adressen van de gerechtshoven opgenomen, waar de belanghebbenden overeenkomstig art. 12 van het Nederlandse Wetboek van Strafvordering beklag kunnen doen in geval van niet-vervolgving van een misdrijf (p. 457).

In het juridische deel komt niet alleen de Nederlandse milieuwetgeving uitgebreid aan bod. In een laatste hoofdstuk van deel II, dat als titel «Internationaal» draagt, wordt aandacht besteed aan het Europees milieubeleid en komt zelfs een deel van de Belgische milieuwetgeving aan bod (p. 434-436).

Dit Actieboek eindigt met een aantal bijlagen, waarin onder meer een adreslijst van milieuorganisaties is opgenomen en een adreslijst van allerlei administratieve en juridische overheden, die enige bevoegdheid met betrekking tot het milieubeleid hebben. In bijlage III is bovendien een literatuurlijst met betrekking tot het milieurecht opgenomen. In bijlage IV zijn voorbeelden van bezwaar- en beroepschriften opgenomen, die belanghebbenden dus een pasklaar voorbeeld bieden indien zij daadwerkelijk actie zullen ondernemen tegen bepaalde vormen van milieuverstoring. Het boek eindigt met een uitgebreid trefwoordenregister.

Samenvattend biedt dit Actieboek voor de doelgroep waarvoor het is geschreven zeker veel nuttige en betrouwbare informatie. De stijl is duidelijk en eenvoudig, hetgeen de toegankelijkheid voor niet-juristen zeker zal verhogen. Ook door de foto's, illustraties en cartoons wordt de levendigheid van het geheel vergroot. Toch meen ik dat ook vele Nederlandse juristen die in het milieurecht zijn geïnteresseerd, in het Actieboek veel interessante informatie zullen vinden, niet zozeer vanwege de beschrijving van het milieurecht (dat

op andere plaatsen natuurlijk minstens even accuraat en juridisch uitgebreider is weergegeven), maar vanwege de vele praktische tips en informatie die wordt gegeven. Voor vele advocaten die zich met milieuzaken bezighouden zal de adreslijst van de administratieve en juridische diensten inzake milieubeleid een grote waarde hebben. Mede daarom kan het boek in zijn opzet zeker als geslaagd worden beschouwd.

M. Faure

H. TROOSTWIJK, Ruimtelijke ordeningsrecht, tweede druk, Zwolle, Tjeenk Willink, 1989, 161 p., f 44,50

In 1986 verscheen de eerste druk van dit boekje, dat toen voornamelijk was gebaseerd op de in december 1986 in het Staatsblad verschenen nieuwe Wet op de Ruimtelijke Ordening. De tweede druk van dit boekje, dat verscheen in de reeks Studiepockets Staats- en Bestuursrecht (onder redactie van J. Borman, Th. Drupsteen en E. Hirsch Ballin), heeft de jurisprudentie verwerkt die zich gedurende drie en half jaar heeft ontwikkeld met betrekking tot de nieuwe Wet op de Ruimtelijke Ordening. Daarenboven was een nieuwe druk ook noodzakelijk geworden door de inwerkingtreding van de Tijdelijke Wet Kroongeschillen, die vooral wat de procedures betreft belangrijke veranderingen in het ruimtelijke ordeningsrecht heeft teweeggebracht. Zoals bekend is deze Tijdelijke Wet Kroongeschillen een antwoord op de arresten van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens van 23 oktober 1985, waarbij het Kroonberoep in strijd werd geacht met art. 6 EVRM. Door de Tijdelijke Wet Kroongeschillen is dit Kroonberoep vervangen door een beroep op de afdeling voor de geschillen van bestuur van de Raad van State.

Een groot gedeelte van het boekje handelt over de plannen in het ruimtelijke ordeningsrecht en meer bepaald over de inhoud en totstandkoming van het bestemmingsplan. Daarbij wordt ook uitgebreid aandacht besteed aan de procedure die dient te worden gevolgd bij het indienen van bezwaren tegen het vastgestelde plan.

Ook wordt aandacht besteed aan de handhaving van het ruimtelijke-ordeningsrecht. Daarbij komt onder meer de bestuursdwang conform art. 152 van de Nederlandse Gemeentewet aan bod. Dit houdt in dat het College van Burgemeester en Wethouders kan overgaan «tot het op kosten der overtreders doen wegnemen, beletten, verrichten of in de vorige toestand herstellen van al hetgeen in strijd is met de bepalingen tot uitvoering waarvan wordt medegewerkt is of wordt gehouden, gemaakt of gesteld, ondernomen, nagelaten, beschadigd of weggenomen». In de praktijk betekent dit dat het College van B & W, nadat het de overtreder heeft gewaarschuwd, overgaat tot het uitvoeren van bepaalde maatregelen op kosten van de overtreder. Het primaire doel van de bestuursdwang is niet het straffen van de overtreder, maar het ongedaan maken van de overtreding. De kosten van de bestuursdwang worden vervolgens verhaal bij dwangbevel, dus zonder een rechterlijke tussenkomst. Wel beschrijft Troostwijk dat de bevoegdheid van het College van B & W tot het uitvoeren van bestuursdwang beperkt wordt door de algemene beginselen van behoorlijk bestuur. Zo blijkt de toepassing van bestuursdwang niet meer mogelijk indien B & W lange tijd een verboden toestand gedoogd hebben. Ook kan het gelijkeidsbeginsel meebrengen dat in vergelijkbare gevallen niet tegen één van de overtreders wel en tegen de anderen niet met bestuursdwang wordt opgetreden (zie p. 102).

Het boek eindigt met een trefwoordenregister en een jurisprudentieregister. Het boek mist evenwel een algemeen besluit, zodat de auteur de kans heeft gemist om in enkele slotbemerkingen een kritische visie op het ruimtelijke-ordeningsrecht te geven. Maar wellicht heeft zij geoordeeld dat dit in het kader van een studiepocket niet noodzakelijk is.

M. Faure

P.W.G. DE BEER EN J.P.W. FISIELIER, VOORRANG AAN SLACHTOFFERS VAN criminaliteit, in Reclassering-Recht Reeks, nr. 2, Nederlandse Federatie van Reclasseringsinstellingen, Gouda Quint bv, Arnhem 1989, 61 p., f 25,-

Het boekje *Voorrang aan slachtoffers van criminaliteit* is het tweede deel in de reeks reclassering-recht. Zoals de titel reeds doet vermoeden pleiten De Beer en Fiselier in dit boekje voor een betere positie van het slachtoffer binnen het strafrecht. Het blijkt echter niet, wat de titel wel suggereert, dat schrijvers deze betere positie van het slachtoffer ook voorstaan, indien dit ten koste gaat van de positie van anderen (zoals bijvoorbeeld de positie van de dader van het delict). Wellicht had het woord «voorrang» daarom beter vervangen kunnen worden door het woord «aandacht» of iets dergelijks.

Hoofdstuk 1, «De problematische positie van slachtoffers van delicten», is te beschouwen als een inleidend hoofdstuk. In paragraaf 2 gaan de auteurs in op de betekenis van de victimologie. Zij vinden dat de victimologie zich moet richten op slachtoffers van (toekomstig) strafbaar gesteld gedrag en niet op alle soorten slachtoffers. Onder de term «slachtoffer» verstaan schrijvers, in dit verband, diegene die meer of minder pijnlijk is getroffen door overtreding van strafrechtelijk gehandhaafde regels die zijn belangen of functioneren betreffen (p. 1). In de paragrafen 4 en 5 van het eerste hoofdstuk worden de ontwikkelingen in de positie van en de aandacht voor het slachtoffer van de Karolingische tijd tot heden weergegeven, waarbij vanaf het einde van de jaren zestig de ontwikkelingen in Nederland worden besproken. Het is ook vanaf die tijd dat de belangstelling in Nederland voor slachtoffers van delicten sterk toeneemt. Het is echter pas halverwege de jaren tachtig dat deze toegenomen belangstelling leidt tot een positieverbetering van de slachtoffers van delicten. Deze positieverbetering komt onder andere tot uiting in een veranderde benadering (althans een streven hiertoe) van het slachtoffer door politie en justitie en de subsidiëring van het Landelijk Overleg Slachtofferhulp. Voor de verklaring van het feit dat de pleidooien voor de versterkte positie van het slachtoffer nu wel effect beginnen te sorteren noemen de schrijvers een aantal tendensen, zoals:

- de toegenomen criminaliteit, waardoor er meer mensen dan voorheen slachtoffer worden;
- meer aandacht voor conflictoplossing als doelstelling van het strafrecht;
- de burgers zijn gewend geraakt aan een goede rechtspositie en rechtsbescherming en,
- de afgenomen aangiftebereidheid, waartegen meer aandacht voor het slachtoffer een goede remedie zou zijn.

In hoofdstuk 2 komt de aandacht voor het slachtoffer vanuit de sociaal-wetenschappelijke hoek aan de orde. In dit hoofdstuk bespreken de auteurs onder andere de slachtoffergegevens die met behulp van de zgn. «victim survey» (waarbij steekproefsgewijs de bevolking ondervraagd wordt over slachtofferschap van criminaliteit in een min of meer nabij verleden) zijn verkregen en over effecten van slachtofferschap: vermijdingsgedrag, preventie, primaire en secundaire victimisatie. Onder primaire victimisatie verstaan schrijvers de lichamelijke, psycho-sociale nadelen en/of materiële nadelen waaruit het slachtofferschap bestaat of welke dat met zich meebrengt. Onder secundaire victimisatie verstaan zij de nadelen die voortvloeien uit de sociale rol die het slachtoffer wordt onthouden dan wel wordt opgedrongen door de omgeving en de instanties waarmee het te maken krijgt.

In hoofdstuk 3 komt de positie van het slachtoffer binnen het Nederlandse strafrecht ter sprake. In paragraaf 2 worden de binnen de wet vallende mogelijkheden besproken waarop het slachtoffer de strafrechtelijke reactie kan beïnvloeden (o.a. door het doen van aangifte, het afleggen van getuigeverklaringen; het indienen van een klacht over niet (verdere) vervolging). Ook noemen schrijvers in deze paragraaf de mogelijkheden waarop de belangen (in meer strikte zin) van slachtoffers kunnen worden behartigd. Deze mogelijkheden zijn onder meer: de civiele-partijstelling in het strafproces; teruggave dan wel (gedeelte) vergoeding van voorwerpen; ten behoeve van het slachtoffer aan de verdachte of dader op te leggen voorwaarden, zoals een schadevergoedingsplicht, een straatverbod of een contactverbod. De auteurs komen aan het slot van deze paragraaf tot de conclusie dat de besproken regeling zo slecht nog niet is, maar dat slachtoffers sterk afhankelijk zijn van politie en justitie bij de verwezenlijking van de voor hen bestaande mogelijkheden. In paragraaf 3 wordt een drietal ontwikkelingen weergegeven die zouden duiden op een herwaardering van het slachtoffer binnen het Nederlandse strafrecht. Deze ontwikkelingen zijn:

– het uitkomen van een circulaire voor politie en openbaar ministerie ten aanzien van de bejegening van slachtoffers van seksuele misdrijven ;

– het geven van richtlijnen aan politie en openbaar ministerie ten aanzien van een betere informatie over het strafproces en hulpverlenings- en schadevergoedingsmogelijkheden aan het slachtoffer, alsmede ten aanzien van de bemiddeling inzake een schadevergoedingsregeling tussen verdachte/dader en slachtoffer ; en

– de wetsvoorstellen van de Commissie «Wettelijke voorzieningen voor slachtoffers in het strafproces» (Commissie Terwee).

In de vierde paragraaf bespreken schrijvers ten slotte hoe de positie van het slachtoffer binnen het Nederlandse strafrecht, verder verbeterd kan worden waarbij de mogelijkheden van een zgn. service model, een rechtspositionele regeling voor slachtoffers en een combinatie van beide ter sprake komt.

In hoofdstuk 4 komt de hulpverlening aan slachtoffers van delicten, zoals die in Nederland plaatsvindt, ter sprake. Daartoe geven de auteurs eerst een overzicht van de voor de slachtoffers van delicten bestaande hulpverleningsvoorzieningen. Daarna wordt aangegeven wat de knelpunten zijn in de hulpverlening. Daarbij komen De Beer en Fiselier tot de conclusie dat zich hier het verschijnsel van de lappendeken voordoet : de bestaande voorzieningen zijn zeer veelvormig en verschillend. Bovendien zouden de lappen niet één deken vormen. Er is namelijk geen sprake van één geheel of één organisatie met een gemeenschappelijke taak of functie.

In hoofdstuk 5 geven de auteurs aan hoe volgens hen de organisatie van de slachtofferhulp er dan wel uit moet zien. Hiertoe formuleren zij eerst een aantal voorwaarden, waaraan een voorziening ten behoeve van slachtoffers van delicten zou moeten voldoen. Daarna toetsen de auteurs in hoeverre de bestaande organisaties aan het door hen geschetste profiel voldoen. Dan wordt duidelijk, waarom een werkje over slachtofferhulp uitkomt in de reeks reclassering-recht. Schrijvers komen namelijk tot de conclusie dat een samenwerkingverband tussen de reclassering en de slachtoffer-hulpprojecten het best in het door hen geschetste profiel past.

Het boekje *Voorrang aan slachtoffers van criminaliteit* is voornamelijk als informatief te beschouwen. In 46 bladzijden wordt op heldere en overzichtelijke wijze een groot aantal aspecten van de slachtofferhulpproblematiek in Nederland behandeld. Deze aanpak (op een gering aantal bladzijden veel informatie verstrekken) heeft noodzakelijkerwijze ten gevolge dat niet diep op deze aspecten kan worden ingegaan. De aanbevelingen over de organisatie van de slachtofferhulp (hoofdstuk 5) moeten dan ook niet beschouwd worden als gevolgtrekkingen die (geheel) gedragen kunnen worden door datgene wat in de voorgaande hoofdstukken beschreven is, maar meer als bevindingen van de auteurs, die voortvloeien, uit hun (uit dit boekje wel gebleken) kennis van en ervaring met de slachtofferhulpproblematiek.

Ook de Vlaamse lezer die interesse heeft voor de recente ontwikkelingen binnen de slachtofferhulp in Nederland, zal in dit boekje op eenvoudige wijze de gewenste informatie kunnen vinden.

Anita den Hartog
Vakgroep Strafrecht
RU Leiden

MEDEDELINGEN

Colloquium «Les intermédiaires commerciaux» te Brussel

De Conferentie van de Jonge Balie te Brussel organiseert op 22 en 23 maart 1990 in het Auditorium van het Gemeentekrediet, de Lignestraat 2 te Brussel, een colloquium «Les intermédiaires commerciaux».

Inlichtingen : Conferentie van de Jonge Balie te Brussel, Gerechtsgebouw, Poelaertplein, 1000 Brussel (tel. 02/508.66.43).

Informatie-analyse en systeemontwikkeling met een case-tool

De Vlerick School voor Management organiseert op 8, 9, 15, 16 en 17 mei 1990 het programma : «Informatie-analyse en systeemontwikkeling met een case-tool».

Inlichtingen : mevr. Chr. Smekens, De Vlerick School voor Management, Sint-Pietersnieuwstraat 184, 9000 Gent (tel. 091/23.06.09).

Vlaamse Juristenvereniging – XXXIVe rechtscongres – Gent – Het Pand – 28 april 1990

Op 28 april 1990 wordt in Het Pand, Onderbergen 1 te Gent, het XXXIVe rechtscongres gehouden met het volgende programma :

- 9u00 Onthaal en documentatie – Koffie.
- 9u30 Openingszitting.
Verwelkoming door de rector van de R.U.G., prof. dr. L. De Meyer.
Inleiding door de voorzitter van het congres, prof. dr. H. Bocken.
- 10u15 Sectievergaderingen.
- Sectie I**
Goede trouw bij de gezagsuitoefening en gezagsaanvaarding in de arbeidsovereenkomst.
Preadviseur : W. Van Eeckhoutte, docent R.U.G.
Respondent : W. Rauws, docent Handelshogeschool Antwerpen en U.F.S.I.A.
Voorzitter : J. Steyaert, ere-secretaris-generaal U.C.O.
Secretaris : A. Taghon, assistent R.U.G.
- Sectie II**
Goede trouw van burger en bestuur
Preadviseur : M. Van Damme, auditeur Raad van State, docent V.U.B.
Respondent : W. Lambrechts, gewoon hoogleraar U.I.A.
Voorzitter : J. Dujardin, stadsecretaris Gent.
Secretaris : F. Meersschaut, referendaris Arbitragehof.
- Sectie III**
1. «Bundesstreue» in het Belgische grondwettelijke recht.
Preadviseurs : A. Alen, docent R.U.G. en K.U.L. en P. Peeters, assistent K.U.L.
Respondent : L.P. Suetens, buitengewoon hoogleraar K.U.L.
2. Gemeenschapstrouw : goede trouw in E.G.-verband.
Preadviseur : W. Van Gerven, eerste advocaat-generaal bij het Hof van Justitie van de E.G., m.m.v. H. Gilliams, referendaris bij het Hof van Justitie van de E.G.
Respondent : J. Gijssels, assessor Raad van State, gewoon hoogleraar U.F.S.I.A.
Voorzitter : prof. em. Baron J. Mertens de Wilmars, oudvoorzitter van het Hof van Justitie van de E.G.
Secretaris : L. Lavrysen, referendaris Arbitragehof.
- Sectie IV**
De zgn. «subjectieve» goede trouw in het Belgische materiële privaatrecht (in het bijzonder in de materies die het notariaat aanbelangen).
Preadviseur : A. Van Oevelen, docent U.I.A. en U.F.S.I.A.
Respondent : F. Bouckaert, hoogleraar K.U.L.
Voorzitter : C. De Wulf, hoogleraar R.U.G.
Secretaris : H. De Decker, assistent R.U.G.
- Sectie V**
1. Wil en vertrouwen bij de totstandkoming van verbintenissen
Preadviseur : I. Verougstraete, raadsheer in het Hof van Cassatie
Respondent : E. Dirix, docent U.I.A. en U.F.S.I.A.
2. Rechtsverwerking : een toepassing van de goede trouw.
Preadviseur : L. Cornelis, deeltijds docent V.U.B.
Respondent : E. Dirix, docent U.I.A. en U.F.S.I.A.
Voorzitter : R. Kruithof, gewoon hoogleraar U.I.A., docent V.U.B.
Secretaris : B. Cattoir.
- Sectie VI**
De goede trouw bij geding en bewijs.
Preadviseur : M.E. Storme, buitengewoon docent

U.F.S.I.A.

Respondent : E. Forrier, raadsheer in het Hof van Cassatie

Voorzitter : J. Laenens, docent U.I.A.

Secretaris : P. Taelman, assistent R.U.G.

12u00 Lunch.

15u30 Academische zitting — Feestrede door senator Frans Baert — Slotwoord door prof. dr. M. Storme, voorzitter van de Vlaamse Juristenvereniging.

16u30 Receptie.

17u30 Leievaart Gent — Sint-Martens-Latem — Diner aan boord.

20u00 Bezoek aan het museum Dhont-Dhaenens.

22u00 Bezoek aan de Gentse Floraliën.

De organisatie van het congres berust bij het Seminarie voor Burgerlijk Recht van de R.U.G. Congresvoorzitter is prof. dr. H. Bocken en congressecretaris prof. dr. W. De Bondt.

Inlichtingen : Rijksuniversiteit Gent, Universiteitstraat 4, 9000 Gent (tel. 091/25.76.51, toestel 233).

Erasmus Universiteit Rotterdam — Prof. dr. J. Tinbergen-leerstoel

De rector magnificus van de Erasmus Universiteit Rotterdam maakt bekend dat prof. em. dr. baron J.M.H.C. Mertens de Wilmars, oud-voorzitter van het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen tijdens het collegejaar 1989-1990 de prof. dr. J. Tinbergen-leerstoel zal bezetten. Op vrijdag 6 april 1990 zal hij deze leerstoel aanvaarden met het uitspreken van een rede, die de titel draagt : «Methoden van interpretatie van het Hof van Justitie.»

De plechtigheid zal aanvangen om 14.30 uur precies in het Groot Auditorium van de universiteit, Burgemeester Oudlaan 50 te Rotterdam.

De receptie zal om 15.15 uur plaatsvinden in hetzelfde gebouw.

Bezoek van studenten aan het Europees Parlement te Straatsburg

Dank zij een subsidie van het Europees Parlement bezoeken op 4 april 1990 zeventien studenten van de U.I.A., Departement Rechten, het Europees Parlement te Straatsburg.

Colloquium «Les rapports entre la C.E.E. et les pays de l'est

Het Institut d'Etudes Européennes van de U.L.B. organiseert op 8 en 9 mei 1990 in de U.L.B. (salle Dupréel), avenue Jeanne 44, 1050 Brussel, een colloquium «Les rapports entre la C.E.E. et les pays de l'est».

Inlichtingen : mevr. C Charlier, Institut d'Etudes Européennes, F.D. Rooseveltlaan 39, 1050 Brussel (tel. 02/642.30.69; fax : 02/642.30.68).

18 en 19 mei 1990 — Zevende Leuvense Verzekeringdagen — Professionele aansprakelijkheid en verzekering

De Zevende Leuvense Verzekeringdagen vinden plaats in Leuven, Huis van Chièvres (Groot Begijnhof 39) op vrijdag 18 en zaterdag 19 mei 1990. Zij worden voortaan georganiseerd door het zopas opgericht Centrum voor Verzekeringswetenschap dat onder meer het Instituut voor Verzekeringrecht en het Instituut voor Actuariële Wetenschappen van de K.U.Leuven overkoepelt.

Het thema van deze Verzekeringdagen : Professionele aansprakelijkheid en verzekering wordt naar traditie opgedeeld in drie deelaspecten.

Vrijdagvoormiddag 18 mei 1990 : beschermingsmogelijkheden van de beroepsbeoefenaars tegen de gevolgen van professionele aansprakelijkheid in België, met een overzicht van de algemene evolutie van de professionele aansprakelijkheid (R.O. Dalcq), een bespreking van allerlei beschermingsconstructies in het huidige Belgisch recht (E. Dirix) en een analyse van de thans beschikbare professionele aansprakelijkheidsverzekeringen (C. Van Schoubroeck). Het debat met de sprekers en panel (P. Depuydt, A. Caeyers-De Hondt) wordt gemodereerd door H. Cousy.

Vrijdagnamiddag 18 mei 1990 : de professionele aansprakelijkheid in het perspectief van de interne markt, met een bespreking van

het voorontwerp van richtlijn dienstenaansprakelijkheid (Th. Bourgoignie), van de problemen inzake professionele aansprakelijkheid bij transnationale dienstverlening, meer bepaald het toepasselijke recht en de bevoegde rechter (J. Erauw) en de verzekering van deze transnationale prestaties (J. Deprimoz). Vragen en antwoorden na ieder rapport worden geleid door J.M. Rutsaert.

Zaterdagvoormiddag 19 mei 1990 : specifieke, meer dan eens ook controversiële problemen rond de aansprakelijkheid voor beroepsfouten en de verzekering voor enkele beroepsbeoefenaars : overheidspersoneel (R. Janvier), verzekeringshulpverleners (J. Van de Ryck), en bestuurders van vennootschappen en verenigingen (P. Van Ommeslaghe). De discussie staat onder leiding van H. Claasens.

Na de slottoespraak volgt een receptie.

Voor verdere inlichtingen : Centrum voor Verzekeringswetenschap, Tiensestraat 41, 3000 Leuven (tel. 016/28.52.14 of 28.51.34).

TIJDSCHRIFTEN

Tijdschrift voor Verzekeringen (Bulletin des Assurances), 1988

nr. 4

Rusconi, B. (rapport initial) en De Martino, M. (rapport final) au XIe Colloque juridique international au Comité européen des assurances sur «Responsabilité et assurance de la profession médicale»; Denoël, E., Régime d'épargne du troisième âge ou d'épargne-pension (assurance-épargne); Jaeger, U., La responsabilité des fabricants d'extraits sanguins ayant provoqué le SIDA chez les hémodiphiles; situation en RFA; L.V.G., noot onder Arbh. Gent, 10 september 1987 (arbeidsongeval — hartinfarct — vermoeidheid te wijten aan arbeidsritme — geen plotselinge gebeurtenis); L.V.G., noot onder Arbh. Antwerpen, 24 november 1987 (arbeidsongeval — herziening — vermindering van fysieke invaliditeit — verdwijnen van arbeidsongeschiktheid); L.V.G., noot onder Arbh. Brussel, 16 mei 1988 en Arbbr. Brussel, 15 oktober 1985 (arbeidsongeval — blijvende arbeidsongeschiktheid — evaluatie); L.V.G., noot onder Arbbr. Doornik, 8 januari 1988 (arbeidsongeval — herziening — afschaffing van prothese — terugbetaling van kapitaal door Fonds voor Arbeidsongevallen — geen vergoedende interest); J.R., noot onder Antwerpen, 6 mei 1987 (W.A.M.-verzekering — regresvordering van de verzekeraar — zware fout van de verzekerde — stuiting van de verjaring : begrip); De Ly, F., Aansprakelijkheidsproblemen bij de expertise van voertuigen in het kader van het R.D.R.-stelsel (noot onder Rb. Brussel, 11 september 1987); Lambert, M., noot onder Luik, 10 november 1987 en Corr. Neufchâteau, 27 november 1986 (buitencontractuele aansprakelijkheid — motorrace — geen aansprakelijkheid van de rijder); Pevernagie, W., noot onder Antwerpen, 10 december 1987 (buitencontractuele aansprakelijkheid — materiële en morele schade door overlijden van geneesheer); Konings, Chr., noot onder Antwerpen, 13 januari 1988 (buitencontractuele aansprakelijkheid — schade door verwonding — slachtoffer werkloos — door ziekenfonds uitgekeerde dagvergoeding hoger dan werkloosheidsvergoeding — subrogatie van het ziekenfonds); Konings, Chr., noot onder Brussel, 29 januari 1988 (buitencontractuele aansprakelijkheid — materiële en morele schade wegens tijdelijke en blijvende arbeidsongeschiktheid van verpleegster); Pevernagie, W., noot onder Brussel, 18 mei 1988 (buitencontractuele aansprakelijkheid — materiële schade wegens tijdelijke en blijvende arbeidsongeschiktheid van caféhoudster, tevens deeltijds verkoopster); Pevernagie, W., noot onder Brussel, 24 mei 1988 (buitencontractuele aansprakelijkheid — materiële schade wegens blijvende arbeidsongeschiktheid van student-ingenieur); Lambert, M., noot onder Rb. Dinant, 18 mei 1988 (buitencontractuele aansprakelijkheid — schade van ouders wegens overlijden van kind — regresvordering van arbeidsongevallenverzekeraar); Tricot, C., noot onder Cass. fr., 17 december 1985 (kredietverzekering — subrogatie — vervolging van de schuldenaar door de oorspronkelijke schuldeiser); X., Wetgeving; X., Actualia.